

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Varga Aranka

Gyermekvédelem és iskolázottság

Doktori (PhD) értekezés

Témavezetők

Prof. Dr. Forray R. Katalin

Dr. Bárdossy Ildikó

**Pécs
2008**

Köszönetnyilvánítás

Elsőként szeretnék köszönetet mondani konzulenseimnek Dr Forray R. Katalinnak és Dr Bárdossy Ildikónak, akik a disszertáció elkészítésének éveiben nem csak szakmailag, hanem emberileg is támogattak.

Szintén sokat jelentett számomra azokkal a munkatársaimmal, barátaimmal való közös gondolkodás a témámról, akikkel az elmúlt évtizedben együtt dolgozhattam. Köszönet érte Pálmainé Dr Orsós Annának, Derdák Tibornak és Arató Ferencnek.

A disszertáció megírásában mindvégig motiváltak azok a felnőttek és gyerekek, akikkel a Faág Baráti Kör Egyesületet közösen építettük, működtettük. Az alapítók közül ki kell emeljem Varjas Zoltánné, Sárícs Tamás és Harkányi Zsuzsi érdemeit, valamint a jelenlegi faágas önkéntes segítő egyetemisták áldozatos munkáját.

Nem utolsó sorban köszönetet mondok családomnak és páromnak, akik szeretetükkel, odafigyelésükkel, türelmükkel segítettek disszertációm elkészítését.

Tartalom

Bevezetés	5
1. Szocializáció és gyermekvédelem	10
1.1 Tőkefajták: kulturális és szociális tőke	12
1.2 Bikulturális szocializáció	15
1.3 Inkluzív nevelési tér	17
2. Társadalmi egyenlőtlenség és iskolai sikerek	22
2.1 Társadalmi szerkezet, rétegződés, státusz	24
2.2 Iskolarendszer és mobilitás	27
2.3 Iskolarendszer és hátrányos helyzet	31
2.4 Iskolarendszer és mobilitás napjainkban	33
2.5 Cigányság és az iskolázottság	36
3. Gyermekvédelemben felnövők	43
3.1 A gyermekvédelem rövid története	44
3.2 A gyermekvédelemben felnövők pszichológiai sajátosságai	58
3.3 A gyermekvédelem és iskoláztatás kérdései	67
4. Nemzetközi és hazai gyermekvédelmi politikák	69
4.1 Társadalmi kirekesztés elleni program	69
4.2 Magyarországi oktatáspolitikai és a gyermekvédelem	75
4.3 Szakmapolitikai javaslatok	78

5. A magyarországi gyermekvédelem főbb jellemzői	81
5.1 A gyermekvédelmi szakellátás rendszere	83
5.2 Iskolázottsági helyzet adatok tükrében	91
6. A gyermekvédelemben élők helyzete	102
6.1 Három megye gyermekvédelme	106
6.2 A gyermekvédelemben élők énképe	123
6.3 A gondozók gyermekvédelmi körképe	141
6.4 Az iskolázottságot befolyásoló tényezők	115
7. Civil innováció a gyermekvédelemben	154
7.1 A Faág Baráti Kör	155
7.2 A gyermekvédelmi szocializációs tér	158
7.3 Faágas szolgáltatási kör	161
7.4 Továbblépési lehetőségek	168
8. Záró gondolatok	170
9. Mellékletek	177
Az ismertetett kutatás interjúkérdései és kérdőívei	178
Irodalom	196

Bevezetés¹

A történelem során eltérő formában és tartalommal oldották meg azoknak a gyerekeknek, fiataloknak az életét, akik család nélkül nőttek fel. Az ókori társadalmak legjobb esetben is az életben maradást garantálták az árvák számára. A középkortól folyamatosan épült ki a sokféle szociális jellegű ellátórendszer, az újkorban sorra születtek a gyermekek védelmére vonatkozó rendeletek. Napjainkra már elsősorban az a kérdés, milyen minőségű gondozást kapnak azok a gyerekek, akik családjuk nélkül kénytelenek élni. Akár a hazai, akár a nemzetközi gyermekvédelemre vonatkozó kutatásokat és helyzetjelentéseket tekintjük át, elsősorban azzal találkozunk, hogy az állam gondoskodása alá vont gyerekek élethelyzete nehezebb, mint családban élő társaiké. Jelen dolgozat a helyzetfeltárást követően azt vizsgálja, az állami ellátórendszerbe kerülés után miként változik meg a gyermekvédelemben felnövők élete, sikerül-e lemaradásaikat behozni, és felnőtt korukra lesz-e esélyük a társadalmi beilleszkedésre.

Napjainkban a társadalmi beilleszkedés egyik sarokpontja, hogy milyen iskolázottsággal lép a felnőttkorba, az önálló életbe az egyén. Ez akkor is fontos, ha biztos családi háttér áll az önálló életkezdés időszakában a fiatal felnőtt mögött, de amennyiben ez hiányzik, akkor különösen nagy jelentősége van. A dolgozat a család nélkül felnövők életének azokat az összetevőit tárja fel, amelyek elősegítik, illetve gátolják a sikeres iskolázást, és mindezek alapján javaslatokat fogalmaz meg a problémák megoldására.

Az értekezésben vizsgált csoport a gyermekvédelmi törvény meghatározása szerint: „Értelmező rendelkezések 5. § m) gyermekvédelmi gondoskodás: az e törvényben meghatározottak szerint elrendelt hatósági intézkedésen alapuló ellátás, védelem,” (GYVT 1997:7) A gyermekvédelmi gondoskodás alá vont gyermek vagy fiatalkorú a település jegyzője, illetve a gyámhivatal döntése alapján kerül védelembe. A gyermekvédelem gondoskodása 0-25 éves korú gyermekekre, fiatalokra terjed ki: nagykorúságig kötelező ellátásként, 18 és 25 év között pedig bizonyos feltételek mellett.

A védelembe vett gyerekek azon csoportját, akiket az állami ellátórendszer nevel a köznyelv összefoglalóan „*állami gondozott*”-ként nevezi meg. Ez a megnevezés hosszú évtizedekig jogszerű volt, azonban az 1998-ban életbe lépett és jelenleg hatályos Gyermekvédelmi törvény ezt a fogalmat nem használja. A törvény szerint „*gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátási formáiról*” (Gyvt. 52. §) (gyermekotthonok és nevelőszülők) beszélhetünk,

¹ A bevezető rövidebb változata megjelent az Új Pedagógiai Szemlében (Varga 2008)

ahol elhelyezésre kerülnek a családjukból kiemelt állam által nevelt gyerekek. Az értekezésben a „*gyermekvédelemben élők*”, „*gyermekvédelmi gondoskodásban élők*” kifejezéseket, mint rövidített formákat használjuk, amikor a szakellátásban élő gyerekekről, mint vizsgált csoportról összefoglalóan beszélünk. A fogalomkörbe nem soroljuk bele az alapellátás gyermekvédelmi gondoskodási formáiban élőket. (A gyermekvédelmi rendszerről részletesen az 5. fejezetben olvashatunk.)

Az iskolázottság kérdéskörét a nevelésszociológia az elmúlt évszázadban számtalan kutatással, teóriával járta körbe, arra vonatkoztatva azonban csak néhány, a későbbiekben tárgyalásra kerülő tudományos művel rendelkezünk, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban felnövők iskolai pályafutását mi jellemzi. Ezek a kutatások elsősorban azt vizsgálták, hogy a család nélküli gyerekek milyen pszichológiai problémákkal küzdenek, és mindez milyen kihatással van későbbi életükre. Olyan jellegű kutatás azonban jelenleg Magyarországon nincs, amely a gyermekvédelemre vonatkozó országos statisztikai adatokban számszerűen tetten érhető, valamint a napi gyakorlatban is tapasztalható iskolai sikertelenség okait tágabb összefüggéseiben vizsgálta volna. A témához kapcsolódó rendszerváltás utáni vizsgálatok szűkebb körűek, illetve régebben születtek. (Veress-Brezovszky 1998, Rácz 2006a,b)

Szintén hiányoznak azok a hazai szociál-, illetve oktatáspolitikai stratégiák, melyek kimondottan a gyermekvédelemben felnövők iskolai sikereinek növelését céloznák. Mindeközben a szociális ágazat által évente készített országos statisztikai adatokból (Tájékoztató... 1999-2005) egyértelműen tudható, hogy az állam neveltjeinek zöme olyan iskolai végzettséggel kezdi meg önálló életét, amely a munkaerőpiacon nehezen konvertálható. Kisebb kutatások arra is rámutatnak, hogy ennek következményeként a bűnelkövetők és hajléktalanok körében felülreprezentáltak a volt állami gondozottak. (Sárics 2002:32) Ebből az következik, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban felnövők társadalmi integrációja valószínűleg igen kevésbé sikeres.

Az iskolázottsággal és társadalmi beilleszkedéssel kapcsolatos megállapítások szükségessé teszik, hogy megvizsgáljuk, miféle szolgáltatásokat nyújt a hazai gyermekvédelmi ellátórendszer az ott nevelkedők számára, és mindez milyen hatással van iskolai előmenetelükre. Az is fontos, hogy lássuk, hogy az oktatási szektor és a civil szféra mivel egészíti ki a szociális szektor működését, milyen lehetőségeket használ ki vagy mulaszt el a gyermekvédelemben élők érdekében megvalósítható együttműködésekben. Dolgozatomban a fenti kérdésekre keresem a választ a gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetének többoldalú vizsgálatával.

Az értekezésben elsőként a szocializáció fogalmát definiálom, és vonatkoztatom a gyermekvédelemben felnőők speciális szocializációs folyamatára. Ezt követi Pierre Bourdieu (1978) által használt elméleti konstrukció, a különböző tőkefajták felhalmozásának elmélete. A Bourdieu-i fogalmak bevezetése a dolgozat egyik fókuszát alapozza meg. Segítségével annak vizsgálata történik, hogy az állami ellátórendszer milyen lehetőségeket kínál a tőkefelhalmozás területén, ezen belül is az iskolai végzettség, mint kulturális tőke megszerzéséhez. Ezt egészíti ki a J. S. Coleman (1997) szociális tőke elméletének a vizsgált témára vonatkoztatása, mivel a sikeres társadalmi integrációhoz a kulturális tőke mellett a szociális tőke is elengedhetetlen feltétel. A bikulturális szocializáció elméletének témámhoz kapcsolása arra mutat rá, hogy a folyamatosan változó és egymástól alapvetően eltérő szocializációs közegekben miként lehet az egyén számára azt a fajta átjárhatóságot biztosítani, amely egészséges személyiség kialakulásához vezet. A bikulturális szocializáció elméletének gyakorlati megközelítése, az inkluzív nevelési környezet pedig arra kínál gyakorlatba építhető elméleti keretet, hogy a sajátos szocializációs helyzetben felnövő gyerekek számára milyen jellemzőkkel írható le a személyre szabott fejlesztési tér. Mindezeket összefoglalva fogalmazom meg azokat a kutatói kérdéseket, melyekre a dolgozat további fejezeteiben, különböző módszerekkel keresem a választ.

A dolgozat második fejezetében fel kívánom vázolni azt az elméleti keretet, amelybe a témám ágyazódik. Kiindulópontom, hogy a vizsgált csoport tagjai egy társadalmi rétegbe tartozóak, vagyis hasonlóak az életésélyeik a társadalmi esélyegyenlőtlenségi rendszerben. Éppen ezért fontos tisztázni a társadalmi rétegződésre vonatkozó szociológiai fogalomrendszert. A másik fontos pont az iskolázottság és mobilitás témaköre, melynek magyarországi, kutatási eredményekre alapozott összefüggéseit történetiségében és napjainkra vonatkozó jellemzőiben ragadom meg. Az iskolázottságra vonatkozó elméleti keret kifejtése visz közelebb azon tényezők a számba vételében, amelyeken keresztül a vizsgált téma háttérében álló okokat a későbbiekben fel lehet tárni. A további részben a hátrányos helyzet és az iskolázottság kibontásával további olyan dimenzió jelenik meg, amely a gyermekvédelemben élők fontos jellemzőit tisztázza. A cigányságra vonatkozó következő rész azért került a dolgozatba, mert több kutatás is bizonyította, hogy a gyermekvédelemben élők mintegy fele cigány közösségből kerül az ellátórendszerbe, onnan hozva az elsődleges szocializációs elemeket (Aratóné 2003, Bedard 2007). Ez az alfejezet abból a szempontból is lényeges, mert a gyermekvédelemben felnövő cigány gyerekek identitásának kialakítása is résztémája dolgozatomnak, mely szintén kevésbé kutatott terület. E fejezet zárórészében a dolgozat kutatási területét, a gyermekvédelmet vizsgálom több oldalról. Különböző források alapján röviden ismertetem a történetiséget (Herczog 1997, Veressné 2004, Veczkó 2007), fókuszálva

a nevelési és oktatási kérdésekre, amely a dolgozat alapvető témája. Ezt követően azokat a kutatásokat ismertetem, amely a család nélkül felnövő gyerekek jellemzőit írják le – elsősorban pszichológiai szempontból. Mindezek visznek közelebb a vizsgált csoport további megismeréséhez.

Az elméleti keretet a következő fejezetben szakmai, szakmapolitikai megközelítés követi. Bemutatok egy konkrét példát arra vonatkozóan, hogy egy ország (Anglia) miként kezdett bele az állami gondoskodásban élők élethelyzetének javításába, milyen tevékenységeket végzett, és miféle mutatók jelzik már most a cselekvéssorozat eredményét. A bemutatott példa kiemelésének oka a nemzetközi gyermekvédelmi gyakorlatok sorából, mert Angliában is az oktatási helyzet javítását látták elsődleges megoldási lehetőségnek a gyermekvédelemben felnőők társadalmi beilleszkedésének támogatására. Az angliai példa mellé került a hazai oktatáspolitikai átvizsgálása abból a szempontból, hogy miként jelennek meg benne a gyermekvédelemben élőkre vonatkozó szolgáltatások. Itt arra a kérdésre kapunk választ, hogy az oktatási szektor által nyújtott szolgáltatások köre milyen mennyiségű, minőségű és összehangoltságú, vagyis elegendő-e a gyermekvédelemben élők iskolai problémáiba történő hatékony beavatkozásra. Magyarországon Mesterházi Zsuzsa kandidátusi értekezésében tér ki e kérdéskörre. (Mesterházi 1989)

A fejezet zárórésze egy nemzetközi civil szervezet (ERRC) azon gyermekvédelmi szakmapolitikai javaslatait emeli ki egy bővebb szakmai anyagból, melyek a dolgozat témája szempontjából fontosak. E nemzetközi civil szervezet 2007-ben végzett vizsgálatára alapozott megállapításai megerősítik dolgozatom hipotéziseit: többek között például, hogy a roma gyerekek felülreprezentáltak a gyermekvédelemben és nem jutnak megfelelő szolgáltatásokhoz. (Bedard 2007) Ezzel a megállapítással összefüggésben a kutatást irányító civil szervezet abba az irányba javasol elmozdulási lehetőségeket, amelyekre dolgozatom végén magam is kitérek.

A következő rész a terepkutatást előkészítő elemzés. A vizsgált csoport részletes behatárolása mellett ebben a fejezetben olvashatunk a gyermekvédelmi ellátórendszeréről, annak különböző formáiról. Ez segít annak megértésében, hogy az ellátórendszer egyes elemei milyen lehetőségeket rejtenek, illetve milyen korlátokat jelentenek a vizsgált témánk szempontjából. Itt jelenik meg egy fontos kérdéskör: a nevelőszülői vagy gyermekotthoni ellátási forma hoz-e jobb iskolázottsági eredményeket, és mik a háttérben álló okok. A következőkben olyan statisztikai adatelemzést olvashatunk, mely a 2000-2005 közötti időszak hazai gyermekvédelmének egy részét mutatja be számok tükrében. Itt az ellátórendszer különböző formáiban élők számától elindulva jutunk el az iskolázottsági adatokig, melyek egyértelműen

azt mutatják, hogy az állami nevelésben élők iskolázottsági adataik alapján a társadalmi rétegződés alsó decilisébe sorolhatók.

Ezekre az országos adatokra alapozva valósult meg az a regionális kutatás, amely a következő fejezetben részletes bemutatásra kerül. A gyermekvédelmi ellátórendszer három megyéjében végzett vizsgálat több részből állt: statisztikai adatelemzést, kérdőívvel végzett kutatást és mélyinterjú készítést foglalt magába. Az empirikus kutatás kérdése elsősorban arra irányult, hogy a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formáiban élő 12-18 év közötti fiatalok milyen segítséget kapnak a szakellátástól ahhoz, hogy az iskolarendszerben sikeresek legyenek. Ezek az ellátások mennyiben képesek az egyéni igényekre reflektálni, illetve milyen mértékben növelik a sikeres szocializációhoz és társadalmi integrációhoz szükséges különböző tőkefajtákat. További kutatói kérdés volt, hogy milyen eltérések mutatkoznak a különböző szakellátási formában (gyermekotthonokban, nevelőszülőknél) élő fiatalok között az igényelt és kapott szolgáltatások tekintetében, és ezek háttérében milyen okok húzódnak meg. Fontos volt, hogy elsődlegesen a vizsgált csoportot kérdeztük meg e témakörben, és ezt egészítették ki gondozóik véleményükkel. A fejezetben a vizsgálat körülményeiről, kutatási eredményeiről, valamint az abból levont következtetésekről olvashatunk. Mindezek beágyazódnak az első fejezetekben leírt elméleti keretbe, valamint az elemzési szempontok között megjelennek az angliai példában bemutatott kutatások szempontjai is.

A dolgozat végén egy olyan magyarországi civil innováció (Faág Egyesület) kerül bemutatásra, amely a gyermekvédelmi állami ellátórendszerrel együttműködve tevékenykedik. A kiválasztás elsősorban azért került erre a szervezetre, mert olyan szolgáltatásokat nyújt az állami nevelt fiatalok számára, amely a vizsgált témánk fókusz: vagyis elsősorban iskolai sikerességet előmozdító programjai vannak. Továbbá az is eredményt ígérő, hogy a szervezet olyan működési mechanizmust épít a rendszerébe, amely a kortárs-segítéssel pótolja a család nélkül felnőők szocializációs hiányosságait. A kortárs-segítés lelki, tanulmányi és kulturális területekre egyaránt kiterjed. Dolgozatom két fontos vizsgálódási fókuszának – iskolázottság emelése, szocializációs folyamatok segítése – gyakorlati megvalósulását figyelhetjük meg a bemutatott civil példa alapján.

A zárófejezet visszatér a dolgozat elején felvetett kérdésekre: mi segíti, és mi hátráltatja jelenleg Magyarországon a gyermekvédelemben élők iskolai sikerességét. Az egyes fejezetekben kapott válaszok a Maslow-i szükséglet hierarchia elméleti konstrukciójának rendszerébe helyezve kerülnek összefoglalásra. Ezt egészítik ki azok a javaslatok, amelyek részletezik, miként javítható a gyermekvédelmi rendszer.

1. Szocializáció és gyermekvédelem

A vizsgált témát elsőként abból a szempontból közelítjük meg, hogy a felnőtté válás folyamatában milyen tényezőknek van hatása az egyén életútjára. Ezeket a tényezőket vonatkoztatjuk a gyermekvédelemben felnőők sajátos élethelyzetére a következő fejezetben.

Kiindulópontunk a születéstől halálig tartó fejlődési folyamat, a szocializáció. A szocializáció fogalmába mindkét, Somlai Péter által részletesen elemzett (Somlai 2007) nézőpontot beleértjük. Így beletartozik a kulturális átörökítés valamennyi jelensége (a tanulás, és a szimbolikus mintázatok és kollektív jelentésrendszerek áthagyományozásának folyamatai), valamint a szociális integráció eszközei (szerepek, intézmények, társadalom normatív rendje).

„A szocializáció folyamatában az interakciós képességek megszerzése révén lesz a biológiai egyedből szociokulturális szubjektum. Az interakciós képességek magatartásmintának látszanak akkor, ha a kulturális újratermelés felől vizsgáljuk a folyamatot, nevelési céloknak pedig akkor, ha a benne résztvevő felnőttek döntéseit vesszük figyelembe.” (Somlai 1997:20)

Fontos tényezők a szocializáció folyamatában a szocializációs intézmények és közvetítők, melyek sokszínűséget, különbözőségeket mutatnak a mintázatok, magatartási modellek és cselekvési motívumok területén. Somlai szerint a szocializációban szerepet játszókat (például családok, oktatási intézmények, kortárs csoport, média stb.) „egyenetlenségei” nem feltétlenül vezetnek anómiához, hanem az identitás kialakítása során játékkeret engednek az egyén számára a magatartásszabályok mentén.

A szocializáció arra a folyamatra utal, amikor az ember személyisége kialakul, vagyis a gyermek megtanulja környezetének kultúráját, normáit, értékeit.

„A szocializációt úgy is lehet értelmezni, hogy annak során az egyén elsajátítja azokat a társadalmi szerepeket, amelyeket élete folyamán be kell töltenie. A szerep-viselkedési mintákból, jogokból és kötelességekből áll. A különböző státuszokhoz különböző szerepek tartoznak. A státusz egy, a társadalomban elfoglalt pozíciót jelent.” (Andorka 1997:491)

A szocializációs terek sokfélék, az ezek közötti folyamatos „átjárás”, illetve az egyidőben jelenlévő hatásuk alakítja az egyén szocializációját. Így az informális szocializációs (nevelési) terek közül a család elsődlegessége vitathatatlan, és ehhez kapcsolódóan a szomszédság, a munkahely, a vallás és a média is fontos szerepet tölt be. A formális nevelési tér maga az iskola, mely meghatározott bemeneti és kimeneti követelmények mentén formalizált rendszerben valósítja meg a szocializáció általa vállalt területeit (Kozma 1994).

Látható, hogy a különböző terekben megvalósuló szocializáció társadalmilag meghatározott folyamat, mely során az egyén kisebb részt direkt, nagyobb részt indirekt módon sajátítja el a világot. Érdekes és vizsgálendő kérdés, hogy az olyan speciális helyzetben lévő személyek, mint a gyermekvédelemben felnővők, milyen szocializációs folyamaton mennek keresztül, és mindez hogyan befolyásolja személyiségük alakulását. A gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formáiban élők primer szocializációs folyamata, melynek természetes közege lenne a család, csonka vagy éppenséggel teljes mértékben hiányzik. Ennek következtében a szekunder (intézményi) szocializáció részben vagy egészben kénytelen a primer szocializáció funkcióját átvenni. Létrejön egy olyan köztes állapot, amelyben a különböző, a valós életben élesen elkülönülő szerepek, mint például a szülő vagy nevelőtanár, összerosódnak, így nem tudnak megfelelő mintát nyújtani a szocializáció folyamatában. Az egyes szerepekben gyakorta változó személyek is erősítik ezt a társadalmi integráció és szerepminta-nyújtás ellen ható folyamatot. (A felnövekvő személyiség többször kénytelen „családot” váltani: kortársakat, nevelőket, akik amúgy is csak mesterségesen modellálják a valódi családot.)

E sajátos szocializációs folyamaton belül a nyelvi szocializáció is figyelmet érdemel. Ahogyan Réger Zita nyelvész fogalmaz:

„Az otthon elsajátított nyelvhasználati módok társadalmi hátrány, illetve előny forrásává is válhatnak: elősegíthetik vagy gátolhatják boldogulásunkat a társadalom intézményeiben...” (Réger 1990:12).

Ugyanezeket a tényeket támasztotta alá az a nyomkövető kutatásunk, melyet szerzőtársammal végeztünk különböző társadalmi helyzetű magyarországi diákok nyelvi szocializációjának és iskolai sikereinek összefüggéseinek vizsgálatokor (Derdák-Varga 1996, 2003). Arra vonatkoztatva azonban nem rendelkezünk kutatásokkal, hogy a gyermekvédelemben élők nyelvi szocializációja miként alakul, de feltételezhető, hogy a gyermekotthonokban felnővők anya-gyerek kapcsolati hiánya alapvetően befolyásolja a nyelvi szocializáció mikéntjét is, amely a későbbiekben kihatással van az iskolai sikerekre.

Ennek a – többek között szereptanulás, mintakövetés, nyelvelsajátítás területeire hatással lévő - természetellenes helyzetnek az egyén egész életútjára kiható hatása van, mely az emberi lét minden síkján így vagy úgy megjelenik. A család nélküli létből adódó mentális problémáknak, lelki konfliktusoknak és ezek kompenzációjának széles a skálája.

Összefoglalóan elmondható, hogy a dolgozat vizsgálati fókuszában lévő csoport tagjai, a gyermekvédelemben felnővők szocializációja rendkívül sajátos. Szocializációs tereik eltérőek a hagyományos terektől: olyan helyzet jellemzi, ahol az informális nevelési tér elsődleges formáját, a családot intézményes formában kell pótolni. Mégha ez a helyettesítő

forma próbál is emlékeztetni a családra (elsősorban a nevelőszülői rendszer), akkor is intézményes térről van szó, ahol a gyermek tisztában van azzal, hogy gondozói – éppúgy, mint az iskolában – valamiféle ellenőrzés alatt és megbízásból látják el a nevelési feladatokat. Természetesen a gyermekvédelmi gondozók (nevelőszülők, nevelőtanárok) messze nagyobb feladattal állnak szemben, mint amekkora jövedelemre tesznek szert ezáltal, azonban a legelkötelezettebb gondozók által nevelt gyerekek sem mentesülnek a valódi primer (családi) szocializáció hiányának következményeitől.

Az értekezés fontos kérdése, hogy ebben a sajátos szocializációs helyzetben a különböző intézménytípusok (az elsődleges szocializációt biztosító szociális és a másodlagos jelentő oktatási) képesek-e a gyermek sajátos élethelyzetéhez igazodó szolgáltatásokat nyújtani, illetve, hogy miként tudnak együttműködni annak érdekében, hogy a gyermek szocializációja minél sikeresebb legyen.

1.1 A tőkefajták: kulturális és szociális tőke

A közoktatás széleskörű elterjedése óta folyamatos társadalmi igény, hogy az iskolarendszer által biztosítható kulturális tőke segítse az oktatásban résztvevők társadalmi integrációjának sikerességét. Abban már – akár történelmi korszakokként, akár pedagógiai szemléletként – eltérnek a vélemények, hogy az iskolarendszer képes-e minden társadalmi réteg számára egyenlő eséllyel nyújtani a sikeres társadalmi integrációhoz szükséges és az iskolában megszerezhető kulturális tőkét, vagy az iskolarendszer sokkal inkább a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének legitimált eszköze. Dolgozatomban azt kívánom számba venni, hogy a gyermekvédelemben élő fiatalok sajátos szocializációját miként képes befolyásolni az a környezet, amelyben felnőnek, és mindez milyen tőkék felhalmozását eredményezi a sikeres társadalmi integrációjuk érdekében.

Az iskola társadalmi integrációban betöltött szerepének vizsgálata már a XX. század első évtizedeiben megkezdődött, és azóta is egyik legfőbb kutatási tárgyát lépezi a nevelésszociológia tudományának. Pierre Bourdieu által a hetvenes években a tőkefajtákkal kapcsolatban megalkotott elméleti konstrukció szerint az iskolai siker nem az egyén vele született képességeire vezethető vissza, hanem egyértelműen a család habitusába ágyazott tőkeberuházások függvénye (Bourdieu 1978).

A tőkék között Bourdieu a gazdasági tőke mellett különös jelentőséget tulajdonít a kulturális és társadalmi tőkének. A kulturális tőke inkorporált, tárgyasult és intézményesült formában

érhető tetten, és egyben a rejtett és hatékony családi beruházás eredménye. A kulturális tőke beruházása időt igényel, és e beruházás fejleményét az iskolarendszer „tehetség”-ként értékeli, hiányát pedig képességbeli hiányként fogja fel. Bourdieu egyértelműen úgy fogalmaz, hogy e mechanizmus segítségével az iskolarendszer a társadalmi struktúra reprodukciójában játszik szerepet. Vagyis azok a társadalmi rétegek, amelyek gyermekei a családi nevelés során az iskola által előnyösnek ítélt kulturális tőkét inkorporálták, azok behozhatatlan előnyre tesznek szert, mely előny képességbeli többletként értékelődik, és amely az iskolában eltöltött idő alatt további előnyök forrásává válik. Az objektivált kulturális tőke (anyagi hordozók) birtokba vételéhez az egyén számára szükséges az inkorporált kulturális tőke felhalmozása, amelyet elsődlegesen a család biztosít. Éppen ezért van annak jelentősége, hogy a szocializációs időszak (családi és intézményes egyaránt) milyen mértékben képes felhalmozási időszak lenni, hiszen maga a tőkefelhalmozás időigényes. Ebből adódóan a kulturális tőke birtoklásában különbségek alakulnak ki már a felhalmozás legelején a családi szocializáció függvényében, mely egyértelműen kihat arra, hogy az iskolarendszerben mennyi időt és milyen sikerrel tölt el az egyén. Az intézményesült kulturális tőke titulusok, iskolai végzettségek formájában jelenik meg, és legitimálja az egyén kulturális kompetenciáját. Vagyis intézményes elismerést ad az egyén által birtokolt kulturális tőkének, melynek kialakulását Bourdieu úgy írja le, mint azt a megtérülő beruházást, amikor a gazdasági tőke a képzési folyamat során kulturális tőkévé alakul, mely a folyamat végén visszaalakítható gazdasági tőkévé. Mindezt tovább erősíti a társadalmi tőke, mely egy adott csoporthoz való tartozáson alapul, és amely a csoport tagjai számára biztosítékul szolgál, hitelképességet kölcsönöz nekik. Ez a tőkefajta társadalmilag intézményesülhet (például egy családhoz, osztályhoz, réteghez való tartozást jelenthet), de létrejöhet intézményesülési aktus révén is. Ezt a viszonyrendszert a csereviszonyok erősítik tovább és a tőke nagysága a kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ. Az bizonyos, hogy a társadalmi tőke érvényesülése az adott csoporthoz való tartozásból eredő profit. Éppen ezért vannak olyan csoportok, melyek a társadalmi tőke koncentrálására alakulnak, és ebből anyagi profitjuk (például kapcsolatokkal járó „szívességek”), illetve szimbolikus profitjuk (például kiváltságok) keletkeznek. A társadalmi tőke fenntartásához folyamatos kapcsolattartás szükséges, és egyben időbe és pénzbe (vagyis közvetetten vagy közvetlenül gazdasági tőkébe) kerül. A különböző tőkefajták folyamatos átalakuláson mennek keresztül. Ennek hátterében az áll, hogy bizonyos társadalmi javakhoz és szolgáltatásokhoz kizárólag gazdasági tőke segítségével is hozzá lehet férni, azonban vannak olyanok, amelyekhez a kulturális és társadalmi tőke elengedhetetlen. Éppen ezért látja Bourdieu úgy, hogy az oktatási rendszer a hatalom és a privilégiumok átadásának eszköze, mely a különböző tőkefajták érvényesítésével

reprodukciós és egyben legitimációs stratégiát alkalmaz: a társadalmi struktúra újratermelését a kulturális tőke különböző formáiban megvalósuló rejtett körforgalma határozza meg.

A gyermekvédelmi gondoskodásban felnövők szempontjából fontos figyelembe venni a Bourdieu által leírt és a fentiekben összefoglalt tőkefajták alakulását, mert a dolgozatban vizsgált csoport egy része számára teljes egészében hiányzik, másik része számára pedig az iskolai elvárásoktól nagyban eltérő a családi szocializációból eredő tőkefelhalmozás. Ezt tovább befolyásolja az a sajátságos helyzet, hogy a gyermekvédelemben élők elsősorban vagy kizárólagosan nevelőotthoni vagy nevelőszülői szocializációs térben nőnek fel, amelyek még ha hasonlítani is kívánnak a családi környezetre, alapvetően olyan elemeket hordoznak, amelyek az intézményi szocializáció jellemzői. Fontos kérdés, hogy ez a szocializációs mező (mely összetevőiben átmenetet képez a családi és intézményes tér között) miféle tőkék mozgósítására, felhalmozására, átalakítására képes annak érdekében, hogy a gyermekvédelemben élők társadalmi integrációja minél sikeresebb legyen. A dolgozatban bemutatott kutatás a jelenleg Magyarországon nyújtott gyermekvédelmi szolgáltatásokat olyan módon tekinti át, hogy azok milyen szerepet töltenek be a különböző tőkefajták megszerzésében.

A gyermekvédelemben felnövők esetén továbbá fontos figyelembe venni J. S. Coleman elméletét a szociális tőkéről, ugyanis ennek mértéke és milyensége – ugyanúgy, mint a Bourdieu-i tőkefajták – alapvetően hatással vannak az iskolai sikerekre (Coleman 1997).

A szociális tőke fogalma alatt J. S. Coleman azon szociális erőforrásokra utal, melyek az egyének számára társadalmi közegükben, családjukban elérhetőek. Vagyis a szociális tőke a gyermek és a közvetlen környezetében különböző szerepeket betöltő felnőttek egymáshoz fűződő kapcsolatára utal. Mindez azt jelenti, hogy a gyermek környezetében lévő tőkefajták (gazdasági, kulturális, társadalmi), mint források elérhetősége, elérése alapvetően attól függ, hogy a gyermek milyen mértékű, erejű kapcsolatot alakít ki a különböző tőkefajták birtokosaival. A szociális tőke, formáit tekintve különböző összefüggések mentén értelmezhető: így például a szülői szerepvállalás és a gyermek fejlődése közötti szoros kapcsolat, vagy a felnőttek által fontosnak tartott értékek és normák rendszere, melyet a gyerekek felé közvetítenek, illetve a gyermek szociális környezetének megbízhatósága, hitelessége.

A család nélkül vagy sérült családi kapcsolattal felnövő gyerekek, fiatalok szociális tőkéje, a kulturális tőkéjükhöz hasonlóan rendkívül speciálisan alakul. Fontos tudni, hogy közvetlen környezetében a család nélkül felnövő gyermek miféle kapcsolatokat képes kialakítani, ezek milyen erősségűek, mennyire tartósak ahhoz, hogy a felkínált egyéb tőkefajták (például a

kulturális tőke) valóban érvényre tudjanak jutni. A későbbi részekben bemutatott kutatás és civil szervezeti tevékenység elemzésének mindegyike arra is fókuszál, hogy a gyermekvédelemben felnövő fiatalok szociális tőkéje milyen eszközökkel pótolható, és ez milyen szerepet játszik iskolai és társadalmi integrációs sikerességükben.

1.2 Bikulturális szocializáció

A családi szocializáció és az iskola viszonyrendszerének egy másik megközelítését a bikulturális szocializáció fogalmának megalkotása írja le (Forray-Hegedűs 1998:28). Eszerint az iskolai eredményesség, majd a társadalmi integráció sikerességének a záloga, hogy a két szocializációs tér (családi és intézményes) között mekkora az átfedés. Az azonosságok és különbségek mibenlétét a terek kulturális összetevőiben lehet fellelni. Ezesetben a kultúra fogalma magában foglalja az adott térre jellemző és állandónak tekinthető értékeket, normákat, szabályokat, mindezek objektivizálódott tárgyait, valamint az átörökítésük során használt szocializációs, nyelvi szocializációs formákat és a büntetési és jutalmazási rendszert. A bikulturális szocializáció kettős folyamatának egyik része azt jelenti, hogy valamely kisebbségi csoport tagja beleszületik saját, eredeti kultúrájába és ennek jellemzőit nagyobbrészt az indirekt szocializáció során mintegy észrevétlenül sajátítja el. A folyamat másik oldala a közoktatásba (óvoda, iskola) lépéskor kezdődik, vagy azt megelőzően például már a tömegkommunikáció hatására indul el, amikor a többségi társadalom kultúrája is megjelenik, mint szocializációs terep a kisebbségi csoport tagja számára. E kettősség kapcsán a bikulturális szocializáció elmélete egyértelműen kinyilvánítja, hogy vannak olyan családi szocializációk, melyek kulturális tartalma kis átfedést mutat az iskolára jellemző kulturális térrel. Ezt azonban, mint megoldandó helyzetet kezeli: célul tűzi ki a két tér átfedésének szélesítését. Az ebben résztvevők feladata a célok elérése. Az egyik fontos szereplő a mediátor, aki az iskolai kulturális térben otthonosan mozgó személy (például pedagógus), aki megismerve az eltérő kultúrájú primer szocializációs teret képes abból elemeket áttemelni az iskola világába, ezzel szélesítve az átfedést. A másik szereplő a translétor, aki az iskolától eltérő kultúrájú elsődleges szocializációs térből érkezve már sikereket ért el a másodlagos (intézményi) szocializációs térben, és közössége számára képes kulturális elemeket közvetíteni az intézményi térből. Természetesen ez a kétirányú folyamat nem képzelhető el konfliktusok nélkül, így az elmélet fontos része, hogy a bikulturális szocializáció sikerességének záloga a folyamatos és nyílt kommunikáció, valamint az együttműködés. E mellett a bikulturális szocializáció során nagy jelentősége van a korrigáló funkciójú

visszacsatolásnak is. Ez Forray-Hegedűs szerzőpáros szerint azt eredményezi, hogy a kisebbséghez tartozó gyermek könnyebben illeszkedik a többségi társadalom kultúrájába, míg sorozatos negatív visszacsatolások esetén olyan állandósuló szégyenérzet alakulhat ki, mely megakadályozza az értékek, normák elsajátítását, és önkéntes kizáródást eredményez a szocializáció folyamatából. A bikulturális szocializáció során szintén fontos szerepe van a kétnyelvűség kezelésének, melyet a szerzők így fogalmazzak:

„Tudatában kell lenni annak, hogy a nyelvtudás és nyelvhasználat szintje eleme a 'legitim habitusnak' (Bourdieu), ami növeli az azt birtoklók szimbolikus tőkéjét, hatalmát. Ez az „államnyelv, a hatalom nyelvének minél alaposabb elsajátítását követeli meg, ugyanakkor az egészséges szocializáció szempontjából alapvető etnikai öntudat, az etnikai csoport kohéziója szempontjából döntő jelentősége van, hogy a fiatal nemzedék is átvegye a nyelvet.” (Forray – Hegedűs 1998:32)

A bikulturális szocializáció gondolatmenete az a szemléleti alap, mely kiindulását jelentette a hetvenes években széles körben terjedő multikulturális nevelésnek, és témánk szempontjából azért jelentős, mert a gyermekvédelemben élők elsődleges szocializációja többféle tekintetben is sajátosnak mondható. A gyermekvédelemben felnövők primer szocializációjának közös jellemzője, hogy intézményes formában megvalósuló családi nevelés az ebből adódó kulturális sajátosságokkal. E mellett e fiatalok egy része – mégha nem is él családjában – kapcsolatot tart a rokon körrel, mely további elemekkel egészíti ki szocializációját. És természetesen nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy jelenleg Magyarországon a gyermekvédelemben élők nagyobbik része roma/cigány származású, mely élő családi kapcsolat esetén valóságos kulturális elemeket jelent a gyermek számára. Ezt támasztja alá az European Roma Rights Centre 2007-ben végzett kutatása, mely szerint Magyarország egyes régióiban különböző arányban élnek ugyan a gyermekvédelemben roma és nem roma gyerekek, összességében azonban a vizsgálat megerősítette, hogy a gyermekvédelmi ellátórendszerben nagymértékben felülreprezentáltak a roma fiatalok. (Bedard 2007) Különösen igaz ez egyes intézménytípusokban, például a fogyatékosokat ellátó intézményekben. Ennek hátterében – az ERRC kutatás szerint – több ok áll. A szociális tárca adatai szerint a gyermekvédelemben kerülés háttérének 80 %-ban összefügg a szegénységgel. A roma népesség nagy többségére jellemző ma Magyarországon, hogy munkaerő-piaci, lakhatási, megélhetési lehetőségei rosszabbak a nem roma népességénél. Így gyermekeik gyermekvédelemben kerülésére nagyobb az esély. E mellett a gyermekvédelmi ellátórendszer – megyénként is különböző – eljárásrendje, a bekerülés standardizációjának hiánya is okozhatja a roma gyerekek felülreprezentáltságát a gyermekvédelemben (Bedard 2007:36-38).

Mindezeket figyelembe véve biztosak lehetünk abban, hogy a gyermekvédelemben élők elsődleges szocializációs tere rendkívül összetett és speciális helyzetre épülő, hiszen intézményi keretekbe szorítottak a családi, illetve családra emlékeztető szocializációs hatások. Fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a bikulturális szocializáció szemléletét figyelembe véve mindez milyen együttműködésben és mekkora átfedésben van az iskola világával.

A tőkefajtákon alapuló Bourdieu-i elmélet és a bikulturális szocializáció szemlélete egyaránt felismeri és részletesen leírja a családi és intézményi szocializáció lehetséges különbségeit. A két megközelítés különbsége jól jellemzi azt a nevelésszociológiai kérdést, hogy mi is az iskola deklarált és rejtetten működő funkciója. Bourdieu egyértelműen a mellett foglal állást, hogy az iskolarendszer a társadalmi egyenlőtlenség újratermelődésének eszköze, és a háttérben működő (általában a tőkefajták működésével leírt) folyamatok ezt megváltoztathatatlaná teszik. Ezzel szemben a bikulturális szocializáció, a multikulturális nevelés hívei gyakorlati megoldásokat kínálnak az iskolai, intézményi rejtett mechanizmusok ellensúlyozására.

A gyermekvédelemben élők vizsgálata során azt kutattuk, hogy az állami és civil szféra egyes intézményei (iskolák, gyermekvédelmi ellátórendszer, civil fenntartású tanoda) miként kezelik a gyermekvédelemben élő fiatalok rendkívül speciálisnak mondható bikulturális szocializációs helyzetét, és milyen konkrét eszközökkel rendelkeznek a különböző tőkefajták felhalmozási folyamatának segítése érdekében.

1.3 Inkluzív nevelési tér

A fentiekben ismertetett két elméleti keret az egyéni szocializációs folyamatot aszerint elemzi, hogy milyen hasonlóságok jellemzik az azonos társadalmi rétegbe vagy csoportba tartozók családi szocializációját, és mindez milyen összefüggésben van az iskolai sikerekkel. A napjainkban tért hódító és az egyénre erőteljesen fókuszáló inkluzív nevelés elméleti és gyakorlati aspektusa nem nélkülözheti a tőkefajták és a bikulturális szocializáció szemléletét. Az inkluzív nevelés fogalma kezdetben a különböző fogyatékkal élők együttnevelésének módját, lehetőségeit jelentette (Pető 2003), azonban az utóbbi évtizedben egyre inkább előtérbe került az inkluzív nevelés értelmezési keretének tágítása. Ahogyan már Kalocsainéval közösen írt tanulmányunkban is megfogalmaztuk (Kalocsainé-Varga 2005) az inklúzió, mint az exklúzió, a kirekesztés ellentétes irányú folyamata, amennyiben meghatározója lesz az oktatási formákban és közösségekben, elősegíti az eredményesség

növelését. Alapvető célja, hogy eszközrendszerével csökkentse a kizárásra irányuló nyomást az iskolában és a társadalomban. Az inklúzió azt jelenti, hogy az egyes kultúrákhoz és közösségekhez tartozók befogadása soha be nem fejeződő folyamat, állandó munka egy ideálért, amikor a társadalomban tapasztalható kizárási kényszerek eltűnnek. A befogadó iskola forrása a közösség oktatásának, maga az oktatás pedig több mint az iskoláztatás - cselekvés a közösséggel, a közösségben, a közösségért.

Az inklúzió/exklúzió fogalmak történeti alakulására szemléletes példát nyújt Birmingham oktatási rendszerének alakulása. A városban széles körben elterjedt befogadó szemlélet elsőként az oktatásban jelent meg. Kezdetben a fogalom szűk körű értelmezése összekapcsolódott a fogyatékos gyerekekkel, mint célcsoporttal, vagyis a "speciális igényű tanulók oktatásával". Ugyanekkor az exklúzió fogalma kizárólag olyan értelemben volt használatos, mint fegyelmi szabályok megszegéséből adódó eltanácsolás az oktatási intézményből (Potts 2003).

Potts kötetében olvasható, hogy a kilencvenes évek közepétől az exklúzió jelentésstartalma bővült: a fogalom ettől kezdve "társadalmi kirekesztés"-ként használatos, így jóval átfogóbban fedt le az emberek részvételére vonatkozó társadalmi korlátozás területeit a szegénységtől a tizenévesek problémáira való reagálásig. Szintén Potts írja, hogy ennél is erőteljesebb átalakulás jellemzi az inklúzió fogalmát, mely elsősorban szemléletbeli váltásként jelent meg. E szemlélet lényege, hogy a felnőttek és a gyerekek is teljes emberek, sokszoros és összetett identitással. Az eddig használt fogalom – amely a tanulói identitások egyes, sztereotipizált elemeire vonatkozott ("csökkent képesség", "etnikai hovatartozás"), az inklúziót leszűkítette. A szűkítés egyben a befogadással ellentétes szemléletet sugallt. Amikor az inklúzió fogalma összekapcsolódik egy-egy leértékelő címkével, például "speciális nevelési igényű", „hátrányos helyzetű” (vagy itthon „roma”, „állami gondozott”), akkor a kategorizálás ellentmondást hordoz, mivel a befogadás az osztályba sorolás feloldását is jelenti. Potts úgy fogalmaz, hogy az inklúzió a sokféleség minden aspektusának felismerését, méltányolását és felértékelését jelenti. Ennek terepe az oktatásban való egyenlő részvétel, mely magában foglalja a hozzáférést is. Az egyenlőség abban fejeződik ki, hogy mindenki másokkal együttműködve vesz részt a tanulásban és a mindennapokban, ahol a többiek megismerik, elfogadják és értékelik olyannak, amilyen. A befogadó kultúra azon felismerésen alapul, hogy különböző életmódok és identitások létezhetnek egy időben és egy helyen, és hogy a közöttük létrejövő kommunikáció gazdagítja mindegyik résztvevőt. A befogadó oktatáshoz szorosan kapcsolódó fogalom a közösség, mint a családi kötelékeken túlmutató sajátos variációja az emberi kapcsolatoknak, és melynek hosszan tartó és közös érdeklődés az

alapja. A közösségek és a kultúrák kölcsönösen fenntartóak: a befogadó oktatás érdekelt a közösség alkotásban és fenntartásban az iskolán belül és kívül. A valódi befogadás szemléletét és szándékát egyaránt korlátozhatja, ha csak az oktatásszervezés szintjén jelenik meg (ha például csak abban merül ki, hogy nem különíti el szervezeten a személyek egyes csoportjait), de tartalmában beolvasztó szemléletű. A beolvasztás iskolai megtestesítője a tananyag és a tanítási mód, mely elvárja az uralkodó kultúrának való kizárólagos megfelelést. Különböző kutatások szerint az eredményes részvétel és az inkluzív kultúrák fejlődése szempontjából szükséges a beolvasztó szemlélet átalakulása. Az átalakulás a következő jellemzőkkel írható le: az iskolai folyamat a diákok közötti különbözőség felismerésével, értékelésével kezdődik, mely újabb tudástartalmak, tanulási lehetőségek gazdag tárházát nyitja meg. A kialakuló új szemléletű iskola nem csak oktatásszervezési formájában, hanem tartalmában is befogadóvá válik. Azaz a diákjaihoz való folyamatosan alkalmazkodása során az intézmény az általa közvetített tananyagtartalommal és tanítási módokkal nagyban épít az oda járó diákok identitására, tapasztalataira, a tudására és képességeire.

A különböző kultúrák találkozása mentén, a roma/cigány gyerekek iskolai helyzetének leírására született az a hazai - inkluzív iskolai nevelést részletesen elemző – szakirodalom, mely paradigmaváltást javasol az eddigi iskolai stratégiákkal és gyakorlattal szemben. (Réthyné 2004) Az inkluzív iskola jellemzése során Réthyné megállapítja, hogy legfontosabb módszere a kreativitást és kooperativitást előtérbe helyező stratégia, valamint a reformpedagógiákra való támaszkodás. Így képes az individualizációra, amely egyértelműen a differenciált oktatás irányába hat. Réthyné tanulmányában az inkluzív iskola ismérvei között kiemeli a kirekesztés minden formájának prevencióját, a pozitív teljesítményelvárást, az elfogadó iskolai légkört, az együttműködést osztálytermen, iskolán és iskolai környezeten belül, a tevékenykedtetésre épülő oktatási formákat, a gyakorlatra orientált, motiváló hatású tanítást, a komplex értékelési formák használatát, és a mérték szerinti oktatást, melynek alapja az egyéni fejlesztési terv, differenciált curriculum és követelmények.

Az inkluzív szemlélet alapján kialakított pedagógiai eszközrendszer keretét a majd félévtizedes történetre visszatekintő kooperatív tanulás jelenti, mely születését annak az oktatási igénynek köszönheti, mely a kulturális sokszínűség konfliktusmentes és eredményes együttélését célozta. A kooperatív tanulásszervezés olyan pedagógiai alapelveket képvisel, és fordít le konkrét módszerekre (Bárdossy és tsai 2003:37), melyek a minőségi oktatás mindhárom kritériumának – hatékonyság, eredményesség, méltányosság (Lannert 2004) - megfelelnek. Ez a rendszer túlmutat a kezdeti szándékon: ma már nem csak egyetlen eszközzel, a mozaik (jigsaw puzzle) módszerrel rendelkező általánosan is értelmezhető

demokratikus szemlélet (Aronson 1978), hanem olyan, alapelveken nyugvó tevékenységsorozat, mely a napi gyakorlat szintjén képes a valódi inkluzív rendszer működtetésére. A tevékenységsorozatot összefoglalóan együttműködő tanulásnak nevezzük. Fontos tudni, hogy együttműködő tanulásról csak akkor beszélhetünk, ha az együttműködés általános fogalmához képest konkrétan leírható és megvalósítható, gyakorlati alapelvekkel segített, demokratikus együttműködési tevékenységről van szó (Arató-Varga 2006).

Az együttműködő tanulás (cooperative learning), mint oktatásszervezési módszer eszközt nyújt ahhoz, hogy az inkluzív oktatás rendszere, és ezzel a multikulturális nevelés szemlélete valóban érvényesülni tudjon (Roger-Johnson 1990, 1994). Ezt támasztja alá az együttműködő tanulás minőségi oktatási környezet hármasságának szűrőjén keresztüli összehasonlítása a hagyományos oktatásszervezési módokkal. Ez alapján az együttműködő tanulásról elmondható, hogy

- Hatékonyabb, mert azonos időegység alatt a legtöbb résztvevő számára garantálja a részvételt a tanulási folyamatokban. A hatékonyságot erősíti, hogy a részvétel nem a passzív hallgatás lehetőségére vonatkozik, hanem aktív, sőt interaktív tanulási formákra. Azaz az együttműködő tanulás alapelvein és eszközein keresztül erőteljesen koncentrálnak arra, hogy a tanulási folyamat során a tudásszerzés – szervezői és lebonyolítói mellett – a résztvevők előzetes tudására építve, erőforrásaik maximális kiaknázására kerüljenek.
- Eredményesebb, mert sokrétű tudáselsajátítási eszközeivel mélyebben beívódó, sajátélményre épülő ismeretek születnek, és ezzel egyben lehetővé válik az egyéni tehetségek kibontakoztatása. A résztvevők stratégiai problémamegoldó képességekkel közelítenek a feladatokhoz, s a tanulási képességekkel összefüggésben és összhangban, egyénre szabottan fejlesztik a személyes és társas/szociális képességeiket is. Együttal természetessé válik az eredmények sokoldalú megnyilatkozása: a tudásszerzési folyamat során folyamatosan jelenlévő – kis vagy nagycsoportos – nyilvánosság segítségével, illetve az ön-, a csoportos- vagy tanári értékelés tükrében.
- Méltányosabb, mert alapelveivel, attitűdjeivel, képesség-modelljeivel, kiscsoportos struktúrájával, kooperatív szerepeivel és eszközeivel valóban képes minden résztvevő számára biztosítani a tudáshoz való egyenlő hozzáférés alapvető demokratikus jogát. Azaz az esélyegyenlőségnek nemcsak a kereteit teremti meg azzal, hogy az általános és kötelező iskoláztatással mindenki számára testközelbe hozza a tudást (a szelekció háttérbe szorításával heterogén közegben), hanem ténylegesen is egyenlő esélyeket

teremt a rendszeren belül a tartalom paradigmaticus átalakításával, ahol a multikulturális szemlélet érvényesülését többek között az együttműködő tanulás eszközei érvényesítik az inkluzív válás útján.

Az inkluzív váló oktatási környezet gyakorlati megvalósulásának lépései során a nevelési folyamat egyre több szegmensében és minden résztvevője között érvényesülnie kell az együttműködő tanulás alapelveinek. Azaz a befogadó környezet jelentése az osztálytermen túl a tanári, szülői és egyéb közösségi terekbe is átnyúlik, beágyazódva a társadalmi környezetbe. Látható az is, hogy az inkluzív nevelés, mint általános társadalmi eszme, közösség-szervezési paradigma, olyan intézmény kialakításában, fenntartásában és folyamatos fejlesztésében érdekelt, ahol az interkulturális nevelés eszméje (Banks 1997) csak egy az inkluzív rendszert alakító alapelvek közül. Az inkluzív iskola képes a diák egyediségében történő sikeres befogadására. Mindezt pedagógiai eszközök segítségével címkézés és kategorizálás nélkül teszi, elérve ezzel a demokratikus társadalom alapeszméinek megvalósulását, mintát adva az egyenrangú társadalmi befogadáshoz. Vagyis az inkluzív oktatási környezet elképzelhetetlen az interkulturális szemléleti alap nélkül, azonban ennél jóval tágabban értelmezi rendszerét: az egyénből indul ki, és annak egyedi, akár személyes, kulturális és közösségi sajátosságait, mint értékeket alapul véve építi fel a közösen befogadó rendszert.

Az inklúzió – az iskolarendszeren túl – értelmezhető és értelmezendő a társadalmi együttélés minden helyzetére. Ezesetben is fontos az interkulturális szemlélet szem előtt tartása, de az iskolai példához hasonlóan csak egy szempontot jelenthet az egyének és közösségek befogadó rendszereinek kialakításában. A jelen társadalmi működések paradigmaticus átalakítása, az inkluzív társadalmak megvalósulása pedig, vagyis az inkluzív szemlélet gyakorlatba ültetése az együttműködés alapelveinek egyidejű működtetésével képzelhető csak el (Varga 2006a).

A gyermekvédelemben élők speciális (személyre szabott) oktatási szükségleteinek igényét feltáró tanulmány (Sablikné 2002) részletesen ír a rendszerbe kerüléskor tapasztalható és tipizálható problématerületekről, melyek gátjai a sikeres iskolavégzésnek. Kiemeli, hogy vannak olyan fiatalok, akik integrált nevelése (lemaradásaik, sérüléseik, magatartásuk stb. miatt) nem valósítható meg. Javaslatként meg is fogalmazza a hagyományos pedagógiai eszköztár helyett a személyre szabott nevelést támogató pedagógia eszköztár használatát. Azonban a szerző mindezt szegregált (un. gyermekvédelmi belső) iskolai rendszerben képzei el.

Ezzel szemben azt gondoljuk, hogy az integrált környezetben megvalósuló inkluzív nevelés jelentheti azt a szemléleti keretet, és a kooperativitás a gyakorlati megoldást, amely képes a gyermekvédelemben felnövekvők rendkívül összetett élethelyzetére, egyéni sajátosságaira is

eredményesen reagálni. Az inkluzív nevelés ugyanis nem hagyja figyelmen kívül a Bourdieu-i elméletben leírt társadalmi egyenlőtlenség újratermelődésének rejtett mechanizmusait, hanem azokat figyelembe véve helyezi fókuszba az individuuum komplex szükségleteit, és mindezt támaszkodva alakít fejlesztési folyamatot egy heterogén közegben, melynek szemléleti háttérében a bikulturális szocializáció kettős folyamatának elfogadása áll. Az egyén felé fordulás, adottságainak, előnyeinek, hátrányainak, aspirációinak, igényeinek maximális figyelembe vétele, az inkluzív nevelés eszközrendszerével a pedagógiai fejlesztő folyamatot szakszerűbbé teszi. E mellett a gyermek számára a szociális tőke erősödését is jelenti az individualizálás, mely kihatással van a fejlesztő folyamat eredményességére is. Különösen így van ez azon gyerekek esetén, akik a személyes gondoskodást a családjuk helyett intézményes formában kell, hogy megkapják.

Fontos kérdés, hogy az előzőekben leírt inkluzív közeg miként hozható létre, akár a szociális, akár az oktatási szektorban, és milyen eszközei vannak arra, hogy a gyermekvédelemben élők egyéni sajátosságaihoz igazodó módon biztosítson szocializációs sikereket. Erre vonatkoztatva hazai tapasztalatok kevésbé állnak rendelkezésre. A dolgozat későbbi fejezetében bemutatásra kerülő civil példa (Faág Baráti Kör) lehet esettanulmánya a közösségbe ágyazott individualizációs folyamatnak szektorközi együttműködéssel. A külföldi példák között is akadnak az inkluzív nevelés irányába mutató elmozdulások, melyek, az oktatási és szociális szektor összefogásával valósultak meg az elmúlt évtizedben a gyermekvédelemben élők iskolai sikereinek javítását célozva. Az ottani tevékenységek már mérhető eredménnyel bírnak, melyek hozzáférhetők a folyó programokat bemutató honlapokon. Mindezek megismerése fontos tapasztalat lehet a hazai gyermekvédelem számára, ezért a dolgozat vonatkozó fejezetében kitérek rá részletesebben is.

2. Társadalmi egyenlőtlenség és iskolai sikerek

A gyermekvédelemben élők társadalmi integrációs esélyeinek elemzését szükséges szociológiai, nevelésszociológiai, pszichológiai szempontból is vizsgálni. Ezek a tudományterületek (fogalmaik, kutatási eredményeik) biztosítanak lehetőséget a család nélkül felnővők helyzetét szélesebb értelmezési keretbe ágyazni, sokoldalúan megközelíteni.

Elsőként, a dolgozat alapfelvetéseként megjelenő társadalmi egyenlőtlenség és iskolai eredményesség összefüggéseit vizsgálva, nem kerülhetjük meg a szociológia által vizsgált társadalmi jelenségek és az ahhoz kapcsolódó fogalmak tisztázását. Szükséges annak átlátása,

hogy a társadalmi szerkezet és rétegződés fogalmai alatt mit értünk, és ez alapján állapíthatjuk meg, hogy a dolgozatban vizsgált csoport tagjai – rendkívül különböző élettörténeteik ellenére – vajon milyen ismérvek mentén mutatnak azonosságot, sorolhatók azonos társadalmi rétegbe.

Ezt követően a különböző társadalmi rétegbe tartozó családok iskolai és mobilitási esélyeinek alakulását az utóbbi 40 év magyarországi nevelésszociológiai kutatások tükrében tekintem át. Elsősorban arra keresek választ, hogy az egyes korszakokban az alacsonyabb társadalmi pozíciójú családokból érkező tanulók számára az iskolarendszer milyen lehetőségeket nyújtott kulturális tőkék felhalmozására. A történeti áttekintés során kapott válaszok vonatkoztathatók a gyermekvédelemben élők iskolán keresztüli tőkefelhalmozási és az ezzel összefüggő mobilitási esélyeire. Ezt indokolja, hogy a dolgozatban vizsgált csoport tagjai mindig is elsősorban alacsony társadalmi pozíciójú családokból kerültek az állami ellátórendszerbe, és állami gondozott státuszuk révén alacsony társadalmi presztízsű csoportba tartozóak is maradtak.

A magyarországi viszonyokat, valamint a dolgozat témáját tekintve kiemelten fontos a hazai cigányságra vonatkozó szakirodalmak áttekintése, fókuszálva az iskolázottsági helyzet alakulására. E területen alapvető kérdés, hogy a cigányság nagy részére jellemző alacsony társadalmi státusz fennmaradásában milyen szerepet tölt be az iskolai sikertelenség, és e mögött milyen okok húzódnak. A cigánysággal kapcsolatos ismeretek feltárása témánk szempontjából azért fontos, mert igazolható, hogy a gyermekvédelemben élők között felülreprezentáltak a cigány gyerekek (Bedard 2007), akik kisebbségi közösségük szocializációs mintáival érkeznek a gyermekvédelembe, és akikkel szemben a társadalmi előítélet közösségi háttér nélkül is jelen van (Sárics 2002).

A gyermekvédelem történetének szakirodalmi felvázolásával a dolgozatban vizsgált társadalmi csoport helyzetének különböző korszakokban való alakulását tekintem át. Ennek során kiemelten az iskolai és társadalmi integrációs lehetőségeik feltárására törekszem a rendelkezésre álló szakirodalom alapján. Ezzel összefüggésben is azt vizsgálom, hogy miként alakult a gyermekvédelem szemlélete, szolgáltatásai és aktorainak (egyházi, állami, civil) köre a történelem során. Mindemellett azt is vizsgálom, hogy az egyes, a gyermekvédelemben élőkre vonatkozó, kutatások eredményei milyen speciális, elsősorban pszichológiai vonatkozású, sajátosságokat állapítottak meg a család nélkül, intézményi közegben, szocializálódó gyerekekre vonatkoztatva. Mindezekből (történeti áttekintés és pszichológiai kutatási tapasztalatok) kiindulva lehet vizsgálni, hogy a különböző ellátó rendszerek milyen válaszokat adnak a felismert szükségletekre az inkluzív közeg megteremtése érdekében.

A dolgozatban bemutatott vizsgálatok (terepkutatás, civil szervezet és nemzetközi példa elemzése) a fentiekben felsorolt szakirodalmi kontextusba helyezik az előző fejezetben felsorolt kutatói kérdéseket. A kérdések elsősorban arra keresik a választ, hogy milyen eszközök segítségével lehet a speciális szocializációs sajátosságokkal rendelkező gyerekek számára a különböző tökefajta birtoklását erősíteni és ezáltal minél sikeresebb társadalmi integrációt biztosítani.

2.1 Társadalmi szerkezet, rétegződés, státusz

A gyermekvédelemben élőkkel kapcsolatos megállapításokat akkor tudjuk kellő megalapozottsággal tenni, ha látjuk, hogy eltérő egyéni élettörténeteik ellenére vannak olyan közös sajátosságaik, melyek alapján a társadalmi szerkezetben azonos pozíciót töltenek be, illetve a társadalmi rétegződésben ugyanabba a csoportba sorolódnak.

Andorka Rudolf szociológiai alpművében úgy fogalmaz, hogy társadalmi szerkezet nem más, mint a társadalmon belül található pozíciók viszonyrendszere. A pozíciókat emberek, csoportok töltik be, vagyis a köztük lévő viszonyrendszerben testesül meg a társadalmi struktúra. A pozíciók általában a munkamegosztás státuszai, melyekhez meghatározott szerepek társulnak. Vagyis az egyes státuszt betöltő személyek meghatározott szerepek szerint viselkednek, és e viszonyok jelentik a társadalmi szerkezetet. Az így kialakult szerkezetben megtalálható státuszok nem feltétlenül hierarchikusak (Andorka 1997:152). Ezzel szemben a társadalmi rétegződés több ismérv alapján meghatározott (így például a lakóhely, az iskolai végzettség, a foglalkozás, az életkor stb.), és az egyes kategóriák metszetében kialakult életmódok hierarchikusan rendezik az egyéneket, csoportokat: kedvezőbb-kedvezőtlenebb helyzetüket jelölik. Vagyis a társadalmi rétegződés nem más, mint a társadalmi szerkezetben betöltött pozíciók empirikus megközelítése, jellemzőinek részletes vizsgálata, leírása. A gyermekvédelemben élőket e definíció szerint és közös jellemzőiknek vizsgálata alapján, melyek közül a legfontosabb, hogy bizonyos időszakot családjukon kívül, az állam ellátórendszerében töltenek, egy sajátos társadalmi réteget alkotóknak tekinthetjük.

A gyermekvédelemben élők azonban nem csak egy jellemző, család nélkül felnövekedés, mentén mutatnak azonosságot. További jellemzőik pontosabban értelmezhetők, ha Andorka meghatározásán túl más, a társadalmi struktúra részletesebb leírására alkalmas további fogalmat is használunk. Ilyen fogalom a státuszcsoport, melynek meghatározása során Kolosi Tamás kiemeli (Kolosi 1987), hogy a társadalmi rétegződés vizsgálatakor az emberek közötti

társadalmi különbségeket vetjük össze, azonban az emberek tekinthetők individuumként és csoportok tagjaiként is. Kolosi Tamás a rétegződéelmélet problémapontjait az individuumok közötti különbségek rendszerén keresztül ragadja meg. A különböző státuszelméletekből kiindulva mondja, hogy az egyén az egyes dimenziókban betöltött státuszainak (például gazdasági, politikai, tekintélybeli) közös szintre hozására törekszik. Vagyis a társadalmi rétegződés vertikális rendszere mellett létezik egy olyan vizsgálati szempont, mely az egyes dimenziókban elfoglalt helyek összekapcsolását mutatják. A státusinkonzisztencia ennek mérőszáma. Mindez alkalmas arra, hogy megmutassa az egyén törekvéseit státuszainak szinkronizálására, valamint, hogy a rétegződéskutatás számára rámutasson a sokdimenziósságra. E gondolatok mentén Kolosi Tamás leírja azokat a helyzeteket, amelyek az egyén státuszát meghatározhatják: egyszerűbb esetként kezeli azt, amikor az egyén minden dimenzióban alacsonyabb vagy magasabb státuszú, mivel ez általános státuszát tekintve egyértelműen megragadható (az egyes dimenziókhoz hasonlóan kerül általános státuszba). A problémának az általános státusz esetén azokat a helyzeteket tekinti, amikor az egyén valamely dimenzióban magasabb, másokban alacsonyabb státuszt tölt be, és ez a helyzet szerinte kompenzáló és feszültségteremtő erővel bír. A kompenzáció azt jelenti, hogy a magasabb státuszú dimenzióval próbálja kompenzálni az egyén az alacsonyabb státuszú dimenziót, és ezzel objektíve átlagos általános státusz jön létre. A feszültség abból adódhat, ha az egyén szubjektíven másként érzékeli státuszát: az átlagos státusz alattinak vagy felettinek. Mindezek alapján Kolosi Tamás a következőképpen definiálja azt, hogy mit ért az általános státusz alatt:

„Az egyénnek a sokdimenziós egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt helyét, amelyet az egyes dimenziókban elfoglalt státusok kapcsolata határoz meg.” (Kolosi 1987:67)

A hasonló általános státusú egyének összességét státuscsoportnak nevezi, melynek konkrét leírásához mindig empirikus elemzés szükséges. A státuscsoportok azonban nem valóságos közösségek, hanem mesterséges képződmények: az individuális általános státusok hasonlósága alapján kijelölt csoportok. E közösségek az egyén számára, a társadalmi különbségek kategóriarendszerében, viszonykijelölő funkcióval bírnak, mely közösségek az egyének összességének társadalmiságát hordozzák. Ezeket azonban nem csak önmagukban szükséges értelmezni, hanem abból a szempontból is, hogy a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben mi a helye a viszonykijelölő közösségek kombinációinak. Vagyis Kolosi Tamás az egyén általános státuszának meghatározásakor két tényezőt tekint fontosnak: az egyén egyedi sajátosságainak rendszerét, valamint az egyén társadalmi csoportba (viszonykijelölő kategóriákba) tartozását. Ez azt jelenti, hogy szem előtt tartja, hogy a viszonykijelölő

kategóriák csak valószínűsítik a státuszcsoporthoz tartozást, a valós helyzet az egyén sajátosságain keresztül konkretizálódik. A szerző megállapítja, hogy a társadalmi rétegződés kutatása azt jelenti, hogy

„egy adott társadalomban milyen konkrét viszonyjelölő kategóriák biztosítanak nagyobb és kisebb esélyt az előnyök halmozódására.” (Kolosi 1987:73)

Éppen ezért a társadalmi rétegződés alapegységeiként nem a státuszcsoportokat kell szerinte tekinteni, hanem a viszonyjelölő kategóriákat: emberek társadalmi viszonyainak valóságos csoportosítását. Vagyis a társadalmi rétegek olyan viszonyjelölő kategóriákat jelentenek, melyek képesek a társadalmi helyzet egésze szempontjából leírni az odatartozókat. A dolgozat további részeiben, a fentiekben leírt gondolatmenetet elfogadva, Kolosi Tamás definíciója szerint használjuk az alábbi fogalmat, és ennek megfelelően soroljuk a gyermekvédelemben élőket egy társadalmi rétegbe tartozónak.

„Társadalmi rétegnek az emberek azon tényleges csoportjait, kategóriáit (tehát viszonyjelölő kategóriák azon összevont kombinációit) nevezzük, amelyek tagjaik számára hasonló életesélyeket biztosítanak a társadalmi egyenlőtlenség rendszerében.” (Kolosi 1987:80)

A gyermekvédelemben élők, mint tényleges csoport esetén láthatók azok a viszonyjelölő kategóriák (18 év alatti, állami ellátórendszerben élő, nevelőszülőnél vagy gyermekotthonban nevelkedő stb.), amelyek összességében kijelölik a csoport tagjainak helyét a társadalmi esélyegyenlőtlenségi rendszerben. Az értekezésem azt kívánja vizsgálni, hogy ezek a viszonyjelölő kategóriák mennyiben jelentenek előnyt, illetve hátrányt a csoportba tartozók életesélyei szempontjából.

Amennyiben a gyermekvédelemben élőket egy társadalmi rétegnek tekintjük, témánk szempontjából fontos történetiségében látni, hogy ez a réteg jellemzői alapján milyen mobilitási esélyekkel bír, és mindehhez hogyan járult hozzá az iskolarendszer.

A hazai gyermekvédelmi szakirodalomban még az utóbbi évtizedekben, de az azt megelőző időszakban sem található olyan jellegű kutatás, amely átfogóan és részletesen bemutatta volna az állami gondozottak iskolázottsági és mobilitási lehetőségeit az egyes korszakokban. Így arra a tényre tudunk támaszkodni, hogy a gyermekvédelemben élők zöme, ahogy napjainkban is, a szociálisan hátrányos helyzetű családokból került ki, és e családok között Magyarországon felülreprezentált a cigány családok száma. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a gyermekvédelemben élők, hasonlóan a családban felnövő alacsony társadalmi pozíciójú társaikhoz, a társadalmi egyenlőtlenség újratermelődésének részesei voltak; a felfelé

irányuló kollektív mobilitás nem volt rájuk jellemző. Ahogyan Herczog Mária gyermekvédelem történetét taglaló könyvében is olvashatjuk, a II. Világháborútól a rendszerváltásig tartó időszakban virágzó nagyméretű gyermekotthonok és a hozzájuk kapcsolt szegregált iskolák homogén közeget biztosítottak a hasonló sorsú, korú, nemű gyerekek számára, ahol családi kapcsolataik teljesen megszűntek, és a makarenkói-modellnek megfelelő „szocialista emberré” nevelés volt az elsődleges cél. Mindez megfelelő anyagi és pedagógiai-pszichológiai eszközök nélkül (Herczog 1997:73). Ez a „pedagógiai szemlélet” a szocialista korszak oktatási intézményeinek is alapvető jellemzője volt, így a következőkben azt tekintjük át, hogy a rendelkezésre álló kutatások – amelyeknek nem az állami gondozottak, hanem a különböző társadalmi rétegbe tartozók voltak a vizsgált csoportjai – milyen iskolai és mobilitási lehetőségekről számoltak be. Ezzel összefüggésben azt feltételezzük, hogy az állami gondozásban felnövők esélyei megegyeztek az alacsony társadalmi státuszú családokban felnövők esélyeivel.

2.2 Iskolarendszer és mobilitás

Elsőként a társadalmi struktúra és az iskolarendszer összefüggéseit, illetve az ehhez kapcsolódó mechanizmusokat tekintjük át, melyet a XX. század első évtizedeitől kezdve vizsgál a szociológia. Magyarországon a 60-as években kezdődött meg az erre vonatkozó tanulmányok megjelenése hazai szerzők tollából. Ebben az időszakban (és azóta is) Ferge Zsuzsa fogalmazott meg alapgondolatokat e témakörben, és helyezte magyarországi társadalmi kontextusba.

Nem megkerülhető a társadalmi mobilitás és az iskola viszonyában az egyéni és a kollektív mobilitás fogalmának, mibenlétnek, társadalmi hatásának meghatározása. Ferge Zsuzsa véleménye szerint az egyéni mobilitás önmagában nem cél, mert bizonyos esetekben akár a társadalmi struktúra konzerválásának eszköze is lehet. Elsősorban azokat az egyéni vertikális mobilitási eseteket érti ez alatt, amikor csak néhány egyén számára lehetséges a mobilitás, és a folyamat érintetlenül hagyja a társadalmi csoportviszonyokat, mivel a mobilitás az új csoportba lépők asszimilációjával jár együtt. A tömeges, többlépcsős egyéni mobilitásról azt állapítja meg, hogy némiképp csökkentheti a társadalmi rétegek közötti távolságot, mely kedvezően hat ez egyéni mobilitás lehetőségére. Vagyis az egyéni mobilitást az esetben tartja lényegesnek, ha kihatással van a kollektív mobilitásra, illetve annak sikerét jelzi. Gondolatmenete szerint a valódi mobilitást csakis annak kollektív formája eredményezhet,

amelyet a társadalmi struktúra olyan folyamatos és fokozatos átalakulásaként értelmez, mely a nagyobb mértékű társadalmi egyenlőség felé vezető folyamat (Ferge 1972).

Vizsgált csoportunk szempontjából fontos kérdés, hogy voltak-e, vannak-e olyan eszközök, amely az egyéni és eseti mobilitáson túl a kollektív mobilitását segítették volna vagy segítenék napjainkban a gyermekvédelemben felnőőknek. Az alábbi, Ferge Zsuzsa által a magyarországi helyzetet leíró tanulmány, jól mutatja, hogy a 60-as években milyen mechanizmusok gátolták Magyarországon a kollektív mobilitás elérését. Kiemelte a társadalmi struktúra önfenntartó erejét (a kedvezőbb helyzetben lévők hatalmi pozícióban a csoportérdekeiket védik) és a gazdaság elmaradottságát (elsődleges cél a gazdaság fejlesztése, és az esélykiegyenlítés így háttérbe szorul). A gazdaság fejlesztéséhez szükséges a szakképzett emberek kiművelése, azonban a szűkös erőforrások miatt az iskolarendszer ezt a lehető legkevesebb ráfordítással próbálta elérni. Mindez azt eredményezte, hogy az iskola előnyben részesítette a tanulók azon csoportjait, amelyekkel biztos és gyors sikert érhetett el. Ezek között a tanulók között felülreprezentáltak azok, akik családi szocializációja adottságaikat már az iskola előtt fejlesztette, vagyis eleve kedvezőbb helyzetben voltak. Ebbe a csoportban természetesen nem tartoznak a gyermekvédelemben felnövő fiatalok. Szintén a preferált tanulók között jelennek meg azok a tehetségek, akik az otthonról hozott felkészítés nélkül is eredményeket tudtak elérni, bár ezek száma rendkívül korlátozott volt. Ferge Zsuzsa szerint e mechanizmus azt eredményezte, hogy a vizsgált időszakban az iskola az előnyös helyzetek átörökítésének, valamint az egyéni mobilitások elindításának terepe volt. Vagyis nem talált olyan társadalmi csoportot, így a gyermekvédelemben élőket sem, amely az iskola segítségével lépett volna a kollektív mobilitás útjára. Kihangsúlyozza azonban, hogy különös figyelmet kell fordítani az iskola világára, mely eszköze lehet a kollektív mobilitásnak. A II. világháborút követő időszak iskolarendszerének átalakulási folyamatát demokratizálásként jellemzi, mely tartalmában azt jelenti, hogy az iskola a kultúraközvetítő feladata mellett további funkciókat is betölt: a társadalmi rétegek közötti kulturális különbségek kiegyenlítését, szelektív mechanizmusokkal szembeni tömeges egyéni mobilitások segítségét. Ennek eredményeképp az iskola struktúrája átalakult: alapiskoláztatás bővítésre és egységesítésre került, közép- és felsőoktatás a bővítés mellett tartalmilag megújult. Mindezeket Ferge Zsuzsa előfeltételként értékeli az iskola elvárt társadalmi funkcióinak betöltéséhez, és leszögezi, hogy az erőteljes átalakítás a 60-as évekre nem hozta meg a várt eredményeket. Kiemeli, hogy a viszonylag egyszerűen mérhető egyéni mobilitások üteme (munkás-paraszt fiatalok aránya a felsőoktatásban) jelentősen csökkent a pozitív diszkriminációs intézkedések eltörlése után, és az előnyösebb társadalmi pozíciójú családok gyerekei tanulnak elsősorban tovább. Vagyis már a 60-as években egyértelművé vált, hogy

célzott támogatás nélkül a Bourdieu által leírt társadalmi egyenlőtlenség újratermelődésének folyamata várható (Bourdieu 1978). Az természetesen szakmai megközelítés kérdése, hogy a célzott támogatás ez egyénre vonatkozó, adott ponton nyújtott pozitív diszkriminációs eszköz (ilyen napjainkban a felsőoktatásba bekerülést támogató többletpontszám, mely a gyermekvédelemben élőknek adható), vagy inkább folyamatos személyre szabott segítségnyújtás egy inkluzív nevelési közegben (mint amilyen a később bemutatásra kerülő Faág Egyesület tanodai szolgáltatása).

Ferge Zsuzsa kutatási adatokkal is alátámasztja, hogy ebben az időszakban a nem értelmiségi rétegbe tartozó családok gyerekei valamennyien hátrányban vannak az iskolában. Vagyis a kulturális nivellálás, mint iskolai funkció külső feltételei (azaz a széleskörű iskoláztatás elterjedése) ugyan rendelkezésre álltak, azonban az iskolán belüli feltételek még nem jöttek létre a valódi változáshoz. Ennek következményeként a társadalmi rétegek közötti különbségek nem csökkentek. Ez azt is jelenti, hogy ebben az időszakban a gyermekvédelemben élők számára sem jelenthetett az iskola mobilitási csatornát. A helyzetet csak nehezítette, hogy az állam neveltjei ebben az időszakban elsősorban nagylétszámú gyermekotthonokban kerültek elhelyezésre, amelyek legtöbbször az iskolákat is magukban foglalták. Ez a zárt, homogén iskolai környezet méginkább rontotta a mobilitási esélyeket. Ezt alátámasztja Ferge Zsuzsa tanulmánya is, mely kitér arra, hogy az iskolán belül milyen mechanizmusok működnek, melyek gátolják a társadalmi helyzetből eredő különbségek kiegyenlítését. Elsősorban a különböző homogenizációs mechanizmusokat írja le. Összefoglalóan megállapítja, hogy az iskola a tanulók vélt adottságai alapján történő szétválasztásával a társadalmi helyzet szerinti szelektációs mechanizmust indított el, és ezzel a társadalmi hátrányból tanulmányi hátrányt, majd az iskolából kilépve ismét társadalmi hátrányt alakított ki.

Megállapításait vizsgált csoportunk szempontjából értelmezve elmondhatjuk, hogy a gyermekvédelemben felnövekvők elkülönített (homogén) iskolákban tanuló nem voltak képesek olyan kulturális tőke megszerzésére, mely a kollektív mobilitási folyamataikat elindíthatta volna. Ez természetesen nem zárja ki, hogy néhány egyéni mobilitás nem fordult elő az iskolarendszer segítségével, azonban a Ferge Zsuzsa által kívánatosnak tartott, és a társadalmi csoport szempontjából tartósnak bizonyuló kollektív mobilitás a gyermekvédelemben élők számára is elmaradt.

Szintén az iskolarendszer társadalmi mobilitásban betöltött szerepe szempontjából végzett vizsgálatot Gázsó Ferenc (Gázsó 1976) a hetvenes években. Kötetében olyan kutatási tapasztalatokat foglalt össze, mely a közoktatási rendszer mobilitási funkcióját vizsgálta. E

mellett választ keresett arra a kérdésre, hogy az iskolai tevékenységeket miként lehetne összehangolni az esélyek kiegyenlítésének feladatával. Néhány évvel későbbi tanulmányában Gázsó Ferenc ismét az esélyegyenlőtlenségek és az iskolarendszer viszonyát írta le. Ferge Zsuzsához hasonlóan megállapította, hogy bár a II. világháborút megelőző időszakhoz képest az esélykülönbségek jelentősen mérséklődtek, bizonyos egyenlőtlenségek azonban továbbra is újratermelődnek. A társadalmi szerkezet nagymértékű átalakulását jellemző mobilitás a 80-as évek elejére elsősorban a társadalmi rétegződés középső szférájában maradt meg: ott is elsősorban az egylépcsős helyváltoztatásként. Ezzel szemben a társadalom végpontjai (alsó és felső decilisek) zártabbá váltak (Gázsó 1982). A gyermekvédelmi gondoskodásba bekerülők sajátosságait figyelembe véve társadalmi rétegződésben elfoglalt helyüket az alsó decilisben határozhatjuk meg, így róluk is elmondható, hogy a 80-as évekre méginkább csökkentek mobilitási esélyeik. Gázsó Ferenc tanulmányában arra is kitér, hogy a mobilitási esélyeket az oktatási rendszerben zajló folyamatok alapvetően befolyásolják. Úgy látta, hogy a vizsgált időszakban az egyének társadalmi szerkezetben való mozgáslehetőséghez (magasabb társadalmi pozíciók eléréséhez) fontos feltétel a megfelelő iskolai végzettség. Az esélykülönbségek csökkentéséhez hozzájárul a szélsőséges iskolázottsági különbségek felszámolása, valamint a középfokú oktatás egyre általánosabbá válása. Azt azonban kiemeli, hogy továbbra is nagy rétegspecifikus különbségek mutatkoznak az általános iskolai eredmények, valamint a középfokon való előrehaladás és végzettség tekintetében. Kutatási adatokkal igazolta, hogy a vizsgált időszak (1970 és 1980 között) a szakmunkásrétegbe tartozó családok gyerekeinél eredményezett pozitív változást iskolai eredményesség tekintetében. Az átlagosnál nagyobb hátrányokkal induló tanulók, és ide tartoznak a gyermekvédelemben élők is, a viszonylag hosszú iskoláztatás során sem képesek hátrányaikat behozni. Gázsó Ferenc ezesetben kiemeli, hogy az iskolarendszer szerkezete és tartalma nem képes ezt a helyzetet feloldani. Alapvető problémának látja, hogy az iskolának nincs arról képe, hogy az alacsony társadalmi pozíciójú családok gyermekei, vagy esetünkben a gyermekvédelemben élők, milyen típusú hátrányokkal érkeznek az iskolába, és pedagógiai eszköztárára sincs ahhoz, hogy miként lehetne a hátrányokat kompenzálni. Úgy látta, hogy az általa leírt helyzet megoldását elsősorban a közoktatás tartalmi és szerkezeti megújítása jelentheti.

Témánk szempontjából azért fontosak Gázsó Ferenc megállapításai, mert a gyermekvédelemben élőket egy olyan társadalmi réteggént értelmezzük, melynek tagjainak nagyobb része a társadalom alsó deciliséből érkezik az állami ellátórendszerbe, és egyben társaiknál jóval nagyobb hátránnyal indulnak. Vagyis rájuk is jellemző az a megállapítás, hogy az iskola nem ismeri hátrányaik összetettségét, mibenlétét, és eszköztárával nem

képes a gyermekvédelemben élők hátrányainak kompenzálására. Mindezek alapján elmondható, hogy vizsgált csoportunk sem tudott magasabb társadalmi rétegbe integrálódni az iskolarendszer segítségével. Már a 80-as években a mobilitás iskolai eszközöként Gázsó Ferenc a középfokba való bejutást és előrehaladást emeli ki (Gázsó 1987), ezzel szemben a gyermekvédelemben élők fő jellemzője mind a mai napig, hogy középfokon csak kisebb részük szerez végzettséget, és ezen belül is elsősorban a mobilitást csak kevésbé elősegítő szakiskolai képzésben (Tájékoztató... 1999-2005).

2.3 Iskolarendszer és hátrányos helyzet

A gyermekvédelemben élők helyzetét vizsgálva megállapítható, hogy többségük, a legkülönbélebb okokra visszavezethetően hátrányban vannak családban felnövő társaikhoz képest, hiszen éppen ezek az okok indokolták a rendszerbe kerülésüket. Az okok legtöbbje történetiségében és napjainkban is visszavezethetők a család alacsony társadalmi helyzetére, a szegénységre (Hanák 1978, Herczog 1997, Neményi-Messing 2007).

A hátrányos helyzet és az iskolai eredményesség kérdéskörét a hetvenes évektől napjainkig számtalan további kutatás vizsgálta. A fentiekben idézett szerzők mellett Kozma Tamás hátrányos helyzetet vizsgáló művében (Kozma 1975) magát a hátrányos helyzet fogalmát úgy definiálja, hogy a mobilitási esélyek egyenlőtlensége mellett, ahogyan a fenti tanulmányok fogalmaztak, az egyes társadalmi csoportok helyzetének jellemzésére is szolgál. Míg az egyenlőtlen esélyeket a mobilitásban a kutatók a továbbtanulás szempontjából értékelik, addig a hátrányos helyzetű csoportok jellemzőit aszerint vizsgálják, hogy mik állnak az iskolai kudarcok hátterében. Ahogyan Kozma fogalmaz, ez a két nézőpont nehezen szétválasztható, és ki is egészíti egymást. Vagyis azon esetekben, ahol egyenlőtlenek az esélyek a fölfelé irányuló mobilitásra, ott mindig vannak olyan diákok, akik lemaradnak. Kozma Tamás azokat tekinti hátrányos helyzetűnek, akik iskolai kudarcot szenvedtek: megbuktak vagy lemorzsolódtak alapfokon. A hetvenes évek végi adatok szerint ebbe a csoportba negyedrészt a gyógypedagógiai intézményekbe járók, negyedrészt a cigány származásúak tartoztak. Ha figyelembe vesszük, hogy a gyermekvédelemben élők között mindig is nagy számban találtunk gyógypedagógiai képzésben résztvevő és cigány tanulókat, akkor látható, hogy az állami gondozottak is, függetlenül gyermekvédelmi státuszuktól, alapvetően a hátrányos helyzetűek közé sorolhatóak. Kozma Tamás azt is kiemeli, hogy az iskolai sikeresség tekintetében alapvető tényező a családok iskolai végzettsége mellett a lakóhely elhelyezkedése is. Vagyis az ország fejlettebb régióiban és nagyobb városaiban az iskolák

színvonala magasabb, mely az oktatási szolgáltatások választékához való hozzáférés, az eszközellátottság, a pedagógusra jutó tanulólétszám és a pedagógusképzettség mentén érhető tetten. A gyermekvédelemben felnövekvő lakóhelyét és iskoláikat elsősorban volt kastélyokban alakították ki, melyek a társadalom kulturális szolgáltatásától elszigetelten biztosították a felnövekedés és iskolázottság feltételeit. A nagyméretű gyermekotthonok felszereltsége elsősorban az alapvető szükségletekre korlátozódott, és ahogyan a fentiekben Herczog Mária is írja, személyi (pedagógus) állománya is felkészületlen volt a sokrétű kihívásra (Herczog 1997). Vagyis ezekben az intézményekben koncentrált hátrányos helyzetű családokból érkező gyerekek hátrányainak kompenzálására nem álltak rendelkezésre valódi eszközök. Ezt bizonyítják azok a szociális szektor által évről évre gyűjtött statisztikai mutatók is, melyek az állami gondoskodásban felnövekvő tanulók iskolai előrehaladását számszerűen is mutatják. Napjainkban is jellemző, hogy a gyermekvédelemben élők között jóval nagyobb számban találhatóak a több évfolyamot vesztek, alacsony iskolából kimaradók, középfokra be nem jutók, mint az országos átlag (Tájékoztató... 1999-2005).

Kozma Tamás későbbi tanulmányában, melyet Forray R. Katalinnal közösen írt (Forray-Kozma 1999), összefoglalja azokat az, előző évtizedben több tanulmány keretében már megfogalmazott, gondolatokat, melyek arra hívják fel az oktatáspolitikai figyelmet, hogy egy országon belül is különböző beavatkozások szükségesek az egyes régiók oktatási intézményhálózatában. A tanulmány egyértelműen kimondja, hogy a családok egyes térségekben való elhelyezkedése (lakóhelye) előnyként vagy hátrányként rakódik rá szociokulturális hátterére. Vagyis egy hátrányos helyzetű fiatal hátrányai növekednek, ha lakóhelye is hátrányos térségben található, míg egy kedvező feltételekkel rendelkező lakóhelyi környezet lehetőségei enyhíthetik a társadalmi különbségeket. A regionalitás és az iskolázottság összefüggéseit tekintve a következő megállapításokat teszik a szerzők. Az analfabétizmus nagyobb számban még mindig az ország észak-keleti, dél-nyugati részeiben található meg. A szakmunkás végzettség csökkenése általános: a fejlettebb térségekben (észak-nyugat) középiskolai végzettséggé alakult, míg az elmaradottabb térségekben (Dél-Dunántúl, Balaton feletti megyék) a szakmunkás végzettség csökkenését nem váltotta fel kellő arányú középiskolai végzettség. Az érettségi adó képzésben résztvevők arányai megváltoztak: egyre kevesebben vesznek részt szakmát is adó középfokú iskolában. A felsőfok tekintetében az észak-nyugat dél-keleti fejlettségi tengely figyelhető meg. Az elemzést követően a szerzők úgynevezett kockázati térségeket neveznek meg, melyek helyzete beavatkozást igényel. Ezek közül elkülöníthetők az aprófalvas, a mezővárosi, a nagyfalvas és a határmenti, térségek abból a szempontból, hogy miféle előnyökkel, hátrányokkal bírnak, és milyen beavatkozások szükségesek kockázati tényezőik

megváltoztatására. Összefoglalásul kiemelték a szerzők, hogy a már húsz évvel ezelőtt leírt regionális különbségek jelentősége nem változott függetlenül attól, hogy a kilencvenes évi jellemzők alapvetően átalakultak. Azonban a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek tovább mélyültek, melyek nem oldhatók meg kizárólag az oktatási intézmény hálózatának fejlesztésével. Az esélyegyenlőség biztosítása érdekében továbbra is szükséges

„A fejlesztéspolitika csakis alternatív lehet, amely a (kis)-térségek valódi erősségeire és gyöngeségeire ad válaszokat.” (Forray-Kozma 1999:137)

A Forray-Kozma-féle tanulmány témánk szempontjából arra mutat rá, hogy a gyermekvédelemben élők lakóhelye (gyermekotthon, nevelőszülői elhelyezés) különösen nagy hatással van az iskolai előmenetelre. Éppen ezért a későbbiekben bemutatásra kerülő kutatásban kitértünk arra is, hogy a vizsgált három megye (Baranya, Somogy, Tolna) mely részein élnek a vizsgált csoport tagjai. És bár napjainkban már befejeződött a „kastély-felszámolási” program, melynek következtében a gyermekvédelemben élők kislétszámú lakóotthonokba vagy az újrászervezett nevelőszülői hálózatba kerültek, az továbbra is látható, hogy a fiatalok döntő többsége kistelepüléseken és hátrányos helyzetű térségekben él, ahol a kulturális, oktatási szolgáltatások köre rendkívül korlátozott.

2.4 Iskolarendszer és mobilitás napjainkban

Témánkhoz további tudományos gondolatokkal szolgál Andor Mihály és Liskó Ilona közös könyvében bemutatott kutatás, mely a rendszerváltást követő időszak magyar közoktatásának átalakulását abból a szempontból vizsgálta, hogy mindez miként hatott az iskolaválasztási döntések meghozására a különböző társadalmi rétegű családoknál, valamint, hogy az iskolaválasztást mennyiben befolyásolják az anyagi tényezők, a földrajzi távolság, a család szociokulturális háttere, a gyerek képességei, iskolai teljesítménye (Andor-Liskó 1999). Az írás először a rendszerváltást megelőző szocialista időszakot mutatja be, és a mobilitási lehetőséggel kapcsolatban megállapítja, hogy bár az előrehaladás lehetőségei differenciáltabbak voltak, mégis a társadalmi különbségek, ha rejtetten is, de alapvetően érvényesültek. Ez azt jelenti, hogy az oktatási rendszer azonos szintjén elhelyezkedő iskolák hivatalosan egyformák voltak, azonban jelentős különbség mutatkozott a szakos ellátottság, az oktatás színvonala, a továbbtanulási mutatók stb. tekintetében, ahogyan ezt az előzőekben ismertetett tanulmányok is kiemelték. Az intézmények nívkülönbségeiből adódóan az azonos iskolafokra járó tanulók teljesítményei nem csak települések, régiók között, hanem egy

településen belül is jelentős különbséget mutattak aszerint, hogy a családok melyik iskolát választották. A szerzők a látenszen létező mechanizmusok mellett leírják a tagozatos oktatás hatvanas évektől működő rendszerét, amely egészen napjainkig húzóódon lehetőséget nyújt a tanulók közötti szelektálásra. Ez a szelekció a tagozat deklarált célja mellett lehetőséget nyújtott és nyújt egyéb, látens szelektációs mechanizmusok működtetésére. Így a tagozatra alkalmas tehetséges diák, jó tanuló általában a magasabb pozíciójú (iskolára jobban szocializált) családok köréből került ki. Az így kialakuló társadalmi rétegződés szempontjából homogén osztályok előnyét tovább növelte, hogy ezeken a tagozatokon a képzetebb, sikeresebb pedagógusok tanítottak. A differenciálódás másik formája a szerzők szerint a középfokon az érettségit adó, felsőfok felé irányuló iskolák, illetve a zsákutcás képzésként is felfogható szakmunkásképzők. A tanulmány a továbbiakban részletesen elemzi, hogy e rejtett mechanizmusok a rendszerváltást követő időszakban miként váltak egyre nyíltabbá. A változások közül kiemelik a bemenetnél mutatkozó, a felvételi eljárással összefüggő erős szelektációt, az oktatási rendszer szerkezetváltásából (hat és nyolcosztályos iskolák elterjedése) adódó differenciálódást, és az egyházi és magániskolák megjelenésének következményeit. A szerzők összefoglalóan megállapítják:

„A kilencvenes években bekövetkezett gazdasági, társadalmi és oktatásirányítási változások tehát egyrészt a középfokú iskolakínálat bővülését és az igényekhez alkalmazkodó differenciálódását eredményezték, másrészt a tanulmányi idő megnövelésével a munkaerőpiacra való kilépés és a pályaválasztás (ill. szakmaválasztás) későbbre halasztását tették lehetővé. Ezeknek a lehetőségeknek a kihasználása ugyanakkor a korábbinál nagyobb terheket ró a tanulókra és családjukra, amit az anyagilag is erősen differenciálódó társadalom nem minden csoportja tud vállalni.” (Andor-Liskó 1999:17)

A tanulmányban leírtak témánk szempontjából arra mutatnak rá, hogy bár az iskolarendszer kínálata bővült, mindez méginkább hátrányosan érintette a társadalom alsó rétegeibe tartozó tanulókat, köztük az állami gondozottakat is. A szelekció eredményeképp vizsgált csoportunk tagjai, mint a többi alacsony társadalmi pozíciójú tanuló, a sikeres iskolai előrehaladást kevésbé garantáló osztályokban jelentek meg. Kiemelten fontos megjegyezni, hogy az iskolázottságra vonatkozó statisztikai adatok szerint a gyermekvédelemben élők egynegyede eltérő tantervű és nagyrészt szegregált alapfokú oktatási intézménybe jár, mely a lehető legkisebb esélyt nyújtja a munkaerő-piaci integrációra. Ugyanígy a középfokon való előrehaladásban azokba az iskolatípusokba való bejutás jellemezte és jellemzi napjainkig a gyermekvédelemben élőket, melyek vagy zsákutcás képzések, vagy a munkaerő-piacon kevésbé konvertálható tudásokat eredményeznek (Tájékoztató... 1999-2005).

Az Andor-Liskó-féle tanulmány a mobilitási lehetőségeket is számba veszi, részletesen kitérve a rendszerváltás előtti időszakra. A bemutatott adatok és mechanizmusok – ugyanúgy mint a Gázsó-féle tanulmányban – a társadalom fokozatos zártabbá válását támasztják alá. Ez a rendszerváltást követően sem lassult le, csak az iskolaszervezet átalakításával láthatóbbá vált. A különböző társadalmi helyzetű családok továbbtanulási aspirációiról is részletes történeti áttekintést nyújt a tanulmány, és erre építve mutatja be azokat a kutatási eredményeket, melyek szemléletes képet nyújtanak a kilencvenes évek végi pályaválasztási esélyekről és annak háttéréről. A széleskörű kutatási eredményekre támaszkodva a szerzők összefoglalóan megállapítják:

„Ismételten bebizonyosodott, amit már lehetett tudni: a nagyobb kulturális tőkével rendelkező családok már az általános iskola kiválasztásával megkezdik a következő generáció tőkefelhalmozását, és ezzel párhuzamosan különórák formájában pótlólagos „beruházásokat eszközölnek”. Ezáltal megnövelik gyerekeik esélyét, hogy olyan középiskolába juthassanak be, amelyből nagyobb valószínűséggel vezet út a felsőoktatásba, mint a többiből. A végkifejlet ennek a nagyobb valószínűségnek a realizálódása.” (Andor-Liskó 1999:162)

Az idézett kutatási megállapítás alapján célcsoportunkról elmondható, hogy hátrányban vannak a tőkefelhalmozás tekintetében, hiszen a gyermekvédelmi rendszer azokat a többlétszolgáltatásokat, amelyeket az Andor-Liskó szerzőpáros kutatása szerint a magasabb társadalmi pozíciójú családok a sikeres iskolai előrehaladás érdekében képesek biztosítani gyermekeik számára, az állami ellátórendszer csak szórványosan és esetlegesen képes nyújtani. Erre a kérdéskörre is kitértünk a későbbiekben bemutatott kutatásunkban, és a kapott eredmények is egyértelműen alátámasztják ezt a megállapítást.

A szerzők tanulmányuk végén visszatérnek a nyílt és zárt társadalom ismérveire az oktatási rendszeren keresztüli mobilitással összefüggésben. A záróelemzést Liskó Ilona egy évvel később ez egyik legolvasottabb pedagógiai szaklapban is közzétette, mely érzékelteti a téma aktualitását és fontosságát (Liskó 2000). A rendszerváltást követő időszak iskolán keresztüli mobilitási esélyeinek áttekintése során megállapítja, hogy a vizsgált időszakban jelentősen növekedett a tanulók iskolai végzettsége szüleikhez képest. Azt is leszögezi azonban, hogy az általa bemutatott kutatás adatai szerint az iskolarendszer, mint másutt a világon, a családi képzettségi viszonyok átörökítésének terepe. Az egyéni és csoportos mobilitás kialakulásának általános leírására támaszkodva kifejti, hogy a kilencvenes években milyen kormányzati törekvések támogatták a csoportos mobilitást (NAT megalkotása, képzési idő meghosszabbítása, iskolaszervezet átalakítása). Azt azonban kiemeli, hogy ezek megvalósításában kulcsszerep jut az iskoláknak: élni tudnak-e a reformokkal úgy, hogy

figyelembe veszik az iskolát használó családok és gyerekek igényeit. Az alacsony társadalmi státuszú családok gyerekei számára nyújtott oktatás jellemzői közül kiemeli, hogy valódi sikereket az elkülönítés-mentes, pedagógiailag sokszínű módszertani repertoárral rendelkező intézmények képesek elérni, azonban ez jelentős többletkiadással jár, melyet az államnak kell vállalnia.

Liskó Ilona megállapításai témánk szempontjából rámutatnak arra, hogy a gyermekvédelemben élők speciális problémáit nem elegendő a szociális ellátórendszernek felismernie, hanem az oktatási szektor bevonásával szükséges olyan közös stratégiát kialakítani, és pedagógiai eszköztárat hozzárendelni, amely a legtöbbször alacsony társadalmi státuszú családokból a gyermekvédelemben érkező és ott felnövő tanulók számára mobilitási esélyeket képesek biztosítani. Vagyis az inkluzív szocializációs közeg megteremtése szektorközi feladat kell legyen.

2.5 A cigányság és az iskolázottság

A gyermekvédelemben élők helyzetét vizsgálva mindenképpen szükséges a magyarországi cigányság iskolázottságát történetiségében vizsgálni, hiszen a gyermekvédelmi gondoskodásban élők között, ahogyan az előzőekben már többször is hivatkozott ERRC által vezetett kutatás is bizonyította, jelentős számban található olyan gyerekek, fiatalok, akik cigány családokból kerültek az állami ellátórendszerbe. Ennek egyik alapvető oka, hogy ma Magyarországon a cigányság nagyobbik része a társadalom alsó decilisébe tartozik, és a tartós szegénység a cigány fiatalok tanulásában döntő szerepet játszik (Kertesi 2005:290).

Tudható, hogy a gyermekvédelemben vételben is a szegénység és annak hatásai játsszák a legnagyobb szerepet. Neményi-Messing kutatása során a gyermekvédelemben kerülés objektív és szubjektív okait elkülönítette. Objektívnek nevezték a gyermekbántalmazást, szubjektívnek a külső bíráló véleményét a családról: így a rossz szociális és lakáskörülményeket. Kutatásukban a szerzők megállapították, hogy a romák által sűrűn lakott megyékben nagyobb arányban jelennek meg a szubjektív okok a gyermekek családból történő kiemelésénél (Neményi-Messing 2007:10).

Elmondható, hogy a cigányság a legnagyobb csoport Magyarországon, mely a gyermekvédelem szempontjából érintett. Ezt írja le történetiségében Diósi Ágnes tanulmányában is „Az állam gyermekei” címmel (Diósi 2002). Vagyis a cigányságot vizsgáló kutatások olyan megállapításokat tesznek, melyek a gyermekvédelemben élőkre is

vonatkoztathatók. Mindezt azért is fontos figyelembe venni, mert a gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetének hátterét feltáró tudományos kutatások rendkívül szűkkörűek.

A magyarországi cigányság csoportjai

A magyarországi cigányokat nem tekinthetjük homogén csoportnak. A következőkben használt csoportosítás nyelvi alapon történik, mely szerint három nagy, jól elkülöníthető csoportba sorolhatók a cigányok. A legtöbb magyarországi cigányvizsgálat ezt a kategóriarendszert alkalmazza a cigányok nyelvi csoportosítása során: az elsők között Erdős Kamill kutató írta le tudományos megközelítésben az egyes csoportok nyelvi, foglalkozási jellemzőit (Erdős 1958). Ezt követően Kemény István és munkacsoportja által végzett reprezentatív cigányvizsgálatok is e három nyelvi csoportba, bár némiképp más megnevezésekkel, sorolták a magyarországi cigányokat (Kemény-Jankó-Lengyel 2004).

A Magyarországon való megjelenésük szempontjából az első cigány csoportba az ún. magyarcigányok (romungrók) tartoznak. Kemény Istvánék kutatási adatai szerint ők a hazánkban élő cigányok mintegy 71 %-át jelentik, s döntően csak magyarul beszélnek. Korábban az indoeurópai nyelvcsalád ind nyelvei közé tartozó romani nyelv ún. kárpáti dialektusát beszélték, ezért hívják őket gyakran „kárpáti cigányok”-nak is. Ez a népcsoport feltehetően már öt-hatszáz éve él itt. Foglalkozásuk alapján két nagy csoportra oszthatók: zenészek (mely az „úri réteget” jelenti) és vályogvetők, alkalmi munkások (mely a „szegény rétegbe” tartozókat gyűjti össze).

A következő két csoport (oláh és beás cigányok) a XVIII. És XX. század közötti időszakban folyamatosan, több hullámban érkeztek Magyarországra.

Az oláh cigányok (Kemény Istvánék szerint a teljes cigányság hozzávetőlegesen 21 %-át teszik ki), akik a romani nyelv valamelyik dialektusát beszélik, melyek eredetileg foglalkozások szerint különültek el: lókereskedők, szőnyegkereskedők, rézművesek, fémművesek, halászok, kovácsok, tollkereskedők, üstfoltozók, ronggyűjtők, köszörűsök stb. E csoportra jellemző leginkább, hogy mind kulturális szokásaikat, mind nyelvüket a legjobban megőrizték (Labodáné-Pálmáné-Varga 2002:217).

A harmadik cigány csoport a beás. A beások hazánk cigány lakosságának 8 %-át teszik ki, és döntően a Dél-Dunántúlon laknak. Hagyományos foglalkozásukat tekintve teknővájással, kosárfonással foglalkoztak, és a XX. század elejétől fokozatosan bekapcsolódtak a mezőgazdasági bérmunkába. Származásuk története a romungró és oláh cigány csoportokhoz

képest a legkevésbé ismert. A beás nyelv három nyelvjárásra különíthető el (árgyelán, muncsán, ticsán), melyek közül az árgyelán a legelterjedtebb, amely egy nyelvújítás előtti bánáti román dialektus, s a román nemzeti nyelvtől csaknem izoláltan őrzi archaikus nyelvjárási jellegét ma is (Pálmáiné-Varga 2001:58).

A cigányság oktatására vonatkozó stratégiák

A cigányság iskolázottságára vonatkozó első számszerű adatok a Magyarországon 1893-ban végrehajtott országos cigánykutatóból tudhatók, mely vizsgálat kitért a nyelvismeret mellett az olvasni-írni tudásra is. Ebben olvashatjuk, hogy „az összes népességnek olvasni-írni tudó százaléka a férfiaknál 7-szer, a nőknél meg éppen 10-szer haladja meg a cigányokét.” (Mezey szerk. 1986:155) Vagyis a XIX. század végi időszakban szinte teljes iskolázatlanság jellemezte a cigányságot.

A százhusz évvel ezelőtti helyzetet követő időszakban sokféle próbálkozás indult el, mely a cigányság társadalmi integrációját iskolázottsági helyzetének javításától várja. A 20. század elején rendelet biztosított törvényi legitimitációt a cigány gyerekek családból kiszakításához, állami menhelyekbe való elhelyezésükhöz. (Mezey szerk. 1986:211) Ezek a próbálkozások sok visszhangot váltottak ki a társadalomból, de az tény, hogy ebben az időszakban jónéhány cigány kisgyermek került az állam gondoskodásába a cigány családok ellenállása ellenére. A XX. század 40-es éveitől a cigányok által sűrűn lakott településeken az úgynevezett „cigányiskolák” (Mezey szerk. 1986:155) felállítása a cigányság asszimilációjának humánusabb változata volt.

A II. világháborút követő időszak az iskoláztatás széleskörű elterjedését eredményezte. Ennek ellenére a cigányság bevonása és benntartása az oktatási rendszerbe továbbra is sok esetben kudarcot vallott. Ennek következtében a 60-as évek elejétől az MSZMP KB többször foglalkozott a „cigánylakosság helyzetének megjavításával”, melyben fontos helyet foglalt el az oktatás és művelődés. A cigányóvodák, iskolák mellett előtérbe került a „cigányosztályok” felállítása is, melyet máig tartó szakmai vita övez (Réger 1974, 1978). A cigányság elkülönített oktatásának részeként került fel a cigány nyelvek oktatásnak, illetve a cigány nyelven való oktatás kérdésköre, melynek szakmai tisztázásában Réger Zita nyelvész szerzett múlhatatlan érdemeket (Réger 1984). A 90-es évekig folyamatosan történt a cigányság bekapcsolódása az iskolai oktatásba, azonban – ahogyan a fentiekben ismertetett tanulmányok is leírták – az alacsonyabb társadalmi pozíciójú családokból – így a cigány családokból –

kikerülő tanulók kevesebb sikerrel végeztek alapfokon, és a középfokú előrehaladásukat pedig az alacsonyabb presztízsű szakmák felé irányultság jellemezte.

Az igazi változást a cigányság oktatásának lehetőségeiben a rendszerváltás hozta. Az új alkotmány (1990), a kisebbségi törvény (1993), a közoktatási törvény (1993) jogi kereteket nyújt a különböző magyarországi kisebbségek számára nemzetiségi jogaik gyakorlására. A rendszerváltást követő időszakot egyben a kisebbségi oktatás jogi szabályozásának alakulása jellemezte. E folyamatban jól nyomon követhetők azok az oktatáspolitikai irányok, amelyek a szociokulturális különbségek iskolai megjelenésére reflektáltak (Forray-Hegedűs 2003:13). Ilyen volt többek között a sok ponton vitatott és eredményeiben is kétséges „Cigány felzárkóztató oktatás”. Ennek a kérdéskörnek a törvényi kereteit, történelmi alakulását, lehetőségeit taglalja Forray R Katalin tanulmánya (Forray 2000), mely egyben szakmai javaslatokat tesz a visszasságok megoldására. „Megoldási irányai” közül az első kettő a cigány felzárkóztató program alapvetően elhibázott voltára mutat rá:

- „Állandósult zavar forrása, hogy a cigány oktatási programban összekapcsolódik, sőt összemosódik a hátrányos szociális helyzet következményeinek enyhítése és nemzetiségi kultúra ápolása. Mindkét cél jogos és vállalható, azonban szükséges a világos különbségtétel.
- A felzárkóztatás nem lehet az oktatás egész vertikumát átfogó nemzetiségi program. Helye az iskoláskor előtt, illetve az iskolázás éveiben van. A felsőbb osztályokban a szükség esetén alkalmazott felzárkóztató foglalkozások egyéni hiányosságok korrekcióját kell célozzák, nem pedig egy népcsoportét. Ugyanez érvényes a tehetséggondozásra is.” (Forray 2000:36)

Az oktatási kormányzat 2002 őszén rendeleti szinten is elkülönítette a szociális hátrányok kompenzálására vonatkozó iskolai szolgáltatást (képesség-kibontakoztató és integrációs felkészítés néven) és a cigány identitás megőrzésére vonatkozó programot (cigány nemzetiségi program néven). A két szolgáltatásnak megkülönböztette a célcsoportját is: az integrációs felkészítésbe azok a diákok vonhatók be, akiknek szülei alacsony iskolázottságúak és jövedelműek, míg a cigány nemzetiségi program résztvevői a nemzetiségi programot igénylő szülők gyerekei.

A cigány nemzetiségi program, a hazai kisebbségek nemzetiségi programjai között nevesítetten jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy bár a szolgáltatás tartalma hasonló a többi kisebbség nemzetiségi oktatásához (identitás megőrzése a kisebbségre vonatkozó népismeret, irodalom, nyelv, történelem és nyelv oktatásával), kereteit azonban speciálisan behatárolja. E szerint lehetséges magyar nyelven zajló cigány népismeret oktatását nyújtani – nyelvoktatás

nélkül – heti 3 órában, de akár a többi tanóra tananyagába integrálva és nem külön órakeretben. E mellett választható heti 1 óra népismeret mellett 2 óra nyelvoktatás (valamely cigány nyelv), mely megoldható tömbösített formában is. A cigány nemzetiségi oktatás „egyszerűsítése” azóta is szakmai viták középpontjában áll. A támogatói szerint ez egy olyan átmeneti helyzet, mely megkönnyíti a bevezetést és széleskörű elterjesztést, különös tekintettel arra, hogy a programhoz szükséges ismerethordozók rendkívül szűkösek, és a nyelvtanárképzés még nem létezik. Az ellenzők elsősorban azt emelik ki, hogy az ilyen fajta nyelvoktatás (sok esetben képzetlen „tanárok”, szűkös óraszám stb.) nem emeli a cigány nyelvek amúgy is alacsony presztízsét.

A cigányság iskolázottsági helyzete

A cigányság iskolázottsági adatait, a fejlődés irányát, mikéntjét az elmúlt évtizedek cigányvizsgálatain keresztül tekintjük át, úgy nem hagyjuk figyelmen kívül az osztársadalmi iskolázottsági mutatókkal való összevetést sem, valamint ezzel összefüggésben a „hasznosulás”-t, azaz a munkaerő-piaci megtérülést.

Kemény István és munkacsoportjának 1971-ben, 1993-ban és 2003-ban végzett vizsgálatai számszerűleg mutatnak rá a hazai cigányság élethelyzetére. Az iskolázottsággal kapcsolatos adatokból látható, hogy bár a cigányság iskolázottsági szintje jelentősen változott a 30 év alatt, azonban a cigány és nem cigány népesség közötti távolság növekedésének trendje megmaradt. Ennek alátámasztására a továbbiakban felsorolásra kerül néhány olyan, Kemény Istvánék által tett, megállapítás, mely az iskolázottság változásainak jellemzőit a három kutatás adatainak összevetésével mutatja (Kemény-Janky-Lengyel 2004).

Már az 1993-as kutatási adatok is azt mutatják, hogy a cigány kisgyerekek egy része kimarad az óvodáztatásból. Ez azért is probléma, mert a legtöbb iskoláztatással foglalkozó szakirodalom kitér arra, hogy az óvodáztatás különösen nagy jelentőségű azoknak a társadalmi csoportoknak, akik gyermekei az iskolában sikertelenek. A 93-as és 2003-as kutatási adatok szerint a cigány kisgyerekek részvétele az óvodáztatásban csökkent, melynek elsődleges oka a férőhelyhiány. A hátrányokat halmozza, hogy éppen a hátrányos helyzetű településeken és térségekben lakók között vannak többen, akik nem tudják óvodába íratni gyermeküket. Így ezek a kisdíjak úgy kezdik meg az iskolát, hogy semmiféle előkészítésben nem részesültek. Vagyis elmondható, hogy a vizsgált időszakban a cigány kisgyerekek széleskörű óvodáztatása továbbra sem megoldott. Ez indulási hátrányt eredményez az

iskolában, melyet felerősít, hogy a cigány családok és az iskola között erőteljesen érvényesül a bikulturális szocializáció fent már leírt folyamata.

Az összehasonlító adatokból az látható, hogy a cigány fiatalok között jelentősen megnövekedett a nyolc osztályt végzettek aránya. Míg 1971-ben a cigány népesség 86%-a nem rendelkezett 8 osztályos végzettséggel, addig 1993-ban ez az arány felére (42%-ra), 2003-ra pedig még tovább csökken. A nyolcosztályos végzettség általánossá válása azonban jelenleg a teljes társadalmat jellemzi. Az is elmondható, hogy a 8 osztályos végzettség különösen a fiatalabb korosztály körében nagyobb mértékben növekszik, vagyis a 20 és 40 év közötti cigány lakosság 20%-a nem szerzett alapfokú végzettséget a 2003-as adatok szerint. Különbség van azonban a cigány csoportok között az alapfok megszerzését tekintve. 2003-ban a 20-24 éves magyar anyanyelvű és beás cigányok hasonló mértékben (84-85%), az oláh cigányok ennél alacsonyabb arányban (72%) rendelkeztek 8 osztályos végzettséggel. Mindezek mellett figyelembe kell venni azt is, hogy a kilencvenes évek jellemzője, hogy az általános iskolát 14 éves korban a teljes népesség 81%-a, a cigányok 31%-a végezte el. 15 éves korban a teljes népesség esetében ez az adat 90%, a cigányok esetében 44%. 16 éves korra szinte a teljes népesség (96%) megszerzi az alapfokú végzettséget, a cigány fiatalok esetén azonban ez az adat csak 63%. A háttérben álló okok között a késői iskolakezdés, a magas bukásarány áll, a következmények pedig a középfokon való előrehaladás esélycsökkenését jelentik.

A kutatási adatok azt mutatják, hogy folyamatosan és jelentősen változik a középfokon való részvétel milyensége és az előrehaladás mértéke. A cigány populációt tekintve 1993-ban már megjelenik a szakmunkásréteg (12%-a a cigány populációnak), sok esetben azonban a munkaerő-piacon kevésbé prosperáló szakmaterületeken. 1971 és 1993 között az érettségi szerzők aránya nem sokkal változik (2-3% között mozog), ez a számarány 2003-ra növekszik. Különbséget kell azonban tennünk az érettségit adó intézménybe beiratkozók, és az ott végzettek között, mivel az erre irányuló kutatások azt mutatják, hogy a cigány tanulók nagy hányada lemorzsolódik középfokon. A középfokon való előrehaladás társadalmi okai között fontos kiemelni, hogy a rendszerváltás időszakában lényegesen megnőtt a középfokra felvehető tanulólétszám (40%-kal), miközben a 8 osztályt végzett korosztály száma szinte ugyanilyen arányban csökkent. Vagyis a férőhelybővülés és a jelentkezőszám csökkenés együttes hatása nyitotta meg a középiskolákat a cigány fiatalok tömegei előtt. Ezt csak erősítette, hogy a közoktatás normatív finanszírozási rendszerében intézményi cél minél több diák bevonása szeptemberben, és kevésbé erős érdeklődés a lemorzsolódás megakadályozása.

A három kutatás és további 2003-ban zajlott (Havas-Kemény-Liskó 2004) vizsgálat egyértelműen mutatja, hogy a cigány diákok oktatására a szegregáció jellemző. A szegregáció egyik formája a különböző típusú (normál és eltérő tantervű) általános iskolába irányítás. A probléma kettős: az eltérő tantervű iskolák munkaerő-piaci szempontból alig használható végzettséget nyújtanak, és szervezési módjukat tekintve alapvetően elkülönített formában nyújtanak szolgáltatást. 1993-ig ugyan csökkent az eltérő tantervű iskolákba irányított tanulók száma, a cigány diákok nem cigány diákokhoz viszonyított aránya azonban fokozatosan nőtt. A 2003-as felmérés szerint a cigány tanulók 14,5%-a jár eltérő tantervű tagozatra. Még ennél is nagyobb számról beszélhetünk, ha a kislétszámú és a felzárkóztató osztályokba járó cigány diákokat is figyelembe vesszük. Mindezeket összevetve elmondható, hogy minden ötödik cigány tanuló olyan iskoláztatásban vesz részt, amely munkaerő-piaci szempontból zsákutcás képzésnek minősül, és olyan oktatásszervezési formában, mely már az iskolavégzés idején elkülöníti őket a normál tanterven tanulóktól. A szegregáció másik formája a normál tagozatú oktatásban, látensen, a magyarországi iskolarendszert jellemző szelektációs mechanizmusok mentén alakul ki, melyet a települési és térségi szegregációs folyamatok felerősítenek. 1971-ben a cigány gyerekek „érdekében” hoztak létre „c” osztályokat, ahol a cigány gyerekek felzárkóztatása volt a cél. A szakmai ellenérvek nyomására ezeket az osztályokat fokozatosan felszámolták (Réger 1974, 1978) azonban ezzel egyidőben felerősödtek a látens szelektációs mechanizmusok. A nyolcvanas években, ahogyan az előzőekben bemutatott tanulmányok is írták, a tagozatos oktatás töltötte be látensen az elkülönítés szerepét, míg napjainkban az iskolák közötti szegregáció erősödik. A Havas és társai által 2003-ban végzett kutatás adatai (Havas-Kemény-Liskó 2004) szerint a cigány tanulók 13%-a túlnyomórészt homogén osztályban vagy iskolában tanul. Budapesten háromszorosa az esély szegregáltan tanulni, mint faluban. A különböző kutatások egyértelműen azt mutatják, hogy a cigány tanulók szegregált oktatása egyben alacsonyabb szintű oktatási szolgáltatást is jelent, mely a tanári ellátottság és a tárgyi feltételek szintjén egyaránt megmutatkozik.

Cigányság iskolázottsága az osztályadatokkal összevetésben

Kézdi Gábor tanulmányában (Kézdi 1999) Kemény Istvánék 1993-as vizsgálati adatait veti össze KSH nem roma adatokkal. Ebből az látható, hogy a cigányok a magasabb iskolatípusokban alulreprezentáltak, és különösen eltérőek az adatok a fiatalabb korosztály esetében. Míg 1993-ban a 20–30 év közötti nem roma fiatalok mintegy fele érettségivel rendelkeznek, addig a roma fiatalok körében ez a szám alig éri el a 3%-ot.

Liskó Ilona kutatási adatai szerint (Liskó 2002a, 2002b) 1999-re megnövekszik az érettségit adó intézménybe beiratkozó cigány tanulók aránya (gimnázium és szakközépiskola összesen 19 %), azonban a további vizsgálatok – ahogy már fentebb is írtuk – azt mutatják, hogy a lemorzsolódás a cigány tanulók esetén nagyon magas. Vagyis az oktatás expanziójából adódó bemeneti növekedés a középfokon még nem feltétlenül jelent előrelépést a cigány tanulók esetében az érettségihez jutást tekintve. Kérdés, hogy hányan végzik el a bekerült fiatalok közül az adott intézményt, hányan folytatják alacsonyabb presztízsű iskolában, és mennyien hagyják abba végképp a tanulást a végzettség megszerzése előtt. Az sem érdektelen, hogy a felsőoktatásba az érettségizettek hány százaléka tanul tovább, illetve, hogy pályakezdő érettségizettként mit tud kezdeni a munkaerő-piacon.

Összefoglalóan elmondható, hogy bár napjainkra a cigányság körében általánossá vált a nyolcosztályos végzettség és egyre többen kezdik meg a középfokú iskolát, mindez azonban az osztársadalmi iskolázottsági adatokhoz képest nem jelent előrelépést. (Varga 2002) E mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a rendszerváltást követően kialakult piacgazdaság méginkább ellene hat az alacsony iskolázottságú társadalmi csoportok mobilitási lehetőségének, hiszen az alacsony végzettség terhelve a hátrányos helyzetű térségekbe való kiszorulással (mely a cigányságot szintén jellemzi) a munkaerő-piacra való belépést szinte lehetetlenné teszi. Ez pedig a szegénység újratermelődését eredményezi, mely egyik alapvető oka a gyermekvédelmi ellátórendszerbe kerülésnek.

3. A gyermekvédelemben felnövők

A következő fejezet elsőként a gyermekvédelem történetének rövid ismertetésével azt a szemléletváltozást kívánja felvázolni, amely a család nélkül nevelkedő gyermekekkel való törődés történelmi fejlődése. Ezt követik azoknak a kutatásoknak a bemutatása, melyek a XX. század közepétől vizsgálták a gyermekvédelemben élők sajátosságait. Ezek a kutatások elsősorban pszichológiai szempontból írták le a család hiányát szenvedő gyerekek személyiségfejlődési folyamatát. Köztük több kutatás a pszichológiai sajátosságokat pedagógiai szempontból is taglalják, utalva az esetleges iskolai hátrányokra. A fejezet végén a gyermekvédelemben élők és a kortárs csoport hatásáról olvashatunk.

3.1 A gyermekvédelem rövid története

A gyermekvédelem mai helyzetét feltáró szerzők legtöbbje rövidebb-hosszabb történeti leírással szemlélteti a gyermekekhez való szülői és állami viszony szemléleti alakulásának gyökeres változásait. Dolgozatomban nem törekszem hasonlóan rövid gyermekvédelem-történet felvázolására, csak azokat a pontokat emelem ki más szerzők írásaiból, amely a hátrányos helyzet és iskolázottság kérdésköréhez kapcsolható. E mellett támaszkodom arra a szöveggyűjteményre, mely a gyermekvédelem történetének egy-egy szakaszát jeleníti meg. (Veressné 2002)

Veczkó József Gyermekvédelem című könyvének (Veczkó 2007) első része röviden taglalja, hogy milyen szemléletbeli különbségek alapján lehet elkülöníteni a gyermekvédelem egyes szakaszait. Az alábbiakban elsősorban Veczkó József szakaszolására és az általa leírt jellemzőkre támaszkodom a gyermekvédelem történetének rövid bemutatása során. A négy – általa meghatározott szakasz:

- „az elhagyott és a kitett gyermekek helyzete az ókori népeknél;
- a szegénykérdés keretében a karitászs segítségével megvalósuló gyermekvédelem;
- az állami és karitatív intézmények időszaka;
- a rendszeres és intézményes gyermekvédelem alakulásának időszaka.” (Veczkó 2007:18)

Az első szakasz alapvető jellemzője, hogy már az első írásos emlékek óta nyomon követhető az egyes társadalmak viszonya a gyermekekhez, és azon belül is azokhoz a kiskorúakhoz, akik valamiben hátrányt szenvedtek. A gyermekekhez való kezdeti viszony szabályozása azonban elsősorban a jogi helyzetüket, és a gondozási feltételeiket szabályozta. Például Lükurgosz törvénnyel írta elő, hogy az életképtelen gyermekeket ledobják a Taügetoszról, Solon szintén törvénybe foglalta az apa azon jogát, mellyel gyermeke élete és halála felett rendelkezhetett. Az intézményesülés nélküli szokásrend jelenik meg az athéni társadalomban, ahol Herkules templomába tették ki szüleik azt a gyermeket, akit nem akartak felnevelni, és ezek a gyermekek rabszolgájukká lettek felnevelőiknek. Ennél is kegyetlenebb eljárás jellemezte a normann társadalmat, ahol a törvénytelen gyermeket rabszolgákkal meggyilkoltatták, illetve a germánt, ahol a fogyatékos gyereket mocsárba fojtatták. De már ebben az időszakban fellelhetők nyomai az árva gyermekek gondozásának is. Rómában Trajánusz uralkodása idején 5000 árva gyerek felnevelése vált lehetővé császári adományból, míg Antonius 500 árva gyerek felnevelését támogatta. Nagy Konstantin menedékházat hozott

létre szegény gyerekeknek. Vagyis ennek az időszaknak a jellemzője, hogy a család nélkül maradt gyerekek hátrányait igyekezett ellensúlyozni elsősorban az alapvető szükségletek biztosításával.

A gyermekvédelem második szakasza a kereszténység európai elterjedésének idejére tehető. Alapvető szemléleti váltást az jelentett, hogy az egyház megtiltotta és bűnnek minősítette a gyermekek kitevését vagy elpusztítását, vagyis a gyermekmentés jellemezte. Ezt erősítette az olyan törvények megalkotása, amelyek az árvalétszám növekedésének prevencióját jelentették (például az Arles-i zsinat 336-ban szigorította a gyermekkitekőkre kirótt büntetést). Ebben a korszakban az árvák számára létrehozott lelenházak jó része is egyházi fenntartású volt, illetve a plébániák feladata volt az árva gyerekek védelme. Elmondható, hogy a kereszténység kialakulásával együtt fejlődik a „karitatív gyermekvédelem”, azaz az egyház gondoskodott az elhagyott és árva gyerekekről, gyűjtöttek ruhát és pénzt, a templomok elé bölcsőt tettek. Ebben az időszakban (XIII-XIV. század) két csoportra osztották a gyerekeket: azt nevezték normálisnak, aki családban élt, és az abnormálisok közé tartozott minden olyan gyermek, aki fogyatékos, árva vagy elhagyott volt. A reneszánsz humanizmusa erősen hatott a gyermekvédelemre, hisz az új világszemlélet hozta magával a gyerekekről addig alkotott vélemény gyökeres változását is. A legmeghatározóbb, hogy elvetették az addig uralkodó szemléletet, a bűnnel születést. Ennek köszönhetően jelent meg a gyermeki jog csírája is, mely kimondta, hogy minden gyermek számára emberhez méltó jogot kell biztosítani a felnövekedés során. Azonban egészen az 1500-as évek végéig kellett várni arra, hogy európai városokban – Róma, Hamburg, Párizs, Bécs – nagyobb gyermeklétszámot is ellátni tudó intézmények jöjjenek létre. E mellett azonban a reformáció-ellenreformáció irányzatai hatottak a gyermekvédelemre is: fontos volt, hogy a nevelés minden gyerekre kiterjedjen, anyanyelven történjen, és az oktatás a munkáséletre készítsen fel.

A Veczkó József által is harmadik gyermekvédelmi korszakként meghatározott időszak azt az alapvető változást hozta, hogy az állami és karitatív intézmények tartották fent az árva gyermekek intézményeit, melynek háttérében az a szemléleti átalakulás állt, amely a reneszánszot és reformációt követő felvilágosodás korát jellemezte. A társadalom egyre inkább a gyermekek felé fordul, és kinyilvánítja nevelhetőségüket. Ez alapvető hatással volt a gyermekvédelemre is. Pestalozzi eszméi jelentették ennek pedagógiai alapját, mely a bentlakásos intézmények – így az árvaházak - működését alapvetően meghatározták: családi környezet létrehozása a cél, és a gyermekek fejének, szívének és kezének egyidejű nevelése. A jogalkotásban is megjelent az árvákkal való állami törődés: a francia forradalmat követően került bele az egyes országok alkotmányába, hogy a gyermekek testi és szellemi nevelése a

nemzet kötelessége. Ennek kimondása után kezdett el az állam nagyobb szerepet vállalni a gyermekvédelemben: létrejöttek az elhagyott gyermekek számára állami nevelőintézetek, és mindazok a törvények, amelyek szabályozták a gyermekek védelmének rendszerét. Vagyis 150-200 éve kezdődött csak el annak a gyermekvédelmi rendszernek a kiépülése, mely állampolgári jogként garantálta az elhagyottak és árvák nevelését. Fontos azonban megjegyezni, hogy az elhagyottak ellátása elsősorban a fiziológiai szükségletekre korlátozódott, sem érzelmi gondozásról, sem értelmi fejlesztésről nem beszélhetünk ebben az időszakban. Ha valamiféle nevelésről beszélhetünk is ebben az időszakban, akkor az a munkára nevelést jelentette, mely a testi fenytéssel szorosan együtt járt, mint elfogadott társadalmi norma.

A Veczkó József által meghatározott negyedik szakasz, a rendszeres és intézményes gyermekvédelem kialakulása és működése, Európában az elmúlt száz esztendőt jellemzi. Hasonló fejlődésen mentek át az európai országok ebben az időszakban néhány évnvi vagy évtizednyi eltéréssel. Az alapvető különbségeket a II. világháborút követő időszak hozza, attól függően, hogy az adott ország a szocialista blokkba tartozott vagy sem. Ennek a korszaknak a rövid bemutatását magyarországi gyermekvédelem kialakulásának főbb mozzanatainak felsorolásával kezdem, és azt követően – a negyedik szakasz jellemzésére is – elsősorban a magyarországi fejlődést írom le.

A magyarországi gyermekvédelem rövid történetének kezdetei a kora középkorig nyúlnak vissza. Az özvegyek és árvák védelme elsőként Magyarországon I. István törvényeiben lelhetők fel.

„ Azt akarjuk, hogy az özvegyek és árvák is részesüljenek a mi törvényeinkből, olyan értelemben, ha valamelyik özvegyasszony fiaival és leányaival marad hátra, s megígéri, hogy ellátja ezeket, és velük marad életfogytig, annak legyen a mi engedelmsnkéből hatalma arra, hogy azt tehesse, és azt senki se kényszeríthesse újabb házasságra... Ha pedig megmásítva ígérétét ismét férjhez akar menni, és árváit elhagyni, az árvák vagyonából egyáltalán semmit se követeljen magának, hanem csakis az őt megillető ruhákat” (Szent István törvényei hasonmás kiadás 1935:53)

Ahogy a fenti idézet is mutatja, az állam törvényei a kezdetektől (majd évszázadokig) elsősorban a vagyonos árvák ügyeinek kezelését szabályozta. Ahogy ezt Veczkó József is írja, ebben az időszakban az állam szerepvállalása nem számottevő a vagyontalan árvák esetén, alapvetően az egyházra és a faluközösségre hárult a család nélküli gyermekek felnevelése. Tehát hazánkban is az európai országokhoz hasonlóan alakult a helyzet a gyermekvédelemben: a kereszténység fokozatos erősödésével az egyházi ellátás volt egészen

a XVII. századig alapvetően a jellemző. Az állami gyermekvédelem megjelenése I. József 1711-es rendeletéhez köthető, amely azonban továbbra is a vagyonos árvákról gondoskodtak tutorok kirendelésével. Az állam csak közvetve látta el a vagyontalan árvákat, 1724-ben rendeletben írta elő, hogy minden község köteles saját szegényeiről gondoskodni. Ennek gyakorlata főként a koldulási engedély kiadása volt. I. József kezdeményezését egészítették ki Mária Terézia szegényügyi igazgatást célzó 1749-es rendeletei, azonban az állami gondoskodás e formái elsősorban azt eredményezték, hogy a vagyontalan árvák vagy elpusztultak vagy elzüllöttek, hiszen ebben az időszakban csak néhány nagyobb egyházi lelencház – például Nemescsón, Kőszegen elsőként – működött az országban.

Herczog Mária (Herczog 1997) írja könyvének a gyermekvédelem történetét taglaló részében, csak az 1800-as években bővült a magyarországi árvaházak száma, azonban ezeket főként adományokból tartották fent. Ez azt jelentette, hogy a gyermekvédelemben jelen volt az akkori civil mozgalom – többek között a Budapesti Gyermekmenhely Egyesület, a Fehérkereszt Lelencház és a Gyermekbarátok Egyesülete -, amely jelentős részt vállalt a gyermekvédelem intézményesítésében és fenntartásában. Erre annál is egyre inkább szükség volt, mivel Magyarországon az 1800-as évek végi gazdasági átalakulás következményei a gyermekeket is erőteljesen és hátrányosan érintették. Csak néhány példa ezek közül. Nagyarányú a csecsemőhalálozás, számokban kifejezve 1886-ban ezer halottból 518 gyerek volt. Az is tudható a Herczog Mária által feldolgozott statisztikai adatokból, hogy 1900-ban a 7-14 évesek közül félmillióan dolgoztak. A házasságon kívül születettek száma folyamatosan emelkedett: ezek a gyerekek gyakran elhagyottá váltak, jogaik pedig nem egyeztek meg a családban születettekével. A század végén ugyan már 105 árvaintézet működött, azonban ezek közül 9 állami, 4 megyei, 18 községi, 45 felekezeti és 29 egyesületi. Azaz a civilek és egyházak jóval több intézményt tartottak fenn, mint az állam és a helyi közösségek együttvéve. És bár az egyház szerepe a gyerekvédelemben csökkent az előző évszázadokhoz képest, még mindig az árvaotthonok több mint egyharmadát ők támogatták. Fontos azonban elmondani, hogy az egyházi és civil szerepvállalás ebben az időszakban nem volt más, mint az állami feladatokat átvállalása, nem pedig az állami szolgáltatások kiegészítése olyan elemekkel, amit az állam sajátosságainál fogva nem tud nyújtani. Sőt, míg az állam kötelező feladatként, ellenszolgáltatás nélkül kell, hogy biztosítsa a gyermekvédelmi ellátást, addig ez az egyházi vagy civil támogatóknak – mivel ez nekik nem kötelességük – önkéntes szerepvállalása.

Szinte valamennyi gyermekvédelem történetet részletező szerző egyetért abban, hogy e korszakban az állami és nem állami szerepvállalás illetően formája sajátos viszonyt is

eredményez: a pártfogók és pártfogoltak hierarchikus viszonyát, ami egyben tükrözte a kialakulatlan gyermekvédelem jellemző szemléletét. Hisz mindaddig, míg a gyermekekről való gondoskodás nem a gyermeki jog részeként „kötelezően járt” – vagy a szülőktől vagy annak hiányában az államtól -, addig az elhagyott vagy árva gyerekek sem feltétlenül kaphattak a családban felnövekvőhöz hasonló jogon és minőségben ellátást.

Volentics Anna könyvének első részéből (Volentics1999) részletes képet kapunk az árva és elhagyott gyermekekkel való törődés különböző aspektusairól a XIX-XX század fordulójáról. A szerző sorra veszi a változásokat eredményező törvényeket, melyek közül a legjelentősebbek az alábbiak:

- 1886. évi XXII. Törvény 145. §-a szerint „az elhagyott gyermekek gondozása a községek körébe utaltatott, és ők viselték neveltetésük költségeit.” (Dr. Thim 1902:4)
- 1889. évi XXI. törvénycikk az elhagyott gyerekek ügyét állami feladatként kezeli. Vagyis a talált vagy elhagyott gyerek után 7 éves korig a költségeket az országos betegellátási alapból kell fizetni. Ezzel az állam saját feladatként ismerte el az árvák gondozását.
- 1901. évi VIII. és XXI. törvénycikkek (úgynevezett Széll Kálmán-féle) szerint a magyar állam elismerte minden elhagyottnak nyilvánított gyermek jogát az állami oltalomra.
- Az 1902-ben életbe lépett Széll Kálmán-féle törvények kiegészültek 1906-ban egy olyan rendelettel (60000/1906), mely 15 éves korig terjeszti ki az állam védelmét nem csak az elhagyott, hanem a veszélyeztetett (addigi környezetükben züllésnek indult) gyermekekre is.

Ahogy Volentics Anna is írja, a XX. század fordulóján Magyarország európai viszonylatban is elől járt a gyermekvédelem állami ellátórendszerének átalakításában azzal, hogy évről évre újabb és újabb törvények láttak napvilágot. A Széll Kálmán-féle két törvény az állami gyermekvédelem alapjait rakta le azzal, hogy a magyar állam elismerte az elhagyottnak nyilvánított gyerek jogát az állami oltalomra 15 éves korig. A további rendeletek ugyan megalapozták a modern polgári gyermekvédelmet, a törvények gyakorlati megvalósításához azonban az állam továbbra is támaszkodott az egyházi és társadalmi szervezetekre (pl. Országos Gyermekvédő Liga), velük megosztva a gyermekvédelem anyagi terheit, feladatait, illetve sok esetben a családba helyezés (főként szegény családok számára olcsó munkaerő) jelentette a megoldást. Azaz továbbra is elmondható, hogy az állami feladat „átruházásának”

jelen voltak a hátrányai; például a jótékonyságon alapuló esetlegesség, kiszolgáltatottság, és az emberi méltóságot csorbító kötelező hála. Volentics Anna írásában kifejti, hogy szintén jellemző volt a század első évtizedében, hogy a gyermekvédelmi feladatok összerosódtak. Nem volt külön intézmény vagy segítség az árva, elhagyott gyermekek gondozására, a nélkülöző gyerekek segélyezésére, a család által veszélyeztetett gyerekek védelmére, a züllés útjára lépett gyerekek reintegrációjára, a betegség miatt gondozásra szorulókat ellátására, miközben ezeket a különböző eseteket szinte lehetetlen volt eredményesen együttkezelni. Ugyancsak problémát jelentett, hogy a megoldási stratégiák a látható bajok elhárítására irányultak kizárólag, azaz a tüneti kezelés volt jellemző, a preventív gyermekvédelem csak a későbbiekben és csak egyes területekre korlátozódva jelent meg, mint például a védőnői ellátás. A gyermekvédelmi feladatok közül kiemelkedett a küzdelem a gyerekhalandóság és a kriminalitás ellen. A prevenció azonban csak a 20-as évektől kezdődött meg, és akkor is csak a fővárosban.

Herczog Mária fontos lépésnek tartja ebben az időszakban a nemzetközi Gyermekmentő Szövetség 1924-ban tartott kongresszusán elfogadták a Népszövetség által kiadott Genfi nyilatkozatot, amely a testi fejlesztés és gondozás mellett olyan gyermeki jogokat is megfogalmazott, mely az oktatás, nevelés körébe tartoznak (Herczog 1997:42).

„A gyermekjog alaptételeinek megállapításaival az összes nemzetek férfiai és asszonyai elismerik, hogy az emberiség teljesítőképességének legjavával tartozik a gyermekeknek, és hitvallást tesznek azokról a kötelességekről, amelyek a gyermekekkel szemben faji, nemzetiségi és hitbeni eltérésektől függetlenül mindnyájukra nézve fennállnak (...)

IV. A gyermeket képesíteni kell arra, hogy majdan kenyerét kereshesse, és meg kell védeni a kizsákmányolás ellen.

V. A gyermeket annak tudatára kell nevelni, hogy képességei legjavát embertársai szolgálatára tartozik szentelni.” (Népszövetség 1923)

Szintén Herczog Máriánál olvashatjuk, hogy a második világháborúig terjedő időszakban hazánkban is fokozatosan fejlődött a gyermekvédelem, annak is elsősorban az egészségügyi vonatkozású részei. Az állam által nevelt gyermekek számára a nevelőszülői ellátás volt a leginkább elterjedt forma, ezen belül is úgynevezett telepeken helyezték el a nevelőszülő gyerekeket, akik egyharmada 1929-ben ilyen ellátási formában élt. A telepeken több nevelőcsalád gondozta a családból kikerült gyermekeket telepfelügyelői és orvosi felügyelettel. A gondozottak e mellett ruhát és iskolai felszerelést kaptak, valamint kötelező volt óvodáztatásuk és a 6 elemi elvégzése. A gyermekek fejlődését a felügyelők a családok látogatásával évente nyomon követték. Ennek ellenére azonban az árvák élethelyzetének

biztos javulása továbbra sem volt egyértelmű: a fennálló helyzetről olyan megrázó irodalmi mű, mint például Móricz Zsigmond „Árvácská”-ja, illetve olyan ismert költő, mint József Attila fiatalkori, öcsödi visszaemlékezései mutatnak szemléletes képet. A második világháborút követő időszak rendszerváltásig terjedő több mint negyven éve a gyermekvédelemben is az állami monopóliumot eredményezte. Az egyházi és civil szerepvállalás ezen a területen is ugyanúgy megszűnésre kényszerített az államhatalom által, mint mindenütt máshol. A családba adás rendszerét pedig a háború előtti időszak Árvácskáinak példája okán sorvasztották csekélyre, nem gondolva e rendszer minőségi fejlesztésére. Miként Herczog Mária leírta „1950-ben a gyerekek (24356) 79 %-a élt nevelőszülőnél, míg 5111-en laktak 70 nevelőotthonban, öt évvel később már 50-50 % volt az arány, ettől kezdve egészen 1971-ig meredeken nőtt a nevelőotthonban élő gyerekek száma, és csökkent a nevelőszülői kihelyezés – 20 % alá.” (Herczog 1997:69)

Herczog Mária kutatásai szerint (Herczog 1997) az 1945 után újraindított Menhelyi Bizottság sok olyan asszonyt talált, aki árván maradt csecsemőket befogadott, nevelt. E kezdeményezés 2-3000 gyermek számára jelentett elhelyezést, ennek ellenére az ötvenes évek ideológiája következtében felszámolták ezt a megoldást. Ehelyett a volt vidéki kastélyok váltak az évtizedek során egyre pusztuló állagú óriási gyermekotthonokká, annak ellenére, hogy itt a kezdeti időszakban a gyermekhalálozási arány, az ellátás minősége miatt, rendkívül magas volt. Ezeken a helyeken – mint például a baranyai Csertő, Bükkösd – a zárt falak között először a hadiárvák tömegei jelentek meg. Az eredeti elgondolás szerint ezek az intézmények előbb-utóbb kiürültek volna, mivel a tervezett szocialista jólét a gyermekvédelem hagyományos állami rendszerét is feleslegessé tette volna (Domszky 1994:275). Addig is azonban ezt az intézménytípust találták a legideálisabbnak a makarenkói pedagógiai modell megvalósítására, mely egyúttal a nevelőszülői hálózat visszafejlesztését is eredményezte. Ennek törvényi háttere az 1954-ben született határozat (2111/39/1954/MT. számú), mely a hazai gyermekvédelmi rendszer fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű volt. Gyuris Tamás magyarországi gyermekvédelem történetéről szóló kéziratában (Gyuris, időpont nélkül) hangsúlyozza, hogy a fenti határozat vissza akarja szorítani a nevelőszülői intézményt a gyermekek kizsákmányolástól való megóvása érdekében, és a makarenkói eszmeiségű intézeti nevelést preferálta. Ezzel egyidőben egyre központosítottabban és bürokratikusabban fejlődött a szocialista gyermekvédelem, mely hol a Népjóléti, hol az Egészségügyi, majd a Belügyminisztériumi tárca irányítása alá tartozott, de mindvégig szűkös finanszírozással. Deklarált célja volt az intézményrendszernek az uralkodó ideológiának megfelelő pedagógiai-pszichológiai fejlődés elérése, a szocialista társadalomba beilleszkedni tudó felnőttekké nevelés. A gyermekvédelem rendszere bár alapvetően átstrukturálódott,

azonban minőségével továbbra sem tudta biztosítani a gyermeki jogok érvényesülését: a megmaradt csekély számú és képzetlen nevelőszülők, a mamut-gyermekotthonok és gyermekváros, a kizárólagos állami szerepvállalás és a gyermeki jogok sajátos értelmezése jellemezte a rendszert.

Az 50-es évek gyermekvédelmet is jelentősen sújtó időszakának fontos vívmánya az 1957-ben megalakult Országos Gyermekvédelmi Tanács (OGYIT). Domszky András gyermekvédelem történeti írásában (Domszky 1994) különös jelentőségűnek írja le a szervezetet, mely szakmai szempontból rendkívül befolyásos és szervezett volt. Egy olyan jellegű reformot indított el a felgyülemlett – gyermekvédelmet közvetlenül érintő társadalmi – problémákra reagálva, amelyek a rendszer minőségi fejlesztését szolgálták. Így például a gyermekvédelmi körzetek kialakítása, alap-ellátórendszer kiépítése, Gyés bevezetésének javaslata. E mellett a gyermekvédő otthonok minőségfejlesztését is elvégezték: pszichológus alkalmazása az intézményben, a felsőoktatásban gyermekvédelem oktatása, pedagógiai szolgáltatások bővítése, gyermekbántalmazással szembeni fellépés stb. Az OGYIT – további számtalan szakmai javaslatra és kutatásra támaszkodva - a gyermekvédelem hosszútávú fejlesztésének programján dolgozott, amikor 1961-ben megszűntették. Az ok politikai volt: a gyermekvédelem szakmai megközelítése, a széleskörű problémafeltárás és sokoldalú fejlesztési igény szemben állt az akkori szocialista idealizáló képpel. Az OGYIT tevékenységének rövid időszakában megélénkült gyermekvédelem a hatvanas évek elejétől majd egy évtizedig szinte egyáltalán nem fejlődött.

Szikulai - Rácz szerzőpáros (2006) történeti elemzése szerint az 1945 utáni időszak politikai változásai átalakították ki a gyermekvédelem intézményrendszerét, fogalmait. A gyermekvédelemben használatos fogalmak is megváltoztak: megszületett az intézeti gyámság fogalma, a Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyek elnevezést előbb az Állami Gyermekvédő Intézet, majd a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet váltotta fel. Az "elhagyott gyermek" kifejezés helyébe az "állami gondozott gyermek" elnevezés került. Fontos tény, hogy az ezt megelőző időszakokkal ellentétben a gyermekvédelem nem rendelkezett önálló törvénnyel, hanem fokozatosan a családjogi törvénybe kerültek bele a gyermekvédelmi gondoskodás keretjogszabályai, a részletes szabályozás pedig rendeleteken keresztül történt. Egyéb változást jelentett, hogy az állami gondozást kiterjesztették 18 éves korig, és az „atyai hatalom” helyette a „szülői felügyelet” fogalmát és értelmezését vezették be. A gyermek állami gondozásba vételénél nem az elhagyottságot vették figyelembe, hanem azt a helyzetet, hogy a gyermek milyen mértékben veszélyeztetett. A veszélyeztetettség kezelése egyben hatósági feladattá vált. Fontos, a fentiekben is már ismertetett tény, hogy lassan leépült a

nevelőszülői rendszer. Ugyanakkor pozitívként említendő, hogy megjelent néhány olyan ellátás, amely támogatást nyújtott a családban nevelkedéshez. Szintén Szikulai Istvánéknál olvashatjuk, hogy a hetvenes évektől lassan ugyan, de ismételten megindult a gyermekvédelem fejlesztése. 1971-ben törvény nyilvánította ki, hogy a gyermekvédelem állami feladat, ami kiterjed a hátrányos helyzetűekre is. 1974-ben a családvédelmi törvény kialakította az állami gondoskodás összefüggő rendszerét, melyben megjelent az állami gondozottak életkezdésének segítése és az utógondozás. Ugyanakkor életkor és nem szerint differenciált nevelőotthonok jöttek létre.

Az 1945 utáni időszak gyermekvédelmének alakulását, valamint a hetvenes évekre kialakult rendszer legfőbb jellemzőiről Hanák Katalin *Társadalom és gyermekvédelem* című átfogó kutatása nyújt szemléletes képet (Hanák 1978). A kötet definiálja a gyermekvédelem fogalomrendszerét, felvázolja a történelmi alakulást, és sokrétű adatokkal szolgál az állami gondozott gyerekekről. A kutatás e mellett vizsgálja az állami gondozottak szüleinek életkörülményeit, családi viszonyait, az állami gondozásba kerülés legfőbb okait, és mindezt gyerekek és szülők megszólaltatásával hozta életközelségre. Mindezek alapján megállapította, hogy a gyermek veszélyeztetettsége, melynek valószínűsíthető következménye az állami gondozásba vétel, elsősorban társadalmi kérdés. Vagyis kutatása alapján egyértelműen kimondható, hogy ebben az időszakban az állami gondozáshoz vezető okok döntő része társadalmi eredetű és jellegű, elsősorban az érintett népesség demográfiai és szociológiai jellemzőire vezethetőek vissza. Ugyanezt támasztja alá az a tanulmány, amely napjainkban született, és az ötvenes-hatvanas évek ifjúságpolitikáját vizsgálta (Horváth 2008:321). A gyermekvédelemre vonatkozó megállapítása szerint az urbanizáltság ebben az időszakban nagy szerepet töltött be a gyermekvédelembe kerülésben, ezzel szemben azonban az ellátórendszer rendkívül zárt és differenciálatlan volt, amely mindenféle fejlesztési-nevelési lehetőségnek gátat szabott. Hanák Katalin a hetvenes évek végén a mellett foglal állást, hogy a gyermekvédelem – különösen működő formájában - önmagában nem megoldás a feltárt problémahelyzetre. Általa „speciális családvédelem”-nek nevezett rendszer kiépítésében látta az előrelépést, mely gondolat a jelenlegi családsegítő szolgálatok szemléletét előlegezte meg.

Ugyanebben az időszakban született az a családpolitikai írás, amely szintén az állami gondoskodásba kerülés okainak feltárásával összefüggésben emeli ki, hogy komplexebb ifjúságvédelemre van szükség, amelynek a családvédelem is része (Gayer 1978). E mellett felhívja a figyelmet arra, hogy az állami gondozásban élők esetén fontos a befektetés: akár a rendszerben élés során a minőségi oktatási szolgáltatás, akár a családok segítése a rendszerbe kerülés előtt. A szerző egyértelműen kinyilvánítja, hogy a társadalom számára van

megtérülése a gyermekvédelmi kiadásoknak. A befektetés eredményei között kiemeli az állami gondozásba vétel elkerülésének lehetőségét, illetve a társadalmi egyenlőtlenség újratermelődésének visszaszorítását.

A gyermekvédelmet kutatók által leírtak is hozzájárultak ahhoz, hogy a nyolcvanas évek elején három megyében kísérleti jelleggel családsegítő intézményeket hoztak létre, 1987-ben pedig törvénnyel szabályozták, hogy minden 10 ezer főt számláló településen kötelező családsegítő intézmény létrehozása, mely szociális, mentális, jogi és pedagógiai segítséget nyújtott a családoknak. A rendszerváltást megelőző két évtized strukturális és tartalmi fejlesztést indított el a gyermekvédelemben, azonban valamennyi feladatot továbbra is elsősorban az állam látta el, a civilek és az egyház fokozatos bevonása csak rendkívül lassan történt. És bár a kilencvenes évek elején közel 300 ifjúsági civil szervezet működött Magyarországon, legtöbbje továbbra is költségvetési intézmény által létrehozott, finanszírozott volt.

A rendszerváltást követően (1990. november 6-án) Magyarország is ratifikálta A gyermek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kihirdetett egyezményt. Az egyezmény a gyermekek alkotmányos jogait, illetve a jogok érvényesülésének garanciáit fektette le, s ennek következményeként megindult a szakemberképzés és az új intézményhálózat létrehozása Magyarországon is.

Szikulai Istvánék írásában olvashatjuk, hogy ugyanerre az időszakra (rendszerváltást követő) jellemző, hogy a kormányzati szféra ifjúsági ügyekkel foglalkozó intézményrendszere is jelentősen megváltozott. Számos, ifjúsággal foglalkozó szervezet jött létre állami szerepvállalással támogatással. Így felállításra került a kormány által az Ifjúsági Kabinet, valamint a Miniszterelnökségen belül létrejött az Ifjúsági Koordinációs Titkárság, 1994-ben megalakult a Gyermek és Ifjúsági Koordinációs Tanács, amely 1998-ig működött. 1991-ben létrejött a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Alapítvány a korábbi gyermek- és ifjúsági szervezetek vagyonának átvételével. 14 képviselő megalakította az Országgyűlés Gyermek- és Ifjúsági Képviselőcsoportját. Göncz Árpád köztársasági elnök vezetésével megalakult a Gyermeki Jogok Magyar Nemzeti Bizottsága, melynek célja az volt, hogy a Bizottság rendszeresen megvizsgálja a gyermeki jogok érvényesülését. Egyúttal az állami ellátórendszer átalakítása is megkezdődött. 1992-ben három megyében elkezdődött a nagylétszámú nevelőotthonok kiváltása lakásotthonokkal. Ugyanakkor a Fóti Gyermekvárosban a lakásotthoni elhelyezés érdekében teljes átszervezést hajtottak végre.

1993-ban az Országgyűlés elfogadta a Szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló törvényt (1993. évi III. tv.). Szintén ugyanebben a évben életbe lépett az új Közoktatási

törvény (1993. évi LXXIX. tv.), mely kimondta, hogy a nevelési-oktatási intézmény ellátja a korai tanulási, beilleszkedési zavarok korrekciójával, a hátrányos helyzetű gyermekek felzárkóztatásával, valamint a gyermek- és ifjúságvédelemmel kapcsolatos feladatokat, felderíti a gyermekek és tanulók fejlődését veszélyeztető okokat, és pedagógiai eszközökkel törekszik a káros hatások megelőzésére.

Annak ellenére, hogy a kilencvenes évek elején az új gyermekvédelmi törvény előkészítése is megkezdődött, egészen 1998-ig várni kellett a hatályba lépésére. A törvény előkészítése hosszas és alapos szakmai előkészítés során született, mely a nemzetközi gyermekvédelmi törvénykezésre és gyakorlatra, valamint a hazai szakemberek kutató, elemző, értelmező tevékenységeire épített (Szöllösi 1993). A törvényt megelőzően, ahogyan a fent idézett szerzők is írják, megkezdődött ugyan a gyermekvédelem átalakítása, a folyamat a mai napig sem zárult le. Gondoljunk például arra, hogy még mindig léteznek települések, amelyek nem rendelkeznek a jogszabályban előírt gyermekjóléti szolgáltatásokkal (Forrai-Ladányi 2005), vagy nézzük meg a régi gyermekotthonok épületében kialakított lakásotthoni egységek esetenként öszvérmegoldását! És ez csak a struktúra, mely a rendszer minőségi átalakulásának (szemlélet, szolgáltatások, gyermeki jogok érvényesülése stb.) keretét jelentik csak.

A rendszerváltáshoz visszatérve még egy fontos dolgot ki kell emelni. Ebben az időszakban a gyermekvédelem területén is elindult a valódi, alulról jövő civil szerveződés, bár közel sem olyan méretekben, mint akár az oktatás, akár a sport vagy a nemzeti kisebbségek érdekvédelmének területén. A rendszerváltás után eltelt több mint másfél évtized után is száz alatt van a szorosán a gyermekvédelemhez köthető, alulról szerveződött civil szervezet Magyarországon, miközben a civil szervezetek száma 45-50 ezer között mozog.

A gyermekvédelemhez köthetők közül van nemzetközi hálózat tagjaként működő, mint az 1989-ben létrejött FICE Magyarországi Egyesülete vagy az SOS Gyermekfaluk Magyarországi Egyesülete. Mindkettő magyarországi hálózattal is rendelkezik. Tartalmi céljuk, hogy a gyermekotthonokban, gyermekfalukban élők számára hatékonyabb nevelés jöjjön létre, illetve, hogy a rendszerből kikerülő fiatalok sikeresen illeszkedjenek be a társadalomba. Szintén hálózatszerűen működik az 1993-ban alapított budapesti Család Gyermek Ifjúság Egyesület, mely a legfontosabbnak mondható civil szakmai fórum e területen képzésekkel, folyóirattal. Az Ágota Alapítvány 1996-tól Szegeden, LOSZE 2000-ben Kaposváron alakította ki hálózati központját, és foglalkozik országsszerte a gyermekvédelemben élők segítségével, szakemberek képzésével. Székesfehérváron is több egyesület tűzte ki célul a gyermekvédelemben élők segítségét, így a Lurkó Gyermekvédelmi Egyesület, Vigyázó Kéz Gyermekvédelmi Egyesület és a Bástya Egyesület. De ismerünk több nyílt örökbefogadással

foglalkozó civil szervezetet is (például az Ágacska Alapítványt). Ebbe a sorba illeszkedik az 1998-ban alapított Faág Baráti Kör Egyesület. Az egyesület leginkább abban különbözik a fenti példaként felsorolt civil szervezetektől, hogy alapításában és működtetésében elsősorban gyermekvédelemben élő, illetve onnan kikerült fiatalok és felnőttek vettek, vesznek részt, valóban alulról szerveződve és megfogalmazva saját igényeiket, együtt keresve a megoldásokat.

Boros Julianna civil szervezetek vizsgáló tanulmánya² szerint a gyermekvédelem területén működő civil szervezetekről összefoglalóan elmondható, hogy elsősorban alulról jövő kezdeményezésekről beszélhetünk, hiszen a civil kezdeményezések többsége, olyan fiatal közreműködésével jött létre, aki érintettsége és tapasztalata miatt javítani szeretett volna a fennálló helyzeten. E mellett azonban azt is kiemeli, hogy a szervezetek többsége esetén tapasztalható, hogy külső „szakmai” és/vagy „pénzügyi” támogatás, esetleg külföldi modell-program átvétele, honosítása történt. Az is látható, hogy a szervezetek alapjában véve ugyanazzal a céllal jöttek létre: a gyermekvédelmi gondoskodásban élő fiatalok segítése céljából, azonban a megvalósítás, tevékenység, a célcsoport tekintetében különböznek. A szerző által vizsgált szervezetek tevékenységei között található közvetlenül nyújtott szociális szolgáltatás, oktatás, érdekképviselet, foglalkoztatás, otthonteremtés-lakhatás, közösség fejlesztés, egészségvédelem.

Az alábbiakban – szintén Boros Julianna tanulmánya alapján - összefoglalóan olvashatunk a gyermekvédelemben működő civil szervezeteket legfőbb tevékenységeiről³.

Diótörés Alapítvány

Az 1997-ben létrehozott alapítvány küldetése egyedülálló, elsősorban volt állami gondozott fiatalok, hajléktalanok komplex reszocializációja. Fő tevékenységei között szerepel a gyermekvédelem, utógondozás, szociális és egészségügyi ellátás, oktatás, civil aktivitás, önszervező csoport működtetése, egyedi ügyekben szociális munkás által segítségnyújtás,

² A tanulmány a disszertációban bemutatásra kerülő empirikus kutatás részeként született az OTKA támogatásával 2006-ban.

³ Az egyes szervezetek megismerését elsősorban a honlapjukon hozzáférhető dokumentumok elemzése szolgálta. Letöltés ideje: 2006. december.

ÁGOTA Alapítvány www.agotaalapitvany.hu

Bástya Gyermekszolgálat Közhasznú Egyesület www.bastya.hu

Faág Baráti Kör Egyesület www.faaagbk.hu

Család, Gyermek, Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület www.csagy.hu

Diótörés Alapítvány, www.diotores.hu

SOS Gyermekfalu Magyarországi Egyesülete www.sos.hu

Lurkó Gyermekvédelmi Egyesület www.lurkoegyesulet.hu

Vigyázó Kéz Gyermekvédelmi Egyesület www.vigyazokez.hu

Lakásotthonok Országos Szakmai Egyesülete a Gyermekért LOSZE www.losze.hu

ügyintézés, jogi tanácsadás, érdekképviselés, kórházi szociális munka, nappali és szállásnyújtó hajléktalan ellátás, munkahely- és lakáskeresés, utógondozói ellátás szállásnyújtással, drog rehabilitáció, pszichológiai tanácsadás, támogatott albérletek közvetítése. A Diótörés Alapítvány 1997-es megalakulása óta fejlesztette, és mára teljesen kiépítettségében működteti a volt állami gondozott, hajléktalan fiatalok komplex szocio-rehabilitációs rendszerét. A rendszer elemei között szerepel a kommunikációs / diszpécsterszint, Dióverő önszolgáltató csoport, képzések, Dióhéj utógondozó és Diófa rehabilitációs otthon, valamint támogatott albérletek.

ÁGOTA Alapítvány (Állami Gondoskodásban Élő és Veszélyeztetett Fiatalok Támogatásáért Országos Közhasznú Alapítvány)

A karitatív szerveződést egy maga is állami gondoskodásban felnőtt fiatal, Kothencz János hívta életre 1996. december 6-án. Az alapító 3 hónapos korában került állami gondoskodásba. Kecskeméten, majd a Hajósi gyermekotthonban töltötte gyermekkorát, illetve végezte az általános iskolát. Az intézeti élmények hatására hozta létre az alapító felnőttkorában az alapítványt. Tevékenységei is erre épülnek. A Játszóház két profillal működik: egyrészt Játszóház a hátrányos helyzetű és veszélyeztetett gyermekek számára, másrészt pedig módszertani ingatlan az állami gondoskodásban élő gyermekek számára.

A nyáron megrendezendő Állami Gondoskodásban Élő Fiatalok Országos Találkozóján csak állami gondoskodásban élő gyermekek vesznek részt.

Lakásotthonok Országos Szakmai Egyesülete a Gyermekekért (LOSZE)

2000-ben az egyesület alapításakor azt a cél tűzte ki, hogy a szülők elvesztése vagy egyéb ok miatt magukra maradt gyermekek családi jellegű gondozása, nevelése, értelmi, testi, erkölcsi fejlődésének elősegítése, önálló életre, munkára, családalapításra való felkészítése az egyesület segítségével eredményesebb legyen. Az ebből fakadó feladatok teljesítése érdekében az egyesület folyamatosan figyelemmel kíséri, szakemberei útján tájékozódik a lakásotthonok életéről, különösen az ott élő gyermekek személyiségfejlődéséről, szükség szerint segítséget nyújt a nevelőmunkához. E mellett segíti a lakóotthonok és a kapcsolódó létesítmények munkatársainak képzését, továbbképzését és pszichés-szomatikus gondozását, valamint kapcsolatot tart a magyar és külföldi gyermek- és ifjúságvédelmi szervezetekkel, a magyar állami és társadalmi szervezetekkel.

Család, Gyermek, Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület

Az egyesület több mint egy évtizede (1993-tól) működik, és végez úttörő munkát a gyerekek védelme és a családok erősítése, összetartása terén az érdekeltek és a velük dolgozó szakemberek megerősítésével, képzésével, szolgáltatások nyújtásával. Tevékenységi köre szerteágazó, így elsősorban család- és gyermekvédelemmel, szociális tevékenységgel, kutatással, képzéssel, az ember és állampolgári jogok védelme, jogsegély biztosításával foglalkozik. Egyik fontos szakmai fóruma a Család, Gyermek, Ifjúság című szakmai folyóirat megjelenítése. E mellett folyamatosan bonyolítja a FIKSZ elnevezésű képességfejlesztő, döntés-előkészítő programot örökbefogadó és nevelő családok számára.

FICE

A FICE 1989 óta a családon kívüli nevelés összes formáinak továbbfejlesztésén fáradozik. A FICE, alapokmánya szerint, a gyermekek jogaiért száll síkra nemzeti, faji vagy vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Érdeklődése homlokterében azok a gyermekek állnak, akik fizikai, pszichikai és szociális fejlődésüket veszélyeztető körülményeik miatt nem nevelkedhetnek vér szerinti családjukban.

Bástya Gyermekszolgálat Közhasznú Egyesület

Az egyesület Székesfehérváron, 2003. április 1. napján alakult meg, a korábbi Fehérvári Önkéntes Fiatalok tagjaiból (FÖF). A FÖF-öt 1999 májusában tizenkét pécsi egyetemista hozta létre abból a célból, hogy a dévai (Erdély) székhelyű Szent Ferenc Alapítvány által fenntartott árvaházban nevelkedő gyermekeknek Magyarországon nyári tábort szervezzen.

Fő tevékenységi területe a székesfehérvári Gyermekotthonban nevelkedő gyerekek, valamint a Szent Ferenc Alapítvány (Románia, Déva) által fenntartott árvaházban élő gyerekek számára oktatási, kulturális és közösségfejlesztő programok szervezése.

Lurkó Gyermekvédelmi Egyesület

Az egyesület tevékenységi körét elsősorban Fejér megyében élő, állami gondoskodásban részesülő gyermekek és fiatalok körében fejt ki 1999 óta. Állandó tevékenységei között megtalálhatók tematikus nyári táborok, vízitúrák, egészségkultúra klub, párkapcsolati tréning, játszóházi foglalkozások.

SOS Gyermekfalu Magyarországi Egyesülete

Az SOS-gyermekfalu mozgalmat Hermann Gmeiner (1919 – 1986) indította útjára Ausztriából 1949-ben. Ebben az időben vált ijesztően kézzelfoghatóvá, hogy milyen pusztító hatással volt a második világháború különösen az ifjúságra. Hermann Gmeiner azzal a kéréssel fordult mindenkihez, hogy nyújtson segítséget az imsti SOS-gyermekfalu felépítéséhez, és vállaljon részt a szülő és otthon nélkül maradt gyermekek iránti felelősségéből. Magyarországon 1986 óta állandó, folyamatosan működő programjaink, amelyet az egyesület szervez és finanszíroz heti, illetve havi rendszerességgel kerülnek megszervezésre. Ezek között szerepelnek képességfejlesztő foglalkozások, úszás- és táncművelés oktatás, színházi (kicsiknek bábszínházi) látogatások, történelem, matematika, angol, magyar, életvezetési ismeretek oktatása, rendszeres sportfoglalkozások és kirándulások, közös ünnepek megtartása.

3.2 A gyermekvédelemben felnövekvők pszichológiai sajátosságai

A gyermekvédelemben élők sajátos helyzetére, szocializációjukra több mint fél évszázada, hogy ráirányult a figyelem. Több olyan hazai és nemzetközi kutatást ismerünk, mely meghatározó megállapításokat tett. A következőkben ezeknek a kutatásoknak a hazai szakirodalomból ismert összefoglalóiból emeljük ki a témánk szempontjából legfontosabbakat.

A hospitalizáció folyamata

Az első számottevő kutatások a második világháború időszakában zajlottak olyan kisgyerekek körében, akik azért kerültek nevelőotthonokba, mert árván maradtak. Mérei és szerzőtársa Gyermeklélektan (Mérei-Binet 1997) című kötetében tér ki olyan kutatásokra, mely ebből az időszakból származik. Így például R. Spitz nevéhez kötődnek azok a 30-as 40-es években végzett vizsgálatok (R. Spitz 1967), amelyek a családban, illetve család nélkül nevelkedő gyerekek személyiségfejlődését írták le. A négyféle gyerekcsoportot (lelencházi gyerekek, börtönben anyjukkal felnövő gyerekek, értelmiségi, illetve egy halászfalu családjában felnövő gyerekek) összehasonlító longitudinális vizsgálat olyan területekre tért ki, mint a mozgás, érzékelés, manipuláció, megértés kapcsolatteremtés milyensége, fejlődése. Az anyjukkal együtt növekedő gyermekek fejlődése között igazán nagy különbségek nem mutatkoztak. Ezzel szemben a lencházi gyerekek lemaradása már az első évben szembetűnő

volt. Az anya nélküli nevelkedés minden területen jóval lassúbb fejlődést, illetve visszaesést eredményezett, amit R. Spitz összefoglalóan hospitalizmusnak nevezett a hosszú ideig kórházban, a családjuktól elszakítva élők példája alapján. Alapvető jellemzőként – a fejlődési lemaradás mellett – olyan érzelmi tüneteket figyeltek meg, mint a közöny, befelé fordulás, kapcsolatteremtés nehézsége. Ezzel egyidejűleg a késlekedő beszédfejlődés és az önállóság hiánya is megjelenik. További kutatók azzal egészítették ki ezeket a megfigyeléseket, hogy 10-14 évesek körében vizsgálták, hogy az első évek anya nélküli nevelkedése milyen tartós kihatással van idősebb korban. Egyértelműen kimutatható volt a család nélkül felnőtt gyerekek minden területen lemaradásban vannak, de a hátrányuk legfőképpen a beszédfejlődésben volt szembetűnő.

Mindezek a megállapítások saját empirikus kutatásunk kiinduló kérdéseit befolyásolták abban a tekintetben, hogy vajon jelenleg is ilyen erős befolyással van-e a gyermekvédelemben felnövekvés a gyermek személyiségfejlődésére. (Ezért tértünk ki a vizsgálatban arra, hogy ki hány évet töltött a gyermekvédelemben, milyen gyakorta váltott elhelyezési formát, és az ebből adódó stabil vagy instabil érzelmi kapcsolatrendszer összefüggésben van-e az iskolai sikerekkel.)

Dr Ranschburg Jenő kötetében (Ranschburg1998:45) a szeparációs félelem bemutatása során említi azt a kutatást, melyet Mescserjakova 1974-ben végzett. A két vizsgált csoport (anyával és anya nélkül élők) tagjai 10-15 hónaposak voltak. Az érdekes játékok közé bevitt és magára hagyott gyermekek másként viselkedtek attól függően, hogy édesanyjuk vagy gondozónőjük távozott a szobából. Míg az anyakapcsolattal rendelkező gyerekek anyjuk távozása után elbizonytalanodtak, nem kezdtek játékba, majd elsírták magukat, addig az anya nélküli gyermekek az új helyzetben mindenféle érzelmi váltás nélkül kezdtek bele az önfeledt játékba, mit sem törődve a távozó vagy érkező gondozónővel. A kutatás azt a következtetést vonja le, hogy azoknak a gyerekeknek a viselkedését, akik anya nélkül nőnek fel, az elhárító mechanizmus jellemzi szeparációs helyzetben (a gondozó eltűnésekor), vagyis a megélt tapasztalatokra épülően a konfliktussal szembeni (anyanélküliség) védekezés az intenzív játéktevékenység. Az eredmények bemutatásából nem derül ki, hogy az érdeklődésnek ezen intenzitása milyen tartós.

Saját empirikus kutatásunkban a gyermekvédelemben élők gondozóival készített interjúi azonban azt támasztják alá, hogy a vizsgált csoport tagjainak, bármennyire is érdeklődően és intenzíven kapcsolódnak új helyzetekbe, kitartása rendkívül kis mértékű. Ez alátámaszthatja, hogy a szeparációs félelem kompenzációjából adódó érdeklődés rövidtávon nyitottság

látszatát kelti, azonban ez elsősorban az „itt és most”-ra vonatkozik, és az általunk „pillanat perspektívá”-nak nevezett viselkedés jellemzője.

Ranschburg Jenő ugyanezen kötetében további kutatások igazolják a hospitalizáció tényét a csecsemőotthonokban felnőtt gyermekek körében. A szerző írásában Bowlby kutatásaira és hipotézisére támaszkodva összefoglalóan úgy fogalmaz, hogy „aszociális, kapcsolatteremtésre képtelen, sodródó személyiség kialakulása – azoknál a gyerekeknél is megjósolható, akiknek életük szenzitív periódusában nincs módjuk szeretetkapcsolat létesítésére...” (Ranschburg 1998:69)

Bár a hetvenes években megfogalmazott állítás hozzáteszi, hogy ebben az időszakban már változtak a csecsemőotthoni körülmények, további kutatók arra hívják fel a figyelmet, hogy a gondozás minőségének változása még nem jelenti egyértelműen a személyekhez fűződő viszony megváltozását, ami a hospitalizáció elkerülésének alapja. Itt elsősorban a gyakori gondozóváltás tényét írták le, mint a személyesség kialakulásának legfőbb gátja. Ezt egészítették ki a Ranschburg Jenő írásában felsorolt további kutatók (Pringle és Bossio) tapasztalatai, melyek szerint azok a gyerekek, akik legkisebb korukban nem tudtak kialakítani érzelmi kapcsolatot, azok a későbbiekben sem voltak képesek tartós érzelmi kapcsolat kialakítására. Vagyis a gyermek egészséges fejlődése szempontjából nélkülözhetetlennek látszó igény, hogy életének korai szakaszában érzelmileg megalapozott kapcsolatot létesíthessen környezetében. (Ranschburg 1998:71)

Bowlby kutatási tapasztalataira reflektálva Tizard (Tizard 1974:92) ugyanebben az időszakban olyan gyermekotthonról számol be, ahol a gondozó-gyerek arány és stabilitásból adódóan ki tudott alakulni tartósabb érzelmi kapcsolat. Itt az volt a megfigyelés, hogy ezek a gyerekek fejlődésükben nem maradtak el családban felnövő kortársaiktól. Vagyis azt bizonyították, hogy a gyermekotthonban is ki lehet alakítani olyan körülményeket, amik a későbbiekben stabil érzelmi kapcsolatot alapoznak meg, és hozzájárulnak az egészséges személyiségfejlődéshez. Ezek a megállapítások hazánkban és más országokban is befolyásolták a gyermekvédelem rendszerének fejlesztését. A rendszerváltást követő gyermekvédelem-átalakítási folyamat pontosan a gondozó-gyermek személyes kapcsolatának és viszonyuk stabilitásának kialakítása irányába hatott: gondolunk itt a nevelőszülői hálózat jelentős bővítésére, illetve a nagylétszámú gyermekotthonok kislétszámú lakásotthonná alakítására. Ez természetesen csak a lehetőségét jelenti a személyesebb gondozó-gondozott viszonynak, az további vizsgálatra szorul, hogy az ideálisabb elhelyezési forma tartalmában is képes-e az elvárt eredményeket hozni. Erre a kérdéskörre kutatásunkban szintén kitértünk.

Az előbbieken leírtakat, illetve az elhelyezési formák optimálisabb változatai mellett a valódi személyesség kialakításának fontosságát csak alátámasztják azok a jól ismert majomkísérletek, melyeket a Harlow házaspár végzett a hatvanas évek végén, és amelyre Bagdy Emőke is utal kötetében (Bagdy 2002). Az anyától elválasztott majmok a hospitalizáció fogalmával megnevezett jellemzőkkel rendelkeztek, és felnőtt korukban a fajukra jellemző szociális kapcsolatra nem voltak képesek. Ellentétben azokkal a kismajmokkal, akik számára olyan „műmajmokkal” pótolták az édesanyát, ami tapintásában, mozgásában hasonlatos volt az eredetihez. Bagdy Emőke így fogalmazza meg e kísérlet következtetéseit: „Azt bizonyították be, hogy az állattársaktól való elkülönítés, az anya hiánya és a főemlősöknél ösztönként jelentkező „megkapaszzkodási törekvés” kielégítetlensége a fejlődésben maradandó, jóvátehetetlen károsodást idéz elő. A fajtárrsal és az anyával való testi kontaktus, a megkapaszzkodásban átélhető biztonság és védettség, veszélyhelyzetben a mással nem pótolható anyai oltalom, az anya jelenlétének érzése alapvető tényezői és szükséges feltételei a normális egyedfejlődésnek.” (Bagdy 2002:20)

A gyermekvédelemben élők tanulási motívumai

Veressné Gönczi Ibolya doktori értekezésében (Veressné 1991) az állami gondozásban felnőtt gyerekek tanulási motívumait vizsgálja. Kutatásával azt igazolta, hogy a külső környezeti hatások a gyermekvédelemben élők személyiségfejlődése során a tanulási motivációra erőteljesen hatnak, melyek megmutatkoznak az iskolai teljesítményükben is. A szerző későbbi, gyermekvédelem pedagógiáját leíró kötetében (Veressné 2004) a motiváció három dimenziójának lehetséges alakulását elemzi a gyermekvédelemben élők szempontjából. Ezeknek a dimenzióknak a milyenségét a későbbiekben bemutatott kutatásban különböző kérdéseken keresztül részleteiben is vizsgáltuk.

Veressné Gönczi Ibolya a három dimenziót következőképpen jellemzi:

1. Affektív-szociális dimenzió kialakulásának időszaka a fentiekben több kutatásban is részletezett első három életév. A fejlődés során kialakuló affiláció a szociális környezettel való kiegyensúlyozott kapcsolat, míg az agresszió a folyamatos szembenállás. Hátterében a szülővel, nevelővel való azonosulás áll, és alapvetően befolyásolja hogy milyen az érzelmi kapcsolat lehetősége (kielégítő vagy csak vágy marad), illetve, hogy ez az érzelmi kapcsolat megerősítően vagy frusztrálóan hat a gyermek fejlődésére. E dimenzióval kapcsolatban az összefoglaló megállapítás:

„A nevelőotthonokban nevelkedő gyerekeknél az affektív dimenzió sérülése sajnos a leglátványosabb. Egész intézeti életük alatt a szeretet igényük, a biztonság igényük kielégítetlenségével küzdenek.” (Veressné 2002:43)

„A pozitív motívumok beépülése tehát nem igazán biztosított sem a nevelőotthon, sem a gyermek oldaláról. A környezet képtelen bensőséges szeretetkapcsolat kiépítésével kielégíteni a gyermek biztonság és dependencia igényét. A gyermek, mivel érzelmi élete kiegyensúlyozatlan, a pozitív érzelmi kapcsolatok iránti igénye a sorozatos frusztráció eredményeként szűkül, nem tudja a felé irányuló pozitív hatásokat integrálni.” (Veressné 2002:44)

Ennek részletezésében kitér a szerző a gyakori elhelyezésváltás gyakorlatára, a nem megfelelő arányú gondozott-gondozói létszámra, illetve a gyerekek szülőkkel való rendkívül esetleges és ambivalens érzelmi viszonyára. Ugyanezekről a tényekről számoltak be kutatásunk interjúalanyai (gondozók és gondozottak egyaránt), illetve ezekre a háttérben meghúzódó lehetséges okokra kérdezett rá a vizsgálat kérdőíve is egyes pontokon. Kutatói kérdésünk szempontjából kiemelkedő volt ennek a témának a feltárása, mert a család nélkül felnövőek érzelmi viszonyrendszerének alakulása gyakorlati tapasztalatok alapján is elsődlegesen meghatározza az iskolai sikeresség alakulását. Ez jelenti azt a szociális tőkefelhalmozást, amelyről Coleman is beszél.

2. Kognitív-értelmi dimenzió kialakulása az iskoláskorban jellemző a szerző szerint. Fő motívumként a kompetenciát jelöli meg, míg megjelenését az aktivitás (a világra való nyitottság, pozitív megközelítés, önkifejezés vágya) és a passzivitás (visszahúzódás, feladat és problémakerülés) végletei közé helyezi. A valamely irányba való elmozdulást erősen befolyásolhatja, hogy a gyerek és a nevelő között milyen a kommunikációs viszony, valamint hogy milyen mértékű a bizalom a gyerek felé. A nevelőotthonban felnövekvőkre vonatkoztatva a szerző, az előző fejezet történeti részében is bemutatott, nagylétszámú gyermekotthonok korlátozott lehetőségeit veszi számba, melyek e dimenzióban inkább a passzivitás irányába hatnak. A tanulással összefüggésben a következő megállapítást teszi:

„Nem minden esetben biztosítottak a csoportokban a nyugodt tanulás feltételei sem, a gyerekek pedig nem rendelkeznek hatékony tanulási módszerekkel. Az intézményi élet nem nyújt(hat) megfelelő lehetőséget az önállósulási törekvések kiélésére, a kompetencia átélésére, kevés a gyerekek önálló döntésének lehetősége, így alig értékelhetik egy-egy döntésük hatását.” (Veressné 2002:45)

A fenti megállapítások további igazolására vagy cáfolására, illetve az átalakult gyermekvédelmi rendszer jelenlegi jellemzőire kerestünk e területen is választ a

kutatásunkban. A gyermekvédelemben felnővekvőkkel, illetve gondozóikkal kitöltött kérdőívekben több kérdés is arra irányult, hogy milyen választási lehetőségei vannak a fiataloknak akár tanulmányi, pályaorientációs vagy szabadidős témákban. Vagyis mekkora a mozgásterük jelenleg az önkifejezés, kibontakoztatás, kezdeményezés területen, illetve kiknek a visszajelzését, segítségét, véleményét igénylik.

3. Affektív-morális dimenzió az általános iskolás kor után alakul ki a szerző leírása szerint. A végpontokon a kongruens (a társadalmi elvárásoknak megfelelő saját érték, normarendszert kialakító) és az egocentrikus (nem a külső, társadalmi hanem a belső elvárásoknak megfelelő „jó”-t kialakító) viselkedés jelenik meg. Ennek kialakításában alapvető szerepet játszik a jutalmazás és büntetés rendszere, amely a szociális befolyásolás (ez esetben a nevelőé, szülőé) külső, hatalmi szintjétől juttatja el az egyént a belsővé válásig (értékek interiorizációjáig). A szerző szerint a gyermekvédelemben felnővekvők jellemzője, hogy nehéz a hatalomhoz való viszonyukat kezelni, mivel életük során számtalan – sok esetben feldolgozatlan – hatalmi helyzetben döntöttek helyettük, felettük. Így alapvetően:

„Az együttműködésük helyett a lázadás, engedelmesség, kijátszás dominál.” (Veressné 2002:45)

Szintén fontos megjegyzése a szerzőnek, hogy a referenciacsoportot a gyerekek a kortárs csoportban keresik, egymás mintájává válnak. E mellett nehezen képesek önálló döntések meghozására, mert a legtöbb élethelyzetben helyettük döntenek, vagyis a döntés felelősségét kevésszer élik át. Az így kialakuló énidentitás gyökerei is nehezen felidézhetők, legtöbb gyermekvédelemben felnőtt fiatal élettörténete egy dosszié megfogható tárgyi emlékek és családi, gyerekkori személyes történetek nélkül. Mindez alacsony önértékeléshez, és a személyiség sérüléseihez vezet.

A dolgozatban bemutatásra kerülő empirikus kutatás ezekre a harmadik dimenzió háttérében álló területekre is kitér. A vizsgálat szempontjából azért is érdekes, mivel a kérdőíves felmérés mintájába bevont csoport életkora (12-18 év közöttiek) az az időszak, amikor e dimenzió valamely irányba fejlődik. Elsősorban a referenciacsoportokat kutattuk, mivel azt feltételezzük, hogy az állami gyermekvédelmi ellátórendszer sajátosságaiból adódó hiányosságok pótlására rendkívül alkalmas egy olyan kortársközösség létrehozása, fenntartása, amely referenciacsoportként működhet, és amely értékrendje, normái a fiatal számára a kongruens pólusát erősíthetik e dimenzióknak. Ennek sajátos megvalósítása az a – szintén a dolgozat részeként bemutatott - civil szervezet, amely célzottan az a lelki, tanulmányi és kulturális területen működő kortárs-segítés és a self-help (önsegítő) működés mentén alakította ki szolgáltatásait állami gondozottak körében.

A gyermekvédelemben élők és a kortárs csoport hatása

A gyermekvédelemben felnövők, ahogyan a fentiekben ismertetett kutatások is igazolták, speciális pszichológiai sajátosságokkal rendelkeznek. A gondozói hiányból adódó hospitalizációs folyamat és a különböző életkorban a nem megfelelő külső környezeti tényezők olyan hatással vannak a szocializáció során a személyiség fejlődésére, mely nagymértékben kihat az iskolai sikerességre. Ezt figyelembe véve szükséges a gyermekvédelemben élők számára a szolgáltatásokat tervezni. Ezek közül az egyik lehetőség, különösen a gyermekvédelemben nagy arányban élő 10-12 év felettiak esetében a kortárs csoport hatása.

A kortárs csoport jelentőségét taglalja Forray R Katalin (Forray 2006) abban a tanulmányában, mely részleteiben elemzi, illetve tudományos (pedagógiai, pszichológiai) keretbe helyezi azokat a gátló tényezőket, amelyek az intézetben felnőtt fiatalok társadalmi beilleszkedését esetlegesen befolyásolhatják. E mellett egy olyan konkrét gyakorlati tapasztalatról is beszámol, egy tábori keretben állami neveltekkel együttöltött időszak elemzésével, mely a beavatkozási pontokat mutatja a sikeres korrekció érdekében.

A tanulmányban részletezett gyakorlati tapasztalat, az együttlét élménye, olyan területekre irányítja a figyelmet, amely az értekezés későbbi fejezetében bemutatásra kerülő civil szervezet (Faág Baráti Kör) tevékenységeiben is kiemelten megjelenik. Az egyik elemzett terület a közös szocializációs tér kialakítása, ahol a befogadó (inkluzív) környezetet az jelentette, hogy szükség volt mindenki tevékeny részvételére (egyéni elhatározások és képességek mentén) a közösség működéséhez. A „néma nevelés”-t, mint sugalmazott modellt úgy írja ír le a szerző, mint hitelességen és érzelmi gazdagságon alapuló fejlesztési folyamatot. Ennek háttérében meghúzódó szemlélet nem azon a dogmatikus nézeten alapul, hogy vannak a sajnálatra szoruló állami gondozottak, az őket engedelmességre nevelő felnőttek az elvárt hálával. Ezzel szemben az alapgondolat, hogy a közösségben spontánul alakuló tevékenységek, és ezek eredményeinek folyamatos értékelése, megerősítése képesek alakítani az együttélés értékeit, normáit, szabályait. Itt a dolgok (dicséret, jutalmak, elmarasztalások) nem „jártak” csak azért, mert a fiatal élethelyzete ezt indokolta. A szerző így fogalmaz

„Majdnem mindent elfogadtunk teljesítménynek, de mindenképpen csak teljesítmény lehetett az, amit nyilvánosan is méltányoltunk, honoráltunk.” (Forray 2006:29)

Ez a tanulmányban részletesen kifejtett szemlélet, és az erre épülő gyakorlat megegyezik a gyermekvédelem területén működő civil közösség (Faág) alap gondolataival és konkrét tevékenységeivel. Szintén nagy jelentőséget tulajdonít a tanulmány szerzője a kortárs közösségnek, amely a Faág-nak is vitathatatlanul a működési mechanizmusát jelenti, ahogyan azt majd a későbbiekben olvashatjuk. Forray R Katalin a tanulmányban a kortárs csoport értelmezését a következőképpen teszi.

„Azt a csoportfogalmat kell alkalmaznunk, amelyik azt fejezi ki az életkori azonosság helyett, hogy szociális helyzetük, a családban elfoglalt helyük, társadalmi szerepük milyen mértékben azonos.” (Forray 2006:58) „A különböző korúakból szerveződött csoport az azonos vagy hasonló státuszokat egyesíti. A mi esetünkben a sokszorosán kisebbségi helyzetben lévők számára adott védelmet és többletet, mert a csoporttagok egyszerre voltak gyerekek, cigányok, intézetiek, sodródók, kriminogének, veszélyeztetettek, szegények, elesettek...” (Forray 2006:59).

Az idézetből látható, hogy a tanulmány fontos jelentőségét látja annak, hogy a referencia csoport nélküli fiatal számára létrejön az a kortárs-közösség, vagy a tanulmány csoportfogalma alapján inkább „sorstárs-közösség”, mely nem csak az élethelyzeten alapul, hanem az egyéni döntésen is. Így a szociális befolyásolás Kelman-i fogalmával élve (Kelman 1997) az így kialakuló kortárs közösségben nem passzív behódolást érhetünk el az értékek, normák, szerepek stb. tanulási folyamata során, hanem ez a közösség az érzelmi azonosuláson keresztül a belsővé válást eredményezi a csoporttagok aktív részvételével. Jelen dolgozatban bemutatott kutatás részleteiben kívánja továbbboncolni egy ilyen közösség lehetőségét jelentőségét, mind a kérdőíves vizsgálatban, mind az életútinterjúban, illetve a Faág Baráti Kör elnevezésű civil szervezet működési mechanizmusának bemutatásával további példával kíván szolgálni.

Pszichológiai sajátosságok és nevelési igények

A gyermekvédelemben élők sajátos – elsősorban személyiségfejlődésük során tapasztalható lemaradásuk, sérüléseik miatti – élethelyzetére több szerző is konkrét pedagógiai eljárásokat javasolt. Fontos erényük, hogy felismerték és leírták azokat az összetevőket, amelyek a sikeres tanulás gátjai.

Az egyik nevelési terület a gyermekvédelemben működő úgynevezett „belső iskolák” rendszerének fenntartása és minőségi javítása. A nagyméretű gyermekotthonok mellett

működő iskolák évtizedekig a társadalmi környezettől való teljes elzárását jelentették az állami gondozásban élő gyerekeknek, tanulóknak. A rendszer átalakítása a szegregált – nevelőotthoni gyerekek számára fenntartott – iskolák zömének bezárását is magával hozta. A fennmaradó iskolák fenntartását a gyermekvédelmi szakemberek elsősorban azzal indokolják, hogy vannak a rendszerben olyan gyerekek, fiatalok, akik mentális és tanulmányi lemaradásai, valamint deviáns viselkedése miatt a többségi iskolákba nem integrálhatók (Sablik 2002:54). A belső iskolák tartalmának, pedagógiai módszertanának megújítását azonban fontos célként jelölik meg, hogy a kislétszámú csoportban, alternatív pedagógiai módszereket alkalmazó pedagógusok differenciált és személyre szabott fejlesztést tudjanak nyújtani az odajárók számára (Sablik 2002:58). Arra vonatkoztatva nincsenek kutatások, hogy valóban így működnek-e a belső iskolák, és mindez milyen eredményekkel bír. A disszertáció sem vizsgálja külön a belső iskolákban tanuló fiatalokat, bár fontos lenne e terület részletes feltárása.

A gyermekvédelemben élőkkel foglalkozó nevelőszülők, pedagógusok számára tesz javaslatokat Veczkó József több művében (Veczkó 2000, 2002). Az írások először felsorolják az egyes életkorban jellemző sajátosságokat, melyek háttérben a gyermekvédelemben felnővők szocializációs jellemzői állnak. Így kitér néhány jellemző személyiségzavarra, valamint az egészséges személyiségfejlődéshez szükséges egyes elemek (személyes kötődés, biztonságérzés, reális önértékelés, pozitív külső megerősítés stb.) fontosságára. Mindezekkel összefüggésben javasol olyan korszerű pedagógiai módszereket, eljárásokat (így például a Gordon módszer, személyiségfejlesztő gyakorlatok, drámapedagógia stb.), melyek az elemzett problémákra egyfajta pedagógiai megoldást kínálnak. Veczkó József javaslatai sokrétűek, hiánypótlóak és valóban a korszerű pedagógiai eszköztárat mozgósítják. Ezek elsajátítása mesterségbeli tudást nyújthat mindazok számára, akik gyermekvédelemben élőkkel foglalkozóknak. Szükséges azonban a nevelési folyamatot – melynek eszközeinek széles tárházát ismerhetjük meg Veczkó József írásából – is tervezetten végiggondolni, melybe beletartozik a gyermekkel kapcsolatban lévő valamennyi személy (felnőtt vagy kortárs egyaránt) összehangolt cselekvése. Vagyis a pedagógiai eszközök akkor tudnak hatékonyan működni, ha egy végiggondolt és együttműködő cselekvési keretbe ágyazódnak.

3.3 A gyermekvédelem és iskoláztatás kérdései

A disszertáció alapkérdése, hogy az állam, amelynek gondoskodása alá vont „gyermekeiről” van szó, mit tesz a speciális szocializációs folyamat során annak érdekében, hogy a hiányzó vagy megtépzott szociális (családi) tőkével és a nem létező vagy csak minimális gazdasági tőkével már felnőttként a társadalomba beilleszkedni kívánó fiatalok társadalmi integrációja minél sikeresebb legyen az iskoláztatás segítségével.

- Kérdésünk operacionalizálása során először úgy fogalmazunk, milyen szolgáltatásokat nyújt a szociális ellátórendszer törvényi kötelezettsége, akár szakmai felkészültsége alapján.
 - Itt figyelembe vesszük a szociális ellátórendszer történelmi örökségeit, és folyamatos átalakulását különös tekintettel arra, hogyan próbál reagálni az oktatás területén mutatkozó hiányosságokra. Szintén fontos vizsgálódási szempont, hogy van-e olyan lehetőség a szociális ellátórendszerben, hogy figyelembe vegye a gyermekvédelemben élők speciális oktatási helyzetét.
 - A kérdések megválaszolása során az érintettek (gyermekvédelemben élők és dolgozók) véleményére támaszkodtunk a dolgozatban is ismertetett regionális empirikus kutatás segítségével.

- További kérdésünk, hogy az oktatási szektor és a civil szféra miként kapcsolódik a szociális ellátórendszerhez. Ezen belül kiemelt szempont, hogy a kapcsolódás eseti vagy rendszerszerű, összehangolt és felelősségmegosztó vagy sokkal inkább hátrító jellegű.
 - Kitérünk arra is, hogy milyen többletet jelenthet a civil szféra az iskolai sikerekben. Ez ugyanis valóságos fejlesztési irányokat mutathat, melyek minőségi megújulást eredményezhetnek. Feltételezzük ugyanis, hogy a fenti szektorok együttesen képesek adekvát módon reagálni az iskolai, képzési sikeresség problémájára.
 - E kérdéskör feltárásához a dolgozat részeként ismertetett empirikus kutatás mellett a hazai oktatáspolitikai stratégiák áttekintése, valamint az ismertetett civil szervezet dokumentumainak elemzése is hozzájárul.

A kutatói kérdések mellett több előzetes felvetés is körvonalazódott.

1. Úgy véljük, hogy a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formáiban élők alacsony iskolázottságát, a munkaerőpiacon alig konvertálható végzettségét, a bekerüléskor már meglévő lemaradások és a rendszerben hiányzó fejlesztő szolgáltatások együttesen okozzák. Vagyis a dolgozat abból a feltételezésből indult ki, hogy az átalakulóban lévő gyermekvédelmi rendszer szemlélete és struktúrája ugyan már tartalmazza a sikeres iskoláztatás feltételeit, az ezt célzó szakmai szolgáltatásai azonban még hiányosak. Ez azt jelenti, hogy a struktúra már alkalmas arra, hogy a gyermek a számára legkedvezőbb elhelyezési formába kerüljön, azonban a sikeres iskoláztatás támogatásához szükséges anyagi és humán-erőforrások még nem állnak rendelkezésre. Az empirikus kutatás keretein belül kerestünk igazolást e feltételezésre.
2. Másik null-hipotézisünk, hogy a különböző elhelyezési formában élők (nevelőszülői vagy gyermekotthoni ellátás) között kimutatható különbségek vannak az iskolázottság és a pályakép tekintetében. Az eltérés a két elhelyezési forma szocializációs lehetőségeiből és korlátjaiból adódik. A családi szocializációt nagyobb eséllyel pótló nevelőszülői ellátás több lehetőséget kínál a sikeres iskoláztatáshoz, mint a gyermekotthon intézményi keretei. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy mindkét elhelyezési formában dolgozók (nevelőszülők, nevelőtanárok) szakmai felkészültsége és együttműködési jellemzője fejlett legyen. A gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatos feltételezés, hogy nem tudja teljes mértékben kiaknázni az egyes elhelyezési formák előnyeit, és ez megmutatkozik a gyermekvédelemben élők iskolázottsági mutatóiban is. Ezen állítások bizonyítására szintén az empirikus kutatás keretén belül került sor.
3. Feltételezzük azt is, hogy az oktatáspolitikai ugyan már felfigyelt a gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetének problémáira, azonban összehangolt cselekvési tervvel nem rendelkezik. A szociális és az oktatási szektor között nincs széleskörű és célzott együttműködés a gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetének javítására sem rendszerszinten, sem a napi gyakorlatban. Az oktatáspolitikai dokumentumok áttekintése rendszerszinten, az empirikus kutatás pedig a napi gyakorlatban adott válaszokat e tématerületre.

4. A civil szférával kapcsolatos előfeltevésünk, hogy civil szervezeti keretben lehet olyan többlétszolgáltatásokat nyújtani, amelyek hatékonyan és eredményesen egészítik ki az állami ellátórendszert a gyermekvédelemben élők társadalmi integrációjának segítése érdekében. E területen – elsősorban dokumentumelemzéssel - azt vizsgáltuk, hogy melyek azok a civil szervezeti keretben megvalósítható tevékenységek, melyek sikeresen működnek a gyakorlatban. Ezzel kívántuk igazolni előfeltevésünket.

4. Nemzetközi és hazai gyermekvédelmi politikák

A különböző szakpolitikai (oktatás, szociál) szándékok önmagukban nem érvényesülhetnek, de nem is vizsgálhatók. Valódi eredményeket pedig akkor várhatunk segítségükkel, ha egy komplex, horizontális együttműködésekre épülő, a szubszidiaritás elvét érvényesítő programba illeszkednek bele, és nem kizárólag felülről jövő „szabályozóként” ékelődnek a rendszerbe. Különösen igaz ez a gyermekvédelmet célzó szándékokra, mivel ez esetben az iskolázottság javításához két szektor – szociális és oktatási – összehangolt tevékenységére lenne szükség.

4.1 Társadalmi kirekesztés elleni program

A nemzetközi gyermekvédelmi szakpolitikák áttekintését a Pécsi Egyetem Romológia Tanszékének Gyermekvédelem kurzusának⁴ keretében tettük meg a 2006/2007-es tanév őszi szemeszterében. Az országokat a hallgatók nyelvtudása alapján választottuk ki, illetve törekedtünk arra, hogy az európai és az amerikai kontinensre is legyen rálátásunk. Az áttekintés során közösen alakítottunk ki szempontrendszert, melynek főbb kérdéskörei többek között: a gyermekvédelmi törvény/egyezmény neve és érvénybelépésének ideje, valamint felépítése, gyermekvédelmi célok és alapelvek, a gyermekvédelmi rendszer működtetése, a gyermek fogalma történetiségében és jelenlegi felfogása, különböző ellátások, támogatások, oktatási aspektus, innovációk. Az egyes országokról készült leírások alapján látható volt,

⁴ Ezúton mondok köszönetet a kurzuson résztvevő hallgatóknak, akik az egyes országok gyermekvédelmét a közösen kialakított szempontrendszer alapján áttekintették, és rövid összefoglalást készítettek. (Ausztria - Szekeres Róbert és Jakab Natália, Németország - Nagy Gabriella, Anglia - Csépanyi Borbála, Izsák Ildikó és Fábíán Orsolya, Kanada - Karcagi Szilvia, Franciaország - Fehér Angéla, Svájc - Vezdén Kata és Nagy Edina, USA - Gáspár Lívía és Németh Krisztina, Olaszország - Boros Julianna és Sárosi Szilvia)

hogy a vizsgált helyeken megjelenik a gyermekvédelemben élők iskoláztatásának támogatása, azonban ennek hangsúlyozása, és a támogató tevékenységek minősége és mértéke nagyban eltért. Az értekezés keretein belül az Angliában megvalósításra került reform kerül kiemelésre. Ennek oka, hogy ebben érhető leginkább tetten az iskolai sikeresség növelését célzó összehangolt fejlesztési stratégia és megvalósítás. Így ez a példa arra szolgál, hogy lássuk egyfajta megoldási lehetőségét annak, miféle cselekvés-sorozat következtében érhetőek el mérhető javulások a gyermekvédelemben felnőők iskolai eredményeiben.

Az angliai gyermekvédelmi rendszer átalakítását befolyásoló civil és állami összefogásról – a Pécsi Egyetemen megvalósított kurzus szakmai anyagai mellett - Kravalik Zsuzsa tanulmányában (Kravalik 2004) is részletes leírást olvashatunk. Elsőként többféle kutatást végeztek, melynek célja az iskolai sikertelenségek hátterében álló tényfeltárás volt. A vizsgálati eredmények (okok és okozatok), melyek széles társadalmi párbeszédet indítottak el, bekerültek abba a kormányzati dokumentumba, melyek a későbbi intézkedési tervet alapozták meg. A terv megalapozásához végzett kutatásokat gyermekvédelemben tevékenykedő civil szervezetek részvételével végezték el. Így olyan vizsgálati szempontok is fókuszba kerülhettek, amelyek a gyermekvédelemben élőkkel napi és közvetlen kapcsolatban élők gyakorlati tapasztalataira épültek. Kravalik Zsuzsa írásában feldolgozott szakmai anyagok alapján látható, hogy a kilencvenes évek legvégén Angliában már rendelkezésre állt több olyan kutatási jelentés, melyet gyermekvédelemben tevékenykedő civil szervezetek készítettek. Ezek a gyakorlati tapasztalatokon és kutatási tényeken alapuló írások tematikusan összefoglalták az ezt megelőző időszak gyermekvédelemre vonatkozó kutatási eredményeit, majd az erre reflektáló önkormányzati tevékenységeket. A zárórész a gyermekvédelemben felnőttek véleményén keresztül mutatott rá a rendszer működésének problémáira. (Ennek keretében kérdőívet juttattak el minden gyermekvédelemben élő fiatalhoz.) A kutatási jelentés nem a vonatkozó jogszabályok érvényesülése alapján alakította ki témáit, hanem – ahogyan Kravalik Zsuzsa írja – „a fiatalok sorsára befolyással bíró valós problémák alapján” (Kravalik 2004:29) Ezek szerint olyan, az alábbiakban felsorolt problématerületek kerültek fókuszba, melyek a hazai gyermekvédelem működésének, eredménytelenségeinek vizsgálata során is valószínűsíthetően megjelennek.

- Közösségi szülőség azt a veszélyt rejti, hogy az állam által nevelt gyerekek rosszabb helyzetbe kerülnek, mintha vér szerinti családjukban lennének, mivel nincs olyan személy, aki a gyermek életének egészére rálát. Éppen ezért a gyermekvédelemben élők iskolai sikerei érdekében nem elegendő a szociális szektor cselekvése, az oktatási szektorral összehangolt tevékenységre van szükség. Erre több megoldással éltek az

összehangolás megvalósítása során (például a két terület összevonása vagy közös terv kialakítása vagy közös képzések stb.) A szektorközi együttműködés, mint az erőforrások koncentrációja és összehangolása, láthatóan az egyik legkézenfekvőbb problémamegoldás, azonban hazánkban erre még nem került sor a gyermekvédelem területén.

- A gyermekvédelemben felnővők teljesítményét csökkenti, hogy alacsonyak a velük foglalkozó felnőttek (szociális gondozók, tanárok) elvárásai velük szemben. Az alacsony elvárás elsősorban abból fakad, hogy előítéletek vannak a gyermekvédelemben felnőttek lehetőségeivel szemben. Egyben nem megfelelő a tanulmányi segítségnyújtás, és nem megfelelően kezelt a gyerekek lelki sérülése, amely a tanuláshoz szükséges lelki egyensúly kialakulását gátolja. Erre a problématerületre az értekezés későbbi részében bemutatásra kerülő empirikus kutatás is kitér. Azért különösen fontos látni e területen a magyarországi viszonyokat, mert a dolgozat egyik hipotézise, hogy a gyermekvédelmi ellátórendszer nem tud személyre szabott (egyéni élethelyzethez igazított) minőségű és mennyiségű szolgáltatást nyújtani a rendszerben élő gyerekek számára.
- Az ellátási környezet területén arra hívja fel a kutatás a figyelmet, hogy a tanuláshoz szükséges eszközök mellett tanulásra alkalmas hely kialakítása is elengedhetetlen. E mellett a tanulmányokra való fokozott figyelmet a szociális szektorban dolgozók (nevelőszülők, gondozók) elsősorban az oktatási intézmény feladatának tekintik, miközben a két szektor közötti szoros együttműködéssel látványos eredmények jelentkeztek a fiatalok tanulmányi eredményében. Szintén e dolgozat empirikus része tárgyalja, hogy Magyarországon a gyermekvédelemben dolgozók milyen oktatási szolgáltatásokat tudnak és kívánnak nyújtani a gondozásukban lévő fiataloknak. Az is vizsgálati terület, hogy milyen mértékben és formában alakítanak ki együttműködést az oktatási szektorral, és mik az elvárásaik az együttműködés során.
- A motiváció kialakítása, fenntartása, az önbecsülés fejlesztése kiemelkedő a tanulmányi sikerekben. Ez gátat szabhat a külső megítélés sztereotípiáinak, illetve példát jelenthet a többi fiatal számára is. A motiváció fejlesztéséhez olyan eszközöket javasolnak, mint az önálló döntésekre nevelés, a széleskörű szabadidős kínálat nyújtása, és ezeken a területeken elérhető sikerek. E kérdéskör elsősorban a gyermekvédelemben tevékenykedő civil szervezet működését taglaló fejezetben kerül majd elő. A bemutatás során gyakorlati példát láthatunk a motiváció és önbecsülés kialakítására kortárs közösségi csoportban.

- Az iskolai inklúzióknak is szerepe van a tanulmányi sikerek elérésében: olyan környezetben, ahol megkülönböztetés, gúnyolás éri helyzetük miatt a fiatalokat, illetve ahol nagy valószínűséggel alacsonyabb szintű és szegregált oktatáshoz jutnak, nem segítik az iskolától eltávolodott gyerekek tanulási motivációját. Éppen ezért fontos, hogy a hazai oktatáspolitikai milyen mértékben fókuszál a gyermekvédelemben élőkre: ismeri-e élethelyzetüket, együttműködik-e a szociális ellátórendszerrel és vannak-e konkrét eszközei az inkluzív környezet kialakítására. Mindezekre a fejezet további részében kitérünk.
- Fontosnak látja az angliai kutatás azt is, hogy a gyermekvédelemben felnőők eredményeire, képességeire kellőképpen építsen. Ez azt jelenti, hogy ne a rendszerbe beidegződött rutinok vagy a rendszer érdekei legyenek előtérben, hanem a diákokra szabott pályaut-tervezés, mely széleskörű információkon és valamennyi lehetőség bevonásán alapul. Ehhez azonban elengedhetetlen az együttműködés és feladatmegosztás szektoron belül és szektorok között is. A faágas kezdeményezést bemutató fejezet arról is szól majd, hogy egy civil szervezet milyen feladatokat láthat el a gyerekek egyéni helyzetéhez igazítottan.

Kravalik Zsuzsa tanulmányában azt is kiemeli, hogy a reformok ezredfordulón történő megkezdésének időszakában Angliában meghirdetett társadalmi kirekesztés elleni program, mely a szociálpolitika alapkövévé vált. Az angol közigazgatásra jellemző problémaközpontú gondolkodásnak megfelelően létrehoztak egy olyan munkacsoportot, amely kutatások mentén kívánta feltárni a problématerületeket és feltárni a fejlesztési irányokat. A kutatás nem kapcsolódott egyes szakterületekhez, hanem komplexen tekintett a témakörökre. A témakörök egyike a gyermekvédelemben felnőők nagyarányú társadalmi kirekesztődésének okfeltárása. Az erre vonatkozó kutatás elsősorban a gyermekvédelemben felnőttek körében végzett felmérésre alapozta megállapításait. A megállapítások mindegyikére építettük az értekezés empirikus kutatásának tervezése során, mivel arra voltunk kíváncsiak, hogy miben hasonlítanak, illetve térnek el a két ország gyermekvédelmében felnőők iskolához köthető problémái.

- A gyerekek bizonytalanságát növeli a gyakorta tapasztalható iskolaváltás, mely az ellátási hely változása miatt is bekövetkezett. A beilleszkedést nem csak a sajátos élethelyzet, hanem a különböző iskolák eltérő tananyagai és tanítási stílusai is okozzák.

- Az oktatási rendszerhez való hozzáférést szűkíti, hogy a tanulók egynegyede eltérő tantervű iskolába jár, sok a mulasztás a megfelelő iskola megtalálása miatt, és sokan információhiány miatt nem a legmegfelelőbb iskolába járnak.
- Nincs speciális segítség a sajátos élethelyzetből adódó problémákra a fiataloknak, mert a velük foglalkozó felnőttek képzéséből hiányoznak ezek a tudástartalmak.
- A gyermekvédelem dolgozói nincsenek felkészülve sem az otthoni tanulmányi segítségre, sem a szakszerű pályaorientációra, így szükség esetén, márpedig magasabb iskolafokon, és az iskolák közötti átmenet idején fontos lenne, nem kap hathatós segítséget a gyerekek.
- A gyermekvédelemben élők nagy részének speciális mentális, lelki segítségre lenne szüksége, ennek fel nem ismerése és ellátási hiánya is jellemzi a rendszert, ami kihat az iskolai sikerekre.

Az angliai kutatás a gyermekvédelmi rendszer struktúrájára is kitért. Itt a legfőbb problémát a kapacitáshiány és a rossz adminisztrációs rendszer jelentette. Vagyis magas a betöltetlen álláshelyek száma, a dolgozók többszörös feladat-ellátásra kényszerítettek, a vezetői szakmai irányok nem mindig láthatók, a nevelőszülők nem elég képzettek. Az angliai gyermekvédelmi struktúra rendkívül szétaprózott, így az egy-egy helyen lévő kislétszámú gyermek nem tud kellő figyelmet kapni. E mellett a két szektor (oktatási és szociális) elkülönültsége nehezítette a párbeszédet, és kapcsolatukat inkább a felelősség-áthárítása jellemezte. A struktúrára vonatkozó megállapításokat szintén összevetettük a magyarországi gyermekvédelmi rendszer kutatási eredményeivel, így látható, hogy miben hasonlít, illetve tér el az az intézményi környezet, amelybe a gyermekvédelemben élők iskolai problémái ágyazódnak.

A fentiekben ismertetett kutatási eredmények alapján Angliában készült akcióterv és megvalósítási folyamata külön és kiemelt részben foglalkozik a gyermekvédelemben élők oktatási helyzetének javításával. Kiindulópontul szolgáltak olyan számszerű adatok is, melyek a gyermekvédelmi szervezetek honlapjain⁵ hozzáférhető szakmai anyagokban olvashatók, és

⁵ Ehhez az alfejezethez forrásként szolgált angliai honlapok címei (letöltés ideje: 2008. július-október):

<http://dfes.gov.uk>

<http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/5273986.stm>

http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/642288.stm

<http://society.guardian.co.uk/children>

<http://www.childwelfare.gov>

<http://www.dcsf.gov.uk/educationprotects/>

http://www.dfps.state.tx.us/child_protection/about_child_protective_services

<http://www.everychildmatters.gov.uk/socialcare/childrenincare/>

<http://www.literacytrust.org.uk/socialinclusion/youngpeople>

<http://www.parentscentre.gov.uk/educationandlearning/specialneeds/childrenincare/>

www.charity-comission.gov.uk

amelyek a társadalmi kirekesztődést tényszerűen is alátámasztják. Ezek szerint például a hajléktalanok és börtönben lévők harmada-negyede valamikor gyermekvédelemben élt, a teljes korosztályban – a továbbtanuláshoz szükséges - érettségit szerzők kilencszer annyian vannak, mint a gyermekvédelemben felnőők, a speciális oktatásban részt vevők a gyermekvédelemben élők 27%-a, míg a teljes korosztály 3%-a. Mindent összevetve a gyermekvédelemben felnőők társadalmi kirekesztődése legalább 13-szorosa az adott korosztály nem gyermekvédelemben élőinek. Hasonló esélykülönbségek tapasztalhatók a Magyarországi statisztikai adatok alapján (Tájékoztató... 1999-2005), melyekről részletesen a következő fejezet számol be.

Az Angliában kidolgozott intézkedési tervben az állam tanácsadó, koordináló szerepet vállalt. Meghatározta az önkormányzatok szerepét az együttműködésre, a jó gyakorlatokra épülő kölcsönös tanulás elvére építve. Ezekből merítve az önkormányzatok maguk alakíthatták ki a helyi igényekhez igazodó támogató rendszerüket, melyek egyéni tanulmányi tervek, iskolán kívüli támogató rendszer, tanár és gondozóképzés stb. Az állam a szakmaiságot a horizontális együttműködés erősítésével, az aktorok közötti kommunikáció támogatásával segíti, például kiadványokkal, honlapokkal (Sanders-Rowley 2000).

E mellett számokban is kifejezhető célokat tűztek ki a megvalósítás öt esztendejére. Így folyamatosan mérik-értékelik a gyermekvédelemben élők iskolai előmenetelének változásait. Ezáltal ellenőrizhetővé válik, hogy a helyi szinten választott megoldási módszerek milyen sikerrel működnek. A fejlesztés eredményei, melyek a gyermekvédelem állami és civil szervezeteinek honlapjain és egyéb kutatásokban (Cameron-Maginn 2008) a megvalósuló tevékenységekhez és együttműködésekhez kapcsolódóan megtalálhatók, már számszerűen is mutatják ennek a komplex programnak a sikerességét. E mellett a sikeres tevékenységek is felkerülnek a honlapokra: mások számára adaptálandó módszertani eszközként. Így például több honlap⁶ is ad útmutatást a gyermek oktatási fejlesztési tervének (Personal Education Plan, PEP) elkészítéséhez, nyomonkövetéséhez, a visszacsatolásokhoz, mellékelve mérőeszközöket, együttműködési formátumokat. A kormányzat 2008-ban további forrásokat rendelt a gyermekvédelemben élők számára, hogy tanulásuk segítésére „személyi tutor”-t (personal tutor) lehessen alkalmazni⁷. De található olyan helyben igénybe vehető vagy

⁶ PEP ismertetés és minták (letöltés: 2008. október 20.)

http://www.everychildmatters.gov.uk/_files/AA4E7A197CEDF8F33A2D204F5C5F8CB9.pdf

http://www.everychildmatters.gov.uk/_files/7661DCSFPEAllowances.pdf

http://www.everychildmatters.gov.uk/_files/A5610F1E40C9D42B73C1E275F8230AF3.pdf

http://www.everychildmatters.gov.uk/_files/4B0E6C643FA0BF05E3BD2AFF3D7C9A63.pdf

http://www.derby.gov.uk/EducationLearning/SpecialEducationalNeeds/Education_of_Children_in_Care.htm

⁷ Az erről szóló híradás elérhető (letöltés: 2008. augusztus 06.)

http://www.dcsf.gov.uk/pns/DisplayPN.cgi?pn_id=2008_0101

máshol is indítható szolgáltatások – oktatási csoportok a gyermekért, együttműködő szülők csoportja, továbbképzések stb. –, melyek részletei is megismerhetők a helyi honlapokon.

A fentiekből jól látható, hogy a kutatással feltárt problémákra reflektáló sokoldalú megoldáskeresés, a szektorközi összefogás és a résztvevők gyakori tapasztalatcseréje fókuszba helyezte a gyermekvédelemben élők iskolai sikertelenségének problémáját, és a közös megoldási útkereséssel, sokrétű feladatvállalással és együttműködéssel elindult egy olyan fejlődési folyamat, mely a gyermekvédelemben élők iskolai sikereinek növekedéséhez vezet.

Jelen értekezés jellegénél és terjedelménél fogva nem tud olyan mértékű elmozdulást eredményezni a hazai gyermekvédelemben, mint az előzőekben ismertetett angliai példa. Azonban a dolgozatban ismertetésre kerülő empirikus kutatás, valamint a szakmapolitikai és gyakorlati megközelítések taglalása egyaránt azt célozzák, hogy a hazai gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetére úgy irányítsák rá a figyelmet, hogy egyúttal előrelépési lehetőségekre is javaslatokat tegyenek.

4.2 A magyarországi oktatáspolitikai és a gyermekvédelem

A gyermekvédelmi gondoskodásra leggyakrabban rászoruló népességcsoportok között megjelennek a hátrányos helyzetűek családjuk jövedelemviszonyai és alacsony iskolázottsága miatt, veszélyeztetettek az elhanyagoló nevelés és devianciák okán, valamint a beteg vagy fogyatékkal élő gyerekek. (Farkas 2000)

Az oktatáspolitikai intézkedések vizsgálatában az egyik hangsúlyos pont, hogy miként határozza meg az oktatási törvény a különböző szolgáltatásokba bevontak körét. Esetünkben a hátrányos helyzet, halmozottan hátrányos helyzet definíciója játszik fontos szerepet, hiszen a legtöbb olyan kiegészítő oktatási szolgáltatás, amely a lemaradások kompenzálását segíthetik, erre a körre korlátozódnak. Papp János írásában úgy fogalmaz, hogy a nyolcvanas években a hátrányos helyzetű gyerekekre vetített jellemzői az alacsony jövedelemben, a rossz lakáskörülményekben, a szülők alacsony iskolai végzettségében, a deviáns környezet szocializációs ártaiban, a család hiányában és a beteg vagy korlátozott képességű szülőknél érhetőek tetten (Papp 1997). Mindezek együttes megléte alapján sorolták a gyerekeket a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriába. Látható, hogy a rendszerváltást megelőző időszakban a családtól megfosztottság egyértelműen hátrányos helyzetet jelentett.

Jelenleg Magyarországon az oktatáspolitikát az alábbiak szerint határozza meg a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű tanulók körét.

„hátrányos helyzetű gyermek, tanuló: az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt a jegyző védelembe vett, illetve akinek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította; e csoporton belül halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló, akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője - a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben szabályozott eljárásban tett önkéntes nyilatkozata szerint - óvodás gyermek esetén a gyermek három éves korában, tanuló esetében a tankötelezettség beállásának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen; halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló is, akit tartós nevelésbe vettek;” (Közoktatási törvény 2007)

Hasonló szempontok alapján 2002-ben nevezte meg a törvény a hátrányos helyzetűeket, és csak 3 évvel később módosult halmozottan hátrányos helyzetű elnevezésre. A 2006/2007-es tanévtől jelent meg a kategorizálásban a tartós nevelt, mint szempont. Addig a gyermekvédelemben élők egyáltalán nem szerepeltek a hátrányos helyzetűek között nevesítve.

A fenti, jelenleg érvényben lévő, definícióból látható, hogy a szociális helyzet és a szülők iskolai végzettsége a döntő a halmozottan hátrányos helyzet meghatározásánál. E mellett, a 2006/2007-es tanévtől, megjelennek a törvényben a gyermekvédelmi gondosban élők közül a tartós neveltek. Szakmailag azonban továbbra is nehezen indokolható, hogy a többi (majd 90 %-nyi) gyermekvédelemben élő fiatal miért maradt ki ebből a kategóriából.

A hazai oktatáspolitikát hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű csoportjaira vonatkozó intézkedéseinek sorát végigtekintve jól látható, hogy az iskolarendszer különböző szintjein a hátrányos helyzetűeket támogató programok célcsoportja között megjelennek ugyan a gyermekvédelmi gondoskodásban élők, azonban minden programban más-más módon meghatározva.

Az alap- és középfokú közoktatásban nyújtható többlettámogatás (képesség-kibontakoztató és integrációs felkészítés), mely a halmozottan hátrányos helyzetűek számára indítható, a bevezetés első három évében célcsoportjába nem vonta be a gyermekvédelemben élőket, és ahogy a fenti definíciónál olvasható volt, a 2006/2007-es tanévtől történő célcsoportbővítéskor kizárólag a tartós neveltekre terjesztette ki e szolgáltatást. Eközben az átmeneti neveltek, akik hétszer annyian vannak, és legtöbb esetben semmivel sem nagyobb induló tőkével rendelkeznek, nem számítanak halmozottan hátrányos helyzetűnek az oktatási törvény és e program szerint.

Az érettségig adó középiskolák kollégiumainak pályázati úton indítható és többszörös normatívával támogatott programja (Arany János Kollégiumi Program - AJKP) indításakor egyik célcsoportjaként az „állami gondozottakat” jelölte, miközben ez a státusz a törvény szerint nem is létezik. Ám ugyanez a program szintén a célcsoport körébe bevonja azokat a fiatalokat, akik *„gyermekvédelmi intézkedésként lakásotthonokban, intézetekben vagy hivatásos nevelőszülőknél helyeztek el”*. (Az oktatási miniszter közleménye... 2005)

További, Oktatási Minisztérium által indított programok, mint például az általános iskola felsőbb évfolyamain és középfokon tanuló diákokat támogató „Útravaló” elnevezésű ösztöndíj-rendszer és a szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok felsőfokú tanulmányait elősegítő program, ugyan más-más kategorizálással, de a gyermekvédelmi gondoskodásban felnövők hasonlóan széles körére kiterjesztették szolgáltatásaikat. Ebben is vannak azonban eltérések: alap- és középfokon a mentorprogramba bevonhatók a gyermekvédelemben élők, azonban a felsőfokon csakis többletpontszám igénybevételére jogosultak, mentori segítséget már nem kaphatnak. (Mivel az csakis a halmozottan hátrányos helyzetű tanulóknak jár, akik közé, a fenti törvényi idézetnek megfelelően, csakis a szűklétszámú tartós neveltek tartoznak.)

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban élők helyzete nem teljesen tisztázott a programok megalkotói körében: sem jogi státuszukat, sem élethelyzetüket nem ismerik kellően. Az intézkedések célcsoportjába bevont gyermekvédelemben élők eltérő köre azt is mutatja, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban és a családban felnövők között jelentős esélykülönbségek mutatkoznak a közoktatásban.

A statisztikai adatokból kiolvasható iskolázottsági mutatók (Tájékoztató... 1999-2005), valamint a rendelkezésre álló néhány kutatási eredménye (Boros-Szemenyi 2005, Varga 2006) alapján látható, hogy a felsorolt támogatási lehetőségek mindegyikét szükséges lenne kiterjeszteni a gyermekvédelmi gondoskodásban élők teljes körére, különös tekintettel az otthont nyújtó ellátásban részesülőkre. Az adatsorok valamennyi életkorban egyaránt iskolai esélyeikben hátrányos helyzetűnek mutatják a különböző elhelyezési formában élő gyermekvédelmi gondoskodás alá vont gyermekeket. E mellett fontos, hogy további kutatások történjenek a szolgáltatások tartalmára irányulva is, amelyek élethelyzethez igazodó intézkedéseket alapozhatnának meg.

Mindez azt is jelzi, hogy Magyarországon is szükséges lenne a szociális és oktatási szektor közötti csatornák kiépítésére, működtetésére, ahogyan az angliai példában látható volt. Csakis az információs csatornák nyitottsága nyújthatnak lehetőséget arra, hogy például a középfokon működő tehetséggondozó programba minél több gyermekvédelmi gondoskodásban élő lehessen beiskolázni (például az „Útravaló” és a „Szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok

felsőfokú tanulmányait elősegítő” programokból ne maradjanak ki a gyermekotthonban vagy nevelőszülőnél élő diákok.). Másik cél a szakmai csatornák kiépítése az oktatási és a szociális szektor között, mely nélkül nehezen elképzelhető, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban élők esetén személyre szabott képesség-kibontakoztatás valósul meg az alafokú iskolában, vagy hogy a mentorprogramokban mentorként működő tanárok sikeresen segíteni tudják diákjaikat.

A két szektorban dolgozók közötti napi gyakorlatban kialakított együttműködési formák biztosíthatják csak, hogy az oktatáspolitikai intézkedések a gyerekek számára is eredményeket hozzanak. Ennek megvalósítása a gyermekvédelem gondoskodásában felnövő gyermekek érdekében zajló folyamatos együttműködés és kölcsönös tanulás elvei alapján és szemléletében kell történjen.

A kölcsönös tanulásra épülő szakmai együttműködés jó példája a 2003-ban indult Országos Oktatási Integrációs Hálózat működése, mely az oktatási szektorban az integrációs felkészítést működtető intézményeken belül és között alakított ki kapcsolatrendszerrel. A Hálózat működését és eredményességét vizsgáló kutatásaink (Arató-Varga 2005, Arató-Pintér-Varga 2008) egyértelműen azt mutatták, hogy a horizontális együttműködések eszköztárába (többek között szakmai találkozók, fejlesztő munkacsoportok, egymás munkájának hospitálása) a leghatékonyabb a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességének növelésére. Hasonló szemléletű és eszköztárával hálózati működés, mely kiterjed a szektorközi (szociális, oktatási és civil) kapcsolatrendszerre is, nagy valószínűséggel hasonló eredményeket jelenthetne a gyermekvédelemben élők körében is. Ehhez szükséges lenne a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriába valamennyi gyermekvédelmi ellátási formában élő csoportot beemlíteni, és az oktatási szektorhoz hasonlóan a szociális szektorban is kiépíteni a horizontális együttműködésre alapozó hálózati fejlesztést.

4.3 Szakmapolitikai javaslatok

Az ERRC magyarországi szervezete 2006 nyarán szervezett konferenciáján a gyermekvédelemben élő roma gyerekek helyzetéről kezdett meg szakmai, szakmapolitikai diskurzust. Erre a kezdeményezésre építve valósított meg a szervezet 2007-ben egy olyan kutatási projektet, mely zárásaként a kormány számára fogalmazott meg javaslatokat.

A kutatási projekt a gyermekvédelmi rendszerben élő roma gyerekek problematikáját három tématerület köré csoportosította.

- „1. A roma származású gyermekek nagyarányú felülreprezentáltsága a gyermekotthonokban,
2. Az etnikai identitással kapcsolatos kérdések befolyása a roma származású gyermekek örökbefogadására, és
3. A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő roma gyerekek aránytalanul magas számú értelmi fogyatékosná nyilvánítása.” (Bedard 2007:9)

A három tématerületet három-három fős munkacsoport⁸ vizsgálta, és az ő javaslatukkal készült el a kutatási jelentés. Az egyes témákhoz szakmai háttéranyagok készültek, illetve fókuszcsoportos beszélgetés (gyermekvédelemben dolgozók, gyermekvédelemben élők, szülők körében) alkotta a kutatás módszertanát.

A projekt végén tartott zárókonferencián ismertetésre kerültek a kutatási eredmények, melyet a résztvevők szekciókban megvitattak. Egyúttal a szervezet átnyújtotta a Magyar Kormány részére azt a cselekvési javaslatot, amely összefoglalóan reagált a tapasztalt problémákra. A javaslat legfőbb, témánk szempontjából is fontos, megállapításai a következők:

- Mivel a gondozásba vett gyermek származására vonatkozó adatkezelés nem megfelelően szabályozott, a gyermekvédelmi Törvény adatvédelmi rendelkezéseit szükséges úgy kiegészíteni, hogy a család etnikai származásának célhoz kötött kezelésére legyen lehetőség. Ezzel biztosítható a gyermek elhelyezésével, nevelésével kapcsolatos legmegfelelőbb döntések meghozása.
- A gyermekvédelmi törvény határozzon meg – 3 évnél nem hosszabb – időkeretet, amíg a gyermek átmeneti nevelésben részesülhet. Ez kivédené azt a problémát, hogy jelenleg egy gyermek akár kikerüléséig átmeneti nevelt státuszban marad.
- Hozza létre a kormány a gyermekek jogaival foglalkozó országgyűlési biztos posztját.
- A gyermekjóléti alapellátás és szakellátás egy rendszerben működjön.
- A szakellátás rendszerét úgy kell fejleszteni, hogy képes legyen reagálni a gyermekek egyéni szükségleteire szolgáltatásaival, és mindezt ne szegregált környezetben tegye.
- Történjen meg a civil szervezetek nagyobb arányú bevonása a gyermekvédelmi ellátó rendszerbe.

⁸ A munkacsoportok tagjai:

1. Molnár László, Neményi Mária, Varga Aranka,
2. Herczog Mária, Radoszav Miklós, Varjú Gabriella,
3. Havas Gábor, Orosz Lajos, Torda Ágnes

- Meg kell erősíteni a gyermekvédelmi alapellátást (pénzeszközökkel is), mert ez jelenti a prevencióját a szakellátásba kerülésnek.
- Legyen differenciált finanszírozás, mely szolgáltatás-alapú, és amely ösztönzően hat a rendszerben eredményesen dolgozó intézményekre
- A gyermekvédelemben dolgozók képzettségét ki kell egészíteni antidiszkriminációs és esélyegyenlőségre vonatkozó ismeretekkel.
- Fontos lenne roma származású szakemberek nagyobb arányú bevonása a gyermekvédelmi rendszerbe.
- Gyermekvédelemben dolgozók tájékoztassák a szülőket az etnikai származásukra vonatkozó nyilatkozatok megtételének előnyeiről, vagyis, hogy ezáltal gyermekük nemzetiségének megfelelő nevelésben is részesül.
- Kerüljön kialakításra a gyermekvédelmi rendszer standardja, beleértve a széleskörű monitorozási rendszert. Egyúttal alakítsák ki az éves értékelés rendszerét, mely intézményekre, egyénekre egyaránt vonatkozik.
- A gyermekvédelmi szakellátás szolgáltatási rendszerét úgy kell átalakítani, hogy ott a roma gyerekek nyíltan vállalják identitásukat, és identitás fejlesztésükhöz megfelelő programokban vehessenek részt.
- Legyenek célzott vizsgálatok a gyermekvédelemben élő és fogyatékosná nyilvánított gyermekek körében, mely segítségével, megkezdődhet a visszahelyezési folyamat.
- A gyermekvédelemben dolgozók képzettségét úgy kell kiegészíteni, hogy segíteni tudják a gyermekek oktatási érdekeit, iskolai sikereit.
- A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók számára biztosított tanodai támogatásokba be kell vonni a gyermekvédelemben élőket is.

A fenti, nem teljes, felsorolásból látható, hogy a javaslatokat megfogalmazó civil szervezet olyan területekre hívta fel a Magyar Kormány figyelmét, amelyek alapvetők a gyermekvédelemben élők személyre szabott szolgáltatásai szempontjából. Ez a kezdeményezés természetesen arra alkalmas elsősorban, hogy ráirányítsa a döntéshozók figyelmét a gyermekvédelemben mutatkozó problémákra, de a valódi megoldások, ahogy az angliai példában is látható volt, csakis állami beavatkozással érhetők el.

5. A magyarországi gyermekvédelem főbb jellemzői⁹

A köznyelvben „állami gondozott”, „állami nevelt”, „nevelőszülőnél élő” „lakás- vagy gyermekotthonos” fogalmakkal jelölik azokat a fiatalokat, akik a maguk közötti argóban „gyivis”, „kóteres” vagy a sokatmondó „zacis” névvel illetik mindazokat, akik rövidebb-hosszabb ideig a gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátásában részesülnek.

A jelenleg érvényben lévő gyermekvédelmi törvény elkülöníti a gyermekvédelmi gondoskodás területeit, melyek egymást követő sora a gyermek veszélyeztetettségi mértékét is tükrözik. Szöllősi Gábor definíciója a szerint „A veszélyeztettség olyan kategória, amely minősíti a különféle problémákat, és egyesekhez közösségi cselekvéseket rendel.” (Szöllősi 2001:1999) A szerző szerint a hazai gyermekvédelem egyik problematikája, hogy általános jellegű veszélyeztettség kategóriát használnak, és így nehéz az egyes típusok megkülönböztetése, valamint a tünetek azonosítása.

A gyermekvédelmi törvényben olvasható veszélyeztetettségi fokozatokhoz rendelt cselekvések a következők.

- Kisebb mértékű veszélyeztettség esetén történő védelembé vétel az jelenti, hogy a szülő a felügyeleti jogot gyakorolhatja. Szintén ehhez a fokhoz tartozik a családba fogadás, amikor szülő felügyeleti joga ugyan megszűnik, de ez a tartási kötelezettségét nem érinti, és a gyermek elhelyezéséhez a vér szerinti család javasolhat befogadó családot. Ezek a formák a gyermekvédelmi alapellátáshoz tartoznak.
- A többi forma (ideiglenes elhelyezés, átmeneti vagy tartós nevelés) a veszélyeztettség olyan mértékét jelenti, amikor a gyerek családból való azonnali kiemelésére van szükség. Ezek a formák a szakellátó rendszerhez részei. Az értekezésben vizsgált csoportunk ezekbe az elhelyezési formákba tartoznak.
 - o Az ideiglenes elhelyezés során – megvizsgálva a gyermek körülményeit - a gyámhivatal 30 napon belül dönt a gyermek további sorsáról: megállapíthatja, hogy biztosítva van-e a gyermek jogainak érvényesülése a családban, vagy ennek hiányában szükséges az átmeneti nevelésbe vétel.
 - o Az átmeneti nevelésbe vett gyermekek esetén elsődleges cél, hogy a gyerek visszahelyezhető legyen a vér szerinti családba, a család képessé váljon a

⁹ A magyarországi gyermekvédelemre vonatkozó fejezet megjelent a Család Gyermek Ifjúság című folyóiratban (Varga 2006c)

veszélyeztetettség nélküli nevelésre, és a gyermek kapcsolata se szakadjon meg családjával. (Herczog:2003)

- A tartós nevelésbe vétel a ritkább esetek közé tartozik: ennek oka lehet a szülői felügyeleti jog megszüntetése vagy megszűnése (pl. árvaság) vagy a szülő lemondása a gyermekről.
- A 18. életévüket a gyermekvédelmi gondoskodásban betöltött fiatal felnőttek 24 éves korukig (ha felsőfokú tanulmányokat folytatnak, 25 éves korukig) utógondozotti ellátásban részesülhetnek.

A gyermekvédelem rendszere olyan szolgáltatások, ellátások nyújtását végzi, melyek állami és önkormányzati feladatok. Ilyen például a pénzbeli ellátás, a gyermekjóléti alapellátás, a gyermekvédelmi szakellátás, valamint a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó hatósági intézkedések.

A gyermekvédelem elsődleges célja a családban történő nevelés elősegítése, a veszélyeztetettség megelőzése. Ennek megvalósulása érdekében a gyermekvédelmi törvény, a gyermekjóléti alapellátás rendszerével, valamint a pénzbeli ellátásokkal olyan szociális háló kiépítését célozza, amely segíti a családból való kiemelés elkerülését. A gyermekjóléti szolgáltatásoknak nem csak a prevenció szempontjából van fontos szerepük, hanem a gyermekvédelmi jelzőrendszer működtetésében is. A jelzőrendszerbe olyan széleskörű intézményhálózat tartozik, mint például az egészségügyi szolgáltatók, közoktatási intézmények és a különböző hatóságok. A gyermekjóléti szolgálatok a gyermekvédelmi törvény hatályba lépése után szerveződtek nagy számban. Vannak önállóan működő szolgálatok, melyek több települést látnak el, illetve olyanok is, amelyek más szolgáltatással (például családsegítő szolgálat, egészségügyi intézmény) együtt látják el feladataikat. Összességében elmondható, hogy jelenleg a gyermekjóléti szolgálatok országos lefedettsége 90 %-os, azonban nagy részüket egyetlen fő működteti, amely a szakmai feladatok széleskörű és eredményes ellátását teszi kétségesé. A statisztikai adatok szerint a gyermekjóléti szolgálatok által családban gondozott gyerekek száma az utóbbi öt esztendőben, ha nem is jelentősen, de növekedett (hozzávetőlegesen 10 %-kal). Mindez azonban nem elegendő ahhoz, hogy a családból való kiemelés esélyét nagymértékben csökkentse. (Szikulai – Rác 1996)

5.1 A gyermekvédelmi szakellátás rendszere

A gyermekvédelem rendszere az 1997-es gyökeres átalakulást követően létrehozta a gyermekjóléti szolgálat hálózatát, melynek célja, hogy minél kevesebb gyermek számára legyen szükséges a szakellátásban való elhelyezés. Veszélyhelyzet esetén azonban szükséges az azonnali ideiglenes hatályú elhelyezés, a veszélyeztető környezetből való kiemelés. A napi gyakorlat azt mutatja, hogy:

- „A gyermekvédelmi szakellátás rendszerébe beutalt gyermekek túlnyomó többsége ideiglenes hatályú elhelyeztként kerül felvételre, különösen a 0-3 és a 14-18 éves korcsoport esetében.
- Általában azok a gyermekek is ideiglenes hatályú elhelyeztként kerülnek a szakellátás rendszerébe, akik részesültek a gyermekjóléti alapellátás primer preventív beavatkozásában.
- Az ideiglenes hatályú elhelyezés esetében a 30 napos határidő nehezen tartható, az esetek többségében nem tartható.
- Az ideiglenes hatállyal elhelyezett 3 évesnél idősebb gyermekek az esetek döntő többségében a területi gyermekvédelmi szakszolgálat befogadó otthonába vagy az ideiglenes gondozást biztosító nevelőszülőhöz, gyermekotthonba kerülnek, s nem a nevelésére alkalmas, a gyermeket vállaló különélő szülőnél, más hozzátartozónál, illetve személynél helyezik el őket az ideiglenes hatályú elhelyezés időtartamára.

A legtöbb esetben tehát a gyermeknek rögtön két gondozási helye lesz a szakellátás rendszerében, mivel maximum 30 napot (előfordul, hogy többet) eltölt a befogadó otthonban vagy az ideiglenes gondozást biztosító nevelőszülőnél, gyermekotthonban, majd ezután kerül a végleges gondozási helyére. Ez sérti a gyermek biztonságához, állandóságához való jogát, csorbíthatja a tanuláshoz való jogát, megnehezítheti a szüleivel történő kapcsolattartását, továbbá esetleges speciális szükségletei nem elégíthetők ki a befogadó otthonban. Ezenkívül ez sérti a végleges elhelyezés szakmai elvét (permanency planning) is.” (Szikulai – Rác 1996)

Az 1. számú táblázat¹⁰ a gyermekvédelmi gondoskodás különböző, otthont nyújtó elhelyezési formáiba bevontak létszámát mutatja. Az adatok szerint nagyságrendbeli eltérések nincsenek az egyes évek között. Az is látható, hogy az utógondozottakkal együtt 21-22 ezer között mozog azon 0 és 25 év közötti, gyermekvédelmi gondoskodás alá vontak száma, akik otthont nyújtó elhelyezésben részesülnek. Ez az adat hosszú évekre visszatekintve is hasonló, bár a gyermekvédelem rendszere, és a gyermekvédelemben bevontaknak nyújtott ellátások korszakonként eltérnek. (Hegedüs 2003) Ha nem számolunk a rendszerből nagykorúságuk előtt kilépőkkel – márpedig ezek száma is jelentős –, és a nagyjából egy generációt jelentő adatot három generációra vetítjük, akkor azt mondhatjuk, hogy Magyarországon legalább 60 ezer olyan gyermek, fiatal és felnőtt él, aki jelenleg vagy valamikor régebben gyermekvédelemben él, élt. Ez az összlakosság fél százalékát jelenti, minden kétszázadik embert!

A gyermekvédelmi gondoskodás otthont nyújtó elhelyezési formáiban élő gyerekek száma

1. számú táblázat

<i>Megnevezés</i>	<i>2001. dec. 31-én nyilvántartott (fő)</i>	<i>2002. dec. 31-én nyilvántartott (fő)</i>	<i>2003. dec. 31-én nyilvántartott (fő)</i>	<i>2004. dec. 31-én nyilvántartott (fő)</i>	<i>2005. dec. 31-én nyilvántartott (fő)</i>
ideiglenes hatállyal elhelyezett	882	853	736	721	785
átmeneti nevelt	14648	14716	15072	15015	14907
tartós nevelt	2376	2186	2002	1832	1764
intézeti elhelyezett	88	58	34	nincs adat	nincs adat
összesen	17994	17813	17844	17568	17456
utógondozott	4064	4080	4156	4169	4240
mindösszesen (utógondozottal együtt)	22058	21893	22000	21737	21696

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005

¹⁰ A fejezetben található táblázatok és grafikonok elkészítéséhez a gyermekvédelemben élőkre vonatkozó adatokat a szociális állami ellátórendszert irányító minisztérium évről-évre kiadott tájékoztatóját használtam fel. (Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről ESZCSM, Budapest. 2001-2005)

A 2005-ben nevelésbe vett gyermekek jóval nagyobb arányban (86,9 %) kerültek átmeneti nevelésbe (2 663 fő), mint tartós nevelésbe (400 fő). Ez az arány a gyermekvédelmi törvény életbe lépése óta folyamatosan hasonló. Ennek háttérében a gyermekvédelmi törvény azon alapelve áll, mely a gyermek családban való nevelkedésének mindenek felett álló jogát hangsúlyozza. (Az átmeneti nevelésből könnyebb a lehetősége a vér szerinti családba visszatérni.)

A gyermekvédelmi gondoskodás otthon nyújtó elhelyezési formáiba az adott naptári évben bekerült gyerekek száma

2. számú táblázat

	2001		2002		2003		2004		2005	
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%
átmeneti nevelt	2837	84,3%	2634	85,4%	2894	87,2%	2662	87,2%	2663	86,9%
tartós nevelt	529	15,7%	449	14,6%	424	12,8%	391	12,8%	400	13,1%

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

Ezzel szemben az átmeneti nevelésből való kikerülés, ahogy a 3., 4. számú táblázat és az 1 sz. ábra is szemlélteti, fele esetben a nagykorúság, és alig több mint egynegyede esetben a családhoz való visszakerülés miatt történt. Ez az arány azt jelzi, hogy az átmeneti nevelésből a családba való visszatérésre sokkal kisebb az esély, mint átmeneti neveltként felnőtt korba lépni a gyermekvédelmi gondoskodás rendszeréből. Azaz a törvényi szándék mögött egy olyan erős szociális hálónak kéne feszülnie, amely a családok helyzetén lényegesen javítana, sok esetben ezzel megszüntetve a gyermek veszélyeztetettségi helyzetét, akár megelőzve, elkerülve a gyermekvédelmi gondoskodásba vételt. (Benza és tsai 2001)

Ugyanezt a megállapítást teszi az Állami Számvevőszék (a továbbiakban: ÁSZ) gyermekvédelemi jelentése, kiemelve, hogy „a szakellátásba kerülő gyermekek között nagyon magas a súlyos problémával küzdők száma, akik jellemzően 12 éves kor felett kerülnek be az ellátórendszerbe. Mindez a családi problémák megoldatlanságára és az alapellátó rendszer hiányosságaira utal.” (Jelentés a helyi önkormányzatok... 2004) Az ÁSZ által tett megállapítások megerősítik a gyermekjóléti szolgálatok rendszerének statisztikai adatokkal alátámasztott fenti leírását.

A tartós nevelés megszűnésének okok szerinti megoszlása (2005)

3. számú táblázat

	2005		2004		2003		2002		2001	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
más TEGYESZ-hez került	4	0,9%	7	1,2%	5	0,8%	8	1,3%	3	0,4%
nagykorú lett	262	56,0%	340	60,6%	375	61,7%	366	57,3%	395	58,9%
örökbe adták	159	34,0%	175	31,2%	204	33,6%	223	34,9%	226	33,7%
családjához került	14	3,0%	14	2,5%	10	1,6%	10	1,6%	17	2,5%
egyéb	29	6,2%	25	4,5%	14	2,3%	32	5,0%	30	4,5%
Összesen:	468		561		608		639		671	

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

Az átmeneti nevelés megszűnésének okok szerinti megoszlása (2005)

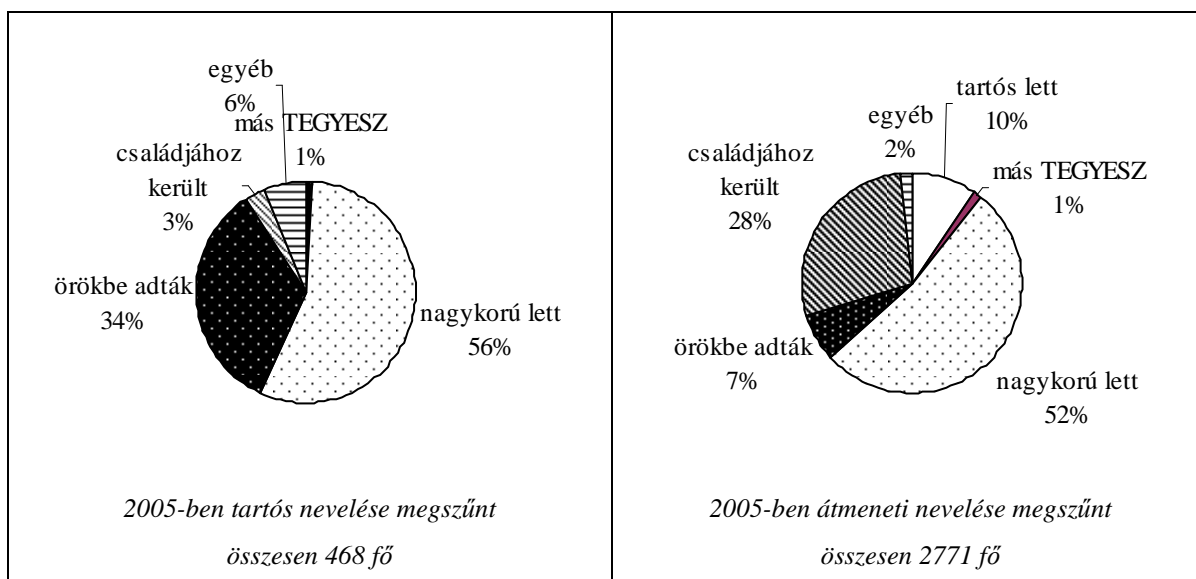
4. számú táblázat

	2005		2004		2003		2002		2001	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Tartós lett	263	9,5%	238	9,1%	239	9,4%	294	11,4%	322	12,4%
más TEGYESZ-hez	38	1,4%	67	2,6%	32	1,3%	41	1,6%	47	1,8%
nagykorú lett	1453	52,4%	1251	47,7%	1327	52,3%	1284	50,0%	1283	49,5%
örökbe adták	195	7,0%	155	5,9%	110	4,3%	141	5,5%	147	5,7%
családjához került	775	28,0%	771	29,4%	750	29,6%	712	27,7%	669	25,8%
Egyéb	47	1,7%	140	5,3%	80	3,2%	97	3,8%	123	4,7%
összesen	2771		2622		2538		2569		2591	

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

Az átmeneti és a tartós nevelés megszűnésének okok szerinti megoszlása, 2005 (%)

1. számú ábra

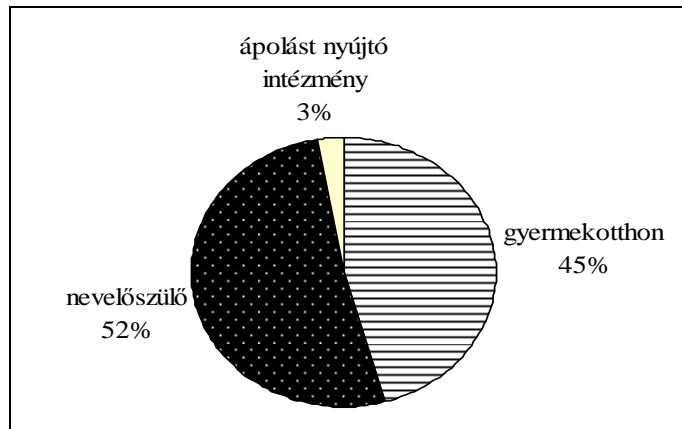
Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

Láthatjuk azt is, hogy a tartós nevelésben élő gyerekek több mint fele a gyermekvédelemből válik nagykorúvá, és csak egyharmad arányban kerül örökbe fogadó szülőkhöz. Ennek oka lehet, ahogyan a 2004-es ÁSZ által készített jelentés is leírta, hogy nagy számban kerülnek be a gyermekvédelembe 12 év feletti, akiknek örökbe adására jóval kisebb az esély, mint a fiatalabb korosztályúaknál. Az utógondozotti ellátottak körében végzett vizsgálat azt is kimutatta, hogy ebben a csoportban sokan vannak, akik – éppen azért mert kamaszkorban léptek a rendszerbe - nem kerültek nevelőszülőkhöz, ezzel szemben akár 8-10 évet is a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátásában töltöttek. Az is közös jellemzőjük, hogy a gyermekotthonokból nagyon alacsony az iskolai végzettséggel fognak kilépni az önálló életbe. (Cseres 2005).

A gyermekvédelmi gondoskodásba vont gyermekek elhelyezésére vonatkozó eltérő szemléletet a rövid történeti áttekintésben láthattuk. A gyermekvédelemben élők otthont nyújtó támogatása jelenleg is többféle módon megoldott. Ahogyan a 2. számú ábra is mutatja, a 2005-ös évre vonatkozó statisztikai adatok szerint a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formájában élő 17 456 gyermek mintegy fele nevelőszülőnél él (9 036 fő). A nevelőszülői hálózat széleskörű kiépülése a rendszerváltást követő évek eredménye. A gyermekotthonok, melyek a rendszerváltást megelőző negyven év szemléletének megfelelően több száz fős mamutintézmények voltak, kis létszámú lakásotthonokká alakítása jórészt lezajlott az 1997-es gyermekvédelmi törvényben foglaltak szerint (Veressné 2004).

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő kiskorúak megoszlása az elhelyezési formák szerint, 2005 (%)

2. számú ábra

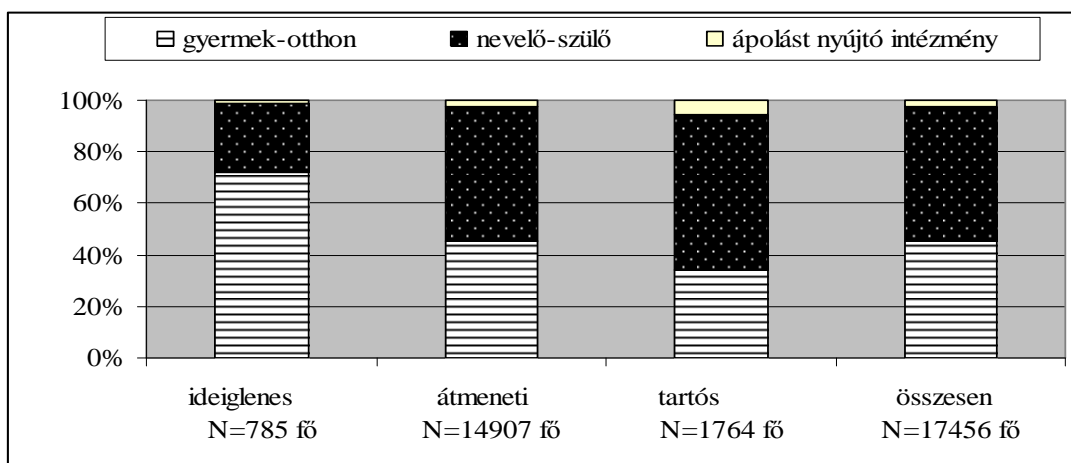

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

A kétféle elhelyezési lehetőség (gyermekotthon típusai, nevelőszülő) között eltérő arányban oszlanak meg a nevelés más-más formájában (átmeneti vagy tartós) élők. A tartós neveltek nagyobb számban találnak nevelőszülői családra, mint az átmeneti neveltek. Ennek oka lehet, hogy a nevelőszülői családban történő elhelyezés a gyermekek többségénél megfelelőbb forma, amit a tartósan (nagy valószínűséggel hosszabb távon) nevelésben élők esetében különösen fontos szem előtt tartani. Ugyanakkor az átmeneti neveltek mintegy fele a gyermekvédelmi gondoskodásból válik nagykorúvá, azaz valószínűsíthető, hogy több évig családon kívül nevelkedik. Az ő esetükben is fontos lenne, hogy minél nagyobb eséllyel élhessenek olyan környezetben, mely leginkább képes a családi szocializációt pótolni.

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő kiskorúak megoszlása a jogi státusz és az elhelyezési formák szerint, 2005 (%)

3. számú ábra

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

Az elhelyezés korcsoportonként is jelentős eltéréseket mutat. A 2. és 3. számú ábrán csak a kiskorúak (0-18 év közöttiek) elhelyezését részleteztem. Az alábbi részletes elemzést kiegészítettem a nagykorúakra (utógondozottak) vonatkozó adatokkal és megjegyzésekkel is, mivel az iskolázás az utógondozottak egy részét érinti.

1. Az utógondozottak (18 év felettek)

- majdnem fele-fele arányban élnek gyermekotthonban és nevelőszülőnél;
- számarányuk a gyermekvédelemben élők majdnem egyötödét teszik ki (4240 fő – 19,5 %);
- az ezt megelőző korosztály (12 és 18 év közöttiek) nagyobb arányban él gyermekotthonban, amiből az következik, hogy a nevelőszülőnél élők nagyobb számban igényelnek utógondozói ellátást. Ennek hátterében állhat, hogy a nevelőszülőnél élők nagyobb számban tanulnak az érintett korban, mely az önálló életkezdés idejét kitolja, az utógondozást indokoltabbá teszi.

2. A 12 és 18 év közötti korosztály

- számarányuk 51,8 %-át (kerekítve 8652 fő) teszi ki a teljes csoportnak (0-18 év közöttiek) a következő megoszlásban: tartós neveltek 6 %, átmeneti neveltek 43 %, ideiglenes neveltek 2 %. A magas arány arra az előzőekben már említett okra vezethető vissza, hogy ebben az életkorban a fiatalok nagyobb eséllyel kerülnek veszélyeztetett helyzetbe, melyet csak erős családsegítő hálózattal lehet gondozásba vétel nélkül megoldani.
- neveltjei (átmeneti, ideiglenes és tartós együtt) 58,7 %-a gyermekotthonban 41,3 %-a nevelőszülőnél élnek. Átmenetesi neveltjeinek 60 %-a gyermekotthonokban él, és 40 %-a került nevelőszülőhöz, aminek oka lehet az is, hogy e korosztály tagjai között található elsősorban a legtöbb olyan problémával küzdő fiatalok, akik fogadására a nevelőszülőket képezni kéne. A tartós nevelteknél fordított a számarány.

3. A 6 és 11 év közötti korosztály

- számarányuk 31 %-át (5315 fő) teszi ki a teljes csoportnak (0-18 év közöttiek) a következő megoszlásban: tartós neveltek 2,4 %, átmeneti neveltek 27,6 %, ideiglenes neveltek 1 %.

- a gyermekotthonban élők 10 %-át, a nevelőszülőknél élők 21 %-át jelenti. Vagyis ebben az életkorban jóval nagyobb az esély a nevelőszülői elhelyezésre.
- Neveltjei (átmeneti, ideiglenes és tartós együtt) 33 %-a gyermekotthonban 67 %-a nevelőszülőnél élnek. Átmeneti neveltjei 32,5-67,5 %-os arányban élnek gyermekotthonban, illetve nevelőszülőnél; tartós neveltjei 27-73 %-os arányban élnek gyermekotthonban, illetve nevelőszülőnél..

4. A 0 és 5 év közötti korosztály

- számarányuk 18,3 %-át (kerekítve 3126 fő) teszi ki a teljes csoportnak (0-18 év közöttiek) a következő megoszlásban: tartós neveltek 1 %, átmeneti neveltek 15,3 %, ideiglenes neveltek 2 %.
- a gyermekotthonban élők 12,4 %-át, a nevelőszülőknél élők 23,3 %-át jelenti. Vagyis ebben az életkorban jóval nagyobb az esély a nevelőszülői elhelyezésre.
- Neveltjei (átmeneti, ideiglenes és tartós együtt) 31 %-a gyermekotthonban 69 %-a nevelőszülőnél élnek. Átmeneti neveltjei egynegyed-háromnegyed arányban élnek gyermekotthonban, illetve nevelőszülőnél; tartós neveltjeinél hasonló az arány. Ennél a korosztálynál az ideiglenes neveltek kerülnek inkább otthonba (60 %)

Összegzésként elmondható, hogy a gyermekvédelemben élők között a fiúk számaránya magasabb és a gyermekotthonokban is magasabb arányban található fiúk, mint a nevelőszülőknél élők között. A 12 év fölöttiek (az utógondozottakat is beleszámítva) több, mint 60 %-át teszik ki a gyermekvédelemben élők teljes csoportjának: a gyermekvédelem nagyobb mértékben terjed ki a fiatalokra, fiatal felnőttekre, mint a gyermekekre. Vagyis a gyermekvédelemben élők döntő többsége érintett az iskoláztatás szempontjából. Az is látható, hogy minél idősebb gyermekről van szó, annál nagyobb eséllyel él gyermekotthonban, mint nevelőszülőnél (akár átmeneti, akár tartós nevelt). A 15 és 18 év között a rendszerbe bekerülő gyerekek általában akkor kerülnek nevelőszülőkhöz, ha a fiatalabb testvéreikkel együtt fogadják a nevelőszülők. Ebből következően a nevelőszülői rendszer mellett a gyermekotthoni forma szolgáltatásaira is kiemelt figyelemmel kell lenni az iskoláztatás témaköre során.

5.2 Iskolázottsági helyzet adatok tükrében

Az iskolázás vizsgálatánál az eddigiekben elemzett év (2005) mellett más évek adatai is felhasználásra kerülnek. Ennek oka, hogy az elérhető statisztikák nem minden évben tartalmaznak minden olyan adatot, amely a téma szempontjából fontos. Feltételezhető azonban – az előzőekben már ismertetett összehasonlító adatelemzés alapján -, hogy 2-3 éves intervallumban hasonló eredmények mutatkoznak.

Általános iskola

Az iskolai kudarcok egyik következménye lehet a túlkorosság. Természetesen nem arra a családi döntésre gondolunk, amikor az iskolakezdést hétéves korra tolják ki különösebb (például iskolaéretlenségi) indok nélkül. A gyermekvédelemben élők esetén valószínűsíthető, hogy az egy évvel túlkorosok elsősorban az iskolaérettség hiánya miatt kezdik később az iskolát, azonban a több évnyi túlkorosság mögött már az évismétlések állnak.

Az 5. számú táblázat általános információkat ad erről a kérdéskörrel, amelyből csak az látható, hogy az általános iskolások nagyjából hasonló arányban vannak nevelőszülőnél és gyermekotthonban, azonban a gyermekotthonban élők között jóval nagyobb arányú a túlkorosság. Vagyis a kevésbé problémás gyerekek nevelőszülői elhelyezésben vannak. Gyakorlati tapasztalatok szerint ennek oka sokkal inkább az, hogy a tanulási problémás gyerekeket kevésbé vállalják fel a nevelőszülők, illetve a gyermekvédelemben való elhelyezés megállapításánál is inkább a gyermekotthoni elhelyezést látják célravezetőbbnek a szakemberek. A későbbiekben ismertetésre kerülő kutatás interjúiból az derült ki, hogy a nevelőszülőket nem érzik olyan mértékben felkészültnek, hogy komoly problémákkal küzdő fiatalok szakszerű ellátását biztosítani tudják.

Általános iskolába járó gyerekek adatai a 2004/2005. tanév végi adatok alapján

5. számú táblázat

	Normál korú		Túlkoros		Összesen
	Fő	%	Fő	%	
gyermekotthon	1955	43,0%	2593	57,0%	4548
nevelőszülői hálózat	3080	63,4%	1781	36,6%	4861
összesen	5035	53,5%	4374	46,5%	9409

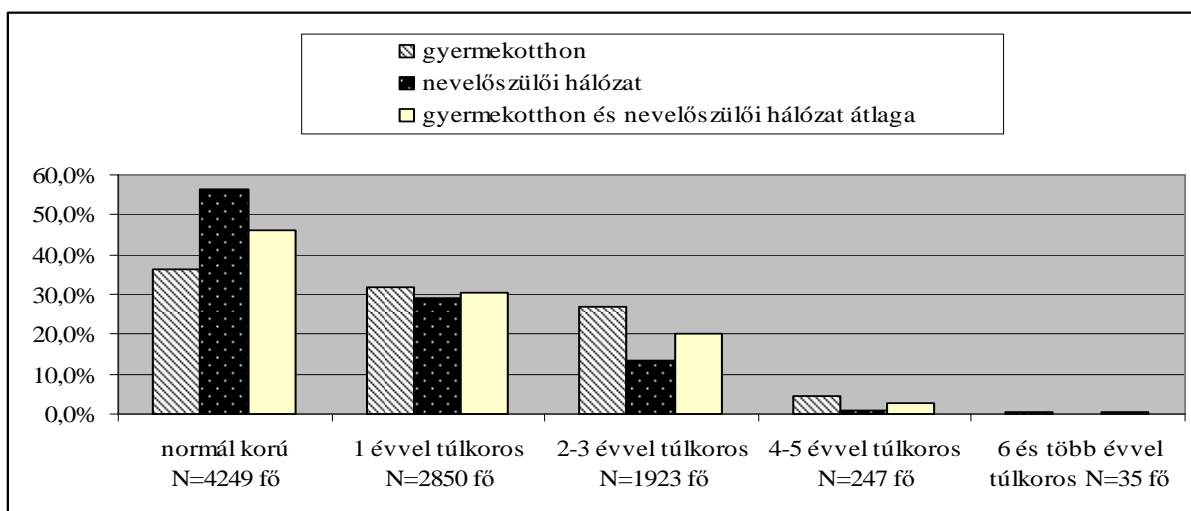
Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

A 3. számú ábra – bár két évvel régebbi adatokból merít – közelebb visz a túlkorosság okainak feltárásához. Megfigyelhető, hogy míg az egy évvel túlkorosak aránya nagyjából megegyezik a két elhelyezési forma (gyermekotthon, nevelőszülő) esetében, addig a 2-3 évvel túlkoros gyerekek több mint kétszer annyian nevelkednek gyermekotthonban, mint nevelőszülőnél. A 4 évnél több túlkorosság esetén ugyanez az arány már ötszörös. Mindez az előzőekben tett megállapításokat támasztja alá, vagyis hogy a legproblémásabb gyerekek a családra kevésbé emlékeztető ellátási formába – gyermekotthonba – kerülnek.

Gyermekotthonban és nevelőszülőknél élő általános iskolások túlkorossága a 2002/2003.

tanév végi adatok alapján (%)

3. sz. ábra

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

A következő (6.számú) táblázatból látható, hogy a nevelőszülőknél élő általános iskolások tanulása sikeresebb, mint a gyermekotthonokban élőké. E figyelemre méltó különbség okairól gondolkodva azt mondhatnánk, hogy a családi környezet közvetlenebb odafigyelést, nagyobb támogatási lehetőséget jelent. Ez magyarázhatja például az igazolatlan mulasztások miatti évismétlés szembetűnő különbségét a nevelőszülőknél és a gyermekotthonokban élők között. Azzal azonban számolni kell, hogy nevelőszülőkhöz olyan gyerekek kerülnek, akik általában kevesebb problémával küzdenek, mint gyermekotthonban nevelődő társaik. Vagyis a különbségek nem biztos, hogy a gyermekvédelemben eltöltött időszak alatt jelentkeznek, hanem már a bekerülés pillanatában megtalálhatók. Ez esetben azonban világosan látható, hogy az ideális esetben kedvezőbb elhelyezési forma (nevelőszülő) pontosan azoknak a

gyerekeknek a fejlődését nem tudja segíteni, akiknek a legnagyobb szükségük lenne rá. Mindemögött a nevelőszülői hálózat szakmai felkészültsége állhat.

Általános iskolába járó gyerekek továbbhaladását mutató adatok a 2002/2003. tanév végi adatok alapján

6. számú táblázat

	sikerrel befejezte az évet		sikerrel javító-vizsgát tett		osztályismétlő bukás miatt		Osztály-ismétlő igazolatlan hiányzás miatt		Mind-összesen <i>fő</i>
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	
gyermekotthon	3789	85,4%	196	4,4%	248	5,6%	203	4,6%	4436
nevelőszülői hálózat	3682	92,8%	144	3,6%	136	3,4%	4	0,1%	3966
gyermekotthon és nevelőszülői hálózat átlaga	7471	88,9%	340	4,0%	384	4,6%	207	2,5%	8402

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2000

Ha igaz az, hogy a nevelőszülők által biztosított családisabb környezet a nagyobb problémákkal küzdő gyermekek számára is kedvezőbb helyzetet biztosít, szükséges lenne a nevelőszülők képzését kiegészíteni olyan tartalmakkal, amelyek lehetővé teszik, hogy a nevelőszülők is el tudjanak látni speciális szükségletű gyermeket. Az újjáalakult gyermekvédelmi rendszer fontos vívmánya a nevelőszülői kiválasztási rendszer, valamint kötelező képzéseik (így például a FIKSZ elnevezésű), azonban a nevelőszülők folyamatos továbbképzésére hiányoznak a források. A nevelőszülői tanácsadói rendszer szakmai segítségnyújtása fontos, vertikálisan elérhető eleme a rendszernek, de éppen vertikális helyzete (a függelmi viszony) miatt megvannak a maga korlátai. Láthatóan hiányzik azonban az a horizontális együttműködési rendszer, mely a nevelőszülőket hálózattá alakítva a szakmai tapasztalatcsere, érdekvédelem és kölcsönös tanulás lehetőségét nyújthatná.

Fontos megjegyezni, hogy a lakásotthonok szakellátási rendszere a nevelőszülői hálózathoz hasonló hiányosságokat mutat. (Zsámbéki 2004) E területen szükséges lenne további kutatásokat végezni, és erre alapozottan keresni a megoldást arra, hogy milyen kiegészítő

szolgáltatásokat, további ellátásokat kellene nyújtania ahhoz a lakásotthonoknak, hogy az ott lakók élethelyzete legalább közelítse a nevelőszülőknél élőkét.

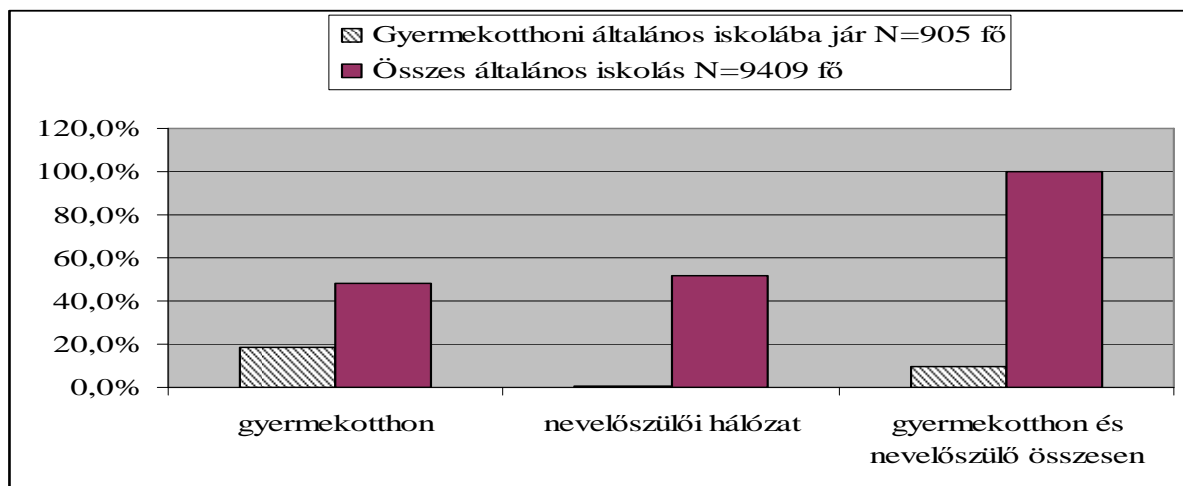
Az osztályismétlésre utasított általános iskolások számarányának országos átlaga 2005-ben és az ezt megelőző 3 évben 1,9 és 2,2% között mozgott (Halász és tsa 2006:478). A gyermekvédelmi gondoskodásban élőkre 7% a jellemző, az országos átlag több mint háromszorosa. Ha külön vizsgáljuk a gyermekotthonban élőket, akkor láthatjuk, hogy az ő évismétlési százalékok ötszöröse az országos átlagnak. Az érintett korosztályból jórészt az átmeneti neveltek élnek gyermekotthonban, így látható, hogy elsősorban ők veszélyeztetettek e területen.

A 4. és 5. számú ábra a gyermekvédelemben élők közül azok arányát mutatja, akik két fontos ellátási formában részesülnek.

1. *Gyermekotthoni általános iskolába járók* arányainak megfigyelésekor láthatjuk, hogy a gyermekotthonban lakók 10 %-a a gyermekotthon saját általános iskolájában tanul. Ez azt jelenti, hogy a nap 24 órájában sorstársaikkal együtt, homogén környezetben élnek. A homogén környezet, pedagógiai kutatásokkal igazoltan, hátráltatja, gátolja mindazokat a hatásokat, amely a gyermek személyiségfejlődését, iskolai sikereit segítené (Benda 2002). Ezen a területen is érdemes lenne további összehasonlító elemzéseket végezni a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formájában élő, heterogén és homogén környezetben tanuló gyermekek pedagógiai ellátása és eredményei összefüggésében. A már említett – belső iskolákról szóló írás (Sablik 2002) – kiemeli, hogy szükség van olyan jellegű, szegregáló iskolákra, ahol a különböző problémáik miatt nem integrálható diákok tanulnak. Arra vonatkoztatva azonban nem rendelkezünk kutatási adatokkal, hogy valóban ilyen mértékben van szükség ezekre az iskolákra, és valóban minőségi szolgáltatásokat nyújtanak-e. Így megalapozott szakmai megítélésükhöz – mely e dolgozatnak nem része – további elemzésekre lenne szükség.

Gyermekotthonban és nevelőszülőnél élő általános iskolai tanulók megoszlása az iskola helyszíne szerint, 2005 (%)

4. számú ábra

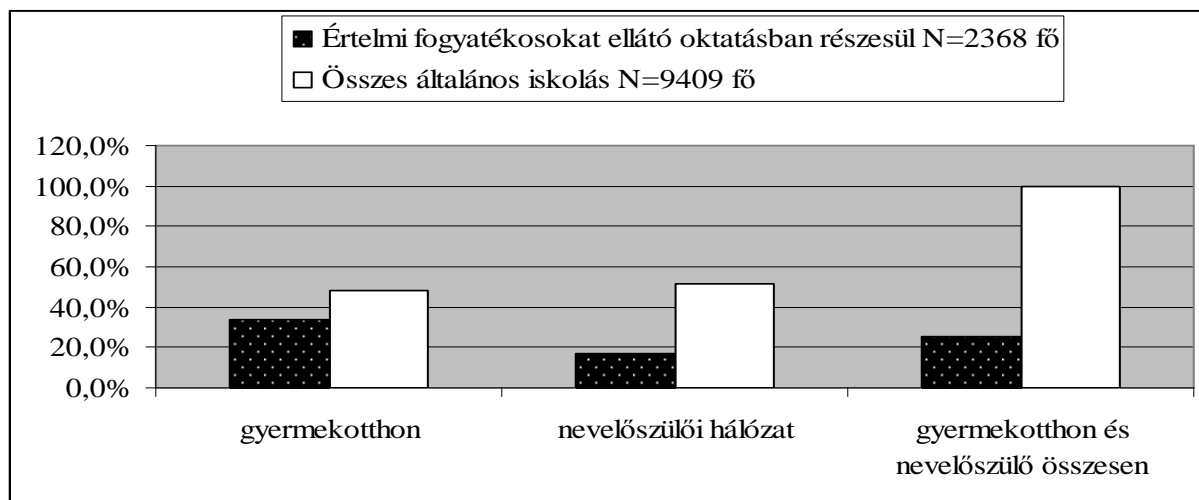

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005, Halász-Lannert 2003

2. *Értelmi fogyatékosokat ellátó iskolai oktatásban részesülő tanulók* összes tanulóhoz viszonyított aránya a gyermekvédelemben élők között 25,2 % (2368 fő). Az „értelmi fogyatékos” kategória a gyermekvédelemben történő adatgyűjtés során használt kategória. Az oktatási szektorban a vizsgált időszakban az elnevezés tágabb: sajátos nevelési igény, amelynek csak egy részét alkotják a különböző fokban értelmi fogyatékosok. A fenti százalékos aránya a gyermekvédelemben fogyatékkal élőknek a megelőző években valamivel még magasabb is volt (29-30%). Ez azt jelenti, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás otthont nyújtó elhelyezésében élő általános iskolások egynegyede eltérő tanterv szerint tanul. Az országos adatok szerint a 2004/2005-es tanévben az általános iskolai képzésben résztvevők 6,4 %-a tanul gyógypedagógiai képzésben. (Halász és tsa, 2006:501) Az eltérő tanterv szerint tanulók hihetetlen mértékű felülreprezentáltsága a gyermekvédelemben mindenképpen szükségessé teszi az okok alapos feltárását! A gyermekvédelmi gondoskodás rendszerében az eltérő tanterv szerint tanulók hozzávetőlegesen kétszer annyian élnek gyermekotthonban (1533 fő), mint nevelőszülőnél (835 fő). Azaz a gyermekotthonokban élő minden harmadik gyermek „értelmi fogyatékosok” számára szervezett oktatásban vesz részt. Az is tudható, hogy ezek a tanulók sokesetben külön osztályokban, külön iskolákban tanulnak, külön gyermekotthonokban laknak. Ez az oktatásszervezési forma mérhetetlen távol esik az inkluzív oktatás korszerű szemléletétől és gyakorlatától (Pető 2003).

Gyermekotthonban és nevelőszülőnél élő általános iskolai tanulók megoszlása az oktatás tanterve szerint, 2005 (%)

5. számú ábra

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005, Halász-Lannert 2006

A fenti adatsorok elemzéséhez fontos hozzátenni, hogy egy 2004-ben Baranya megyében végzett kutatás, mely a baranyai gyermekvédelemben élők 75%-ról kapott adatok alapján von le következtetéseket, a fentiekhez hasonló eredményeket hozott. A kutatást a gyermekvédelemben tevékenykedő civil szervezet, a Faág Egyesület végezte Tanoda programjának szakmai megalapozására. A kutatás szerint Baranya megyében a vizsgálatban részt vett gyermekek 36%-a túlkoros. A túlkorosságuk okai: bukás (49%), betegség miatti évvesztés (23%), iskolaváltással összefüggő évvesztés (19%), iskolakerülés (9%). Szintén e kutatás adatai szerint: a baranyai gyermekvédelemben élő diákok 36%-a normál tantervű általános iskolás, 16,2%-a speciális tantervű általános iskolás, speciális szakiskolába 6%-uk jár, 12%-uk szakmunkástanuló, 6 % érettségi adó iskolatípus diákja, míg a felsőoktatásban résztvevők aránya nem éri el az 1%-ot. (Boros – Szemenyei szerk. 2005)

Középiskola

A 6. számú ábra alapján látható, hogy a vizsgált évben gyermekotthonokból 919 fő és a nevelőszülőktől 628 fő végezte el az általános iskolát, és 90 %-uk kezdte meg tanulmányait középfokon. A választott iskolatípust tekintve a gyermekvédelemben élők továbbtanulási adatai többszörösen elmaradnak az országos adatoktól. Ám megállapítható az is, hogy a nevelőszülőknél élő gyerekek majdnem háromszoros arányban folytatják tanulmányaikat érettségi adó intézményben gyermekotthonban lakó társaikhoz viszonyítva. A

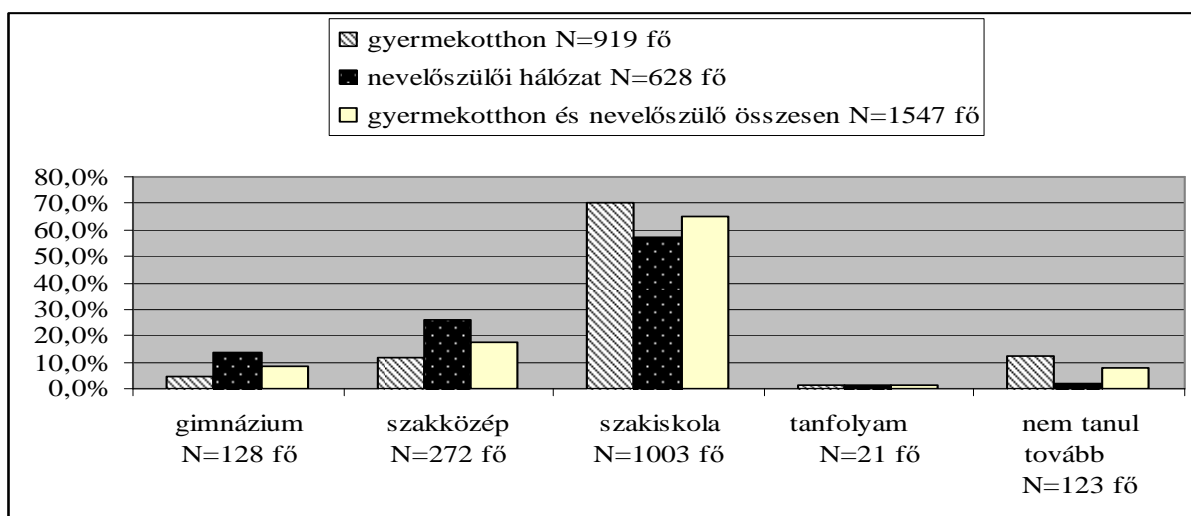
gyermekotthonban élők elsősorban szakiskolákban tanulnak tovább, és innen kerül ki a tovább nem tanulók nagyobbik része is.

Ha az előző megállapítást az elhelyezési formák elemzésével vetjük össze, akkor feltételezhetjük, hogy a tartós neveltek nagyobb eséllyel jutnak magasabb iskolai végzettséghez, hiszen ők nagyobb arányban kerülnek nevelőszülőkhöz. Különösen igaz ez a középiskolai éveket megelőző korosztályban, (ekkor a tartós neveltek 70%-a nevelőszülőnél él), mivel ez az időszak alapvető befolyással bír a továbbtanulási esélyekre.

Ismételten látható, hogy azok a gyerekek, fiatalok, akik iskolai előrehaladása sikeresebb, nagyobb számban élnek nevelőszülőknél. Fontos kérdés, melyet az értekezés empirikus részében is tárgyalunk, hogy ez az ellátási forma sajátosságából vagy pedig a problémás és kevésbé problémás gyerekek elhelyezésének különbségeiből adódik.

2004/2005-ben általános iskolában végzett gyermekvédelemben élők továbbtanulási adatai (%)

6. számú ábra

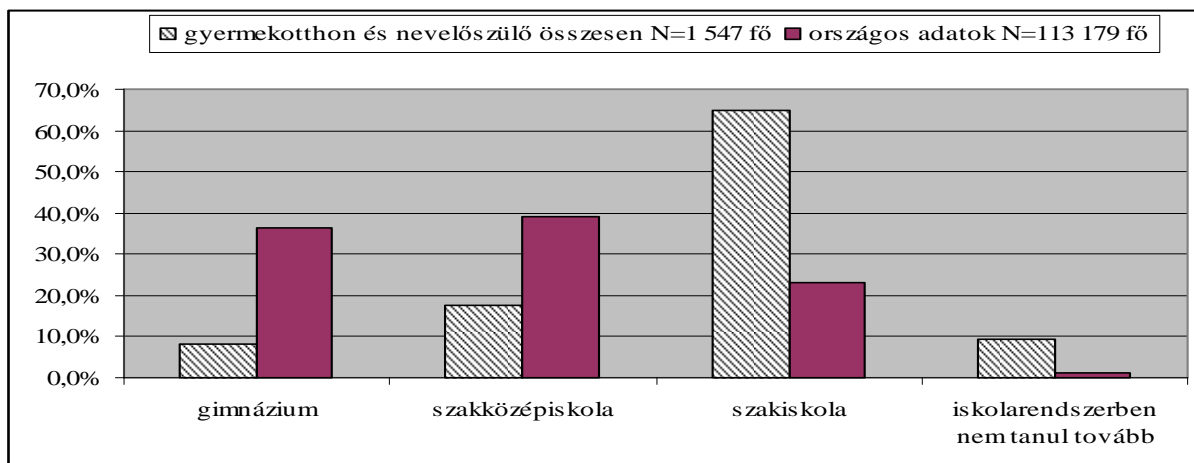

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005

A 7. számú ábrán az általános iskolát 2004/2005-ben befejezők (összesen 113 179 fő) továbbtanulásának országos arányát (Halász és tsa 2006:459) és a gyermekvédelemben élők hasonló arányait (összesen 1 547 fő) vethetjük össze.

2004/2005-ben általános iskolában végzetek továbbtanulási adatai (%)

7. számú ábra

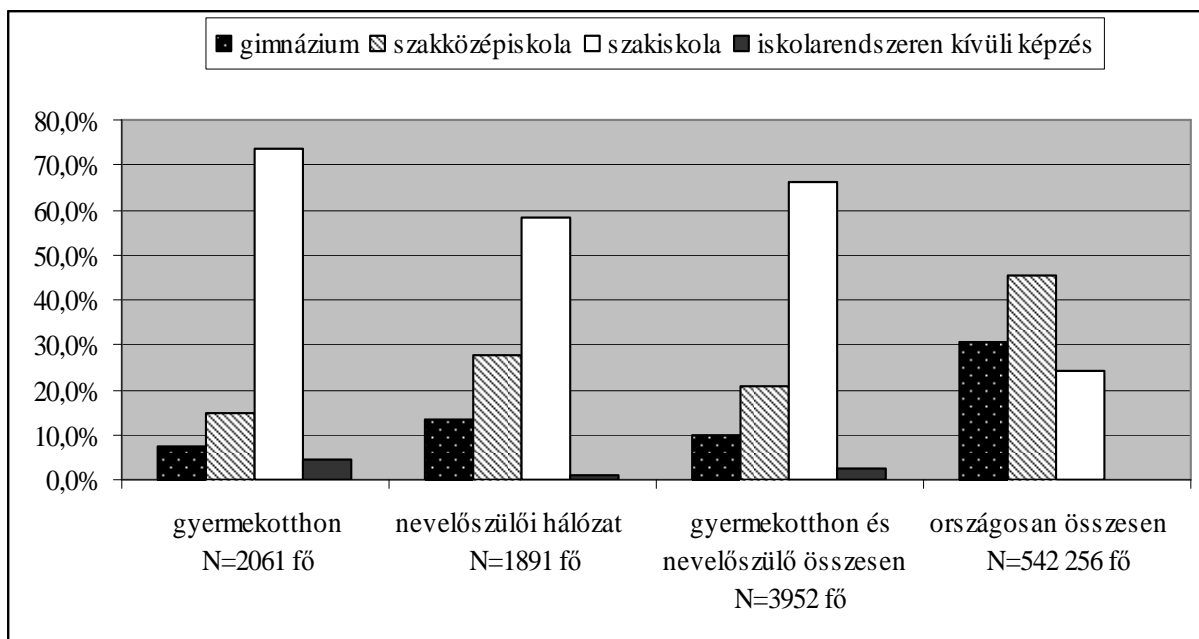
Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005, Halász-Lannert 2006

A gyermekvédelmi gondoskodásban élők általános iskola befejezését követő továbbtanulási arányait összevetve az országos adatokkal látható, hogy az érettségit adó intézménybe harmadannyian jelentkeznek a gyerekvédelemben élők, mint az országos átlag. Ezzel szemben a szakiskolába továbbtanulás fordított arányú. Itt számolni kell az alapfokon eltérő tanterven tanuló 25 %-nyi gyermekvédelemben élő fiatallal, akik nagy valószínűséggel speciális szakiskolában folytatják az iskolát.

A 8. és 9. számú ábrán látható, hogy valamennyi középfokon tanulót figyelembe véve is a bemenethez hasonlóak az aránykülönbségek. Mivel a beiskolázási adatok arányszámai az elmúlt években nagyságrenddel nem változtak – és ezt mutatja a 7. számú összehasonlító tábla -, megállapítható, hogy a nevelőszülőknél élő, középfokon tanulók számaránya közelít a gyermekotthonban tanulók számarányához (48%-52%), míg a bemenetnél nagyobb aránykülönbség látható. (40%-60%). Ennek lehetne oka, hogy a középfokra járó korcsoport gyermekvédelemben kerüléskor inkább nevelőszülőhöz kerül, és ezzel csökkenti a bemenetkor tapasztalható különbségeket, de az elhelyezés fent bemutatott adatai éppen ellenkezőt mutattak. Vagyis a középfokon előrehaladásról inkább a feltételezhető, hogy nevelőszülői elhelyezés esetén sikeresebb, kisebb az esély a lemorzsolódásra.

2004/2005-ban középfokon tanulók az elhelyezés formája szerint (%)

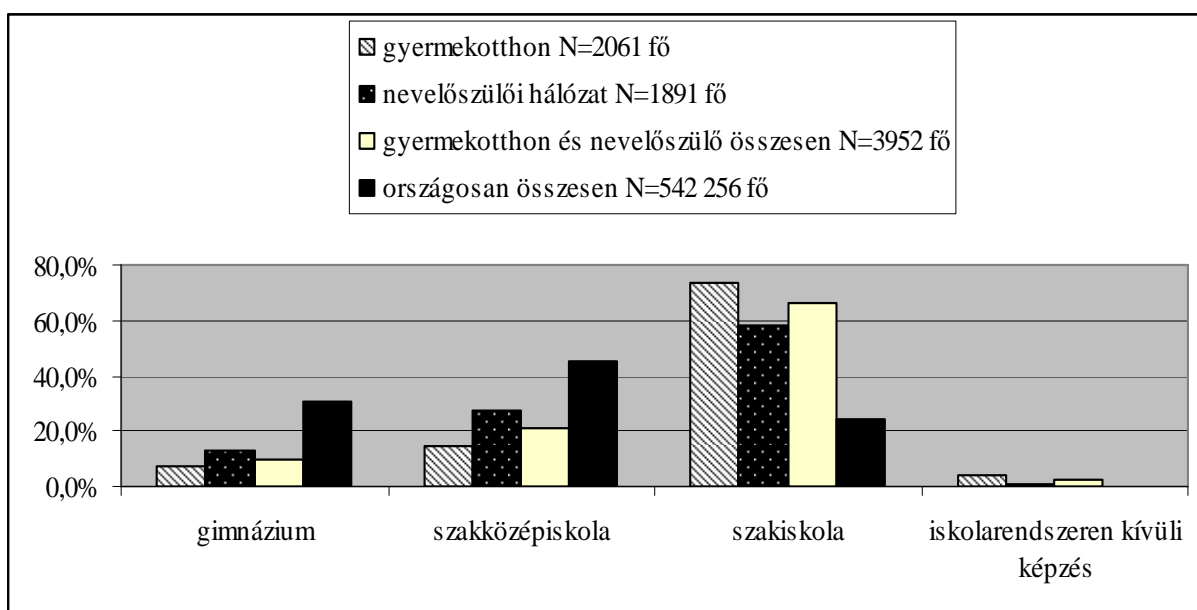
8. számú ábra

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005, Halász-Lannert 2006

2004/2005-ban középfokon tanulók iskolatípus szerint (%)

9. számú ábra

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005, Halász-Lannert 2006

Középfokon tanulók iskolatípus szerint éves lebontásban (%)

7. számú táblázat

	2005		2004		2003		2002	
	Gyermek- otthon és nevelőszülő összesen N=3952 fő	országosan összesen N= 542 256 fő	Gyermek- otthon és nevelőszülő összesen N=3662 fő	országosan összesen N= 541 442 fő	Gyermek- otthon és nevelőszülő összesen N=4174 fő	országosan összesen N= 528 998 fő	Gyermek- otthon és nevelőszülő összesen N=3922 fő	országosan összesen N= 523 550 fő
gimnázium	10,1%	30,5%	10,3%	30,0%	9,8%	30,0%	10,4%	29,5%
szakközép- iskola	20,9%	45,2%	21,1%	45,7%	22,4%	45,3%	19,8%	45,6%
szakiskola	66,3%	24,3%	66,3%	22,8%	65,7%	23,3%	67,2%	23,7%
Iskola- rendszeren kívüli kép.	2,7%	0,0%	2,2%		2,1%		2,5%	

Forrás: Tájékoztató a család, gyermek és ifjúságvédelemről 1999-2005, Halász-Lannert 2006

A továbbtanulók közelítően fele-fele arányban nevelőszülőknél és gyermekotthonban élnek. Ezzel szemben a 12-18 év közötti populáció nagyobb része gyermekotthonban, kisebb része nevelőszülőnél él (59%-41%), és egyre inkább igaz ez az idősebb, középfokon tanuló korcsoport esetén. Ez azt jelenti – ahogyan már az előzőekben is kimutatható volt -, hogy a nevelőszülőknél élő gyerekek sokkal nagyobb valószínűséggel folytatják középiskolában tanulmányaikat. Ugyanez igaz a középfokon megszerzett magasabb végzettségek esetén is, az érettségizettek majdnem kétszer annyian élnek nevelőszülőknél, mint gyermekotthonokban. Fontos kitérni azokra az „elhelyezési formák” fejezetben közölt adatokra, melyek az egyes – gyermekvédelmi gondoskodásban élő - korcsoport létszámát mutatják. A középiskolában túlkorosság nélkül tanulók életkora 14 és 18 év közé esik. A gyermekvédelemben élők ezen korosztálya hozzávetőlegesen 6275 főt jelentett 2005-ben. Amennyiben gyermekvédelemben élők túlkorosságának rendkívül magas arányát figyelembe vesszük (egy évvel túlkoros 30%, 2-3 évvel túlkoros 20%), jelentősen kitolódhat a továbbtanulás életkora. Ez azonban nem kellene, hogy a középfokra járók számának csökkenését jelentse, hiszen a 18 és 25 év közötti utógondozottak is több mint négyezren vannak, akik közül kikerülhetnek a középfokon tanulók is. E lehetőség ellenére azonban 2005-ben a középfokú intézményben tanulók száma csak 3952 fő, amely a 14-18 év közötti korosztálynak kevesebb, mint két harmada, a 16-25 év közötti korosztály fele.

Ebből az alábbi következtetések vonhatók le:

- az általános iskola befejezésének életkori kitolódása azt eredményezi, hogy a magasabb évfolyamokon egyre kevesebben tanulnak, azaz valószínűsíthető a nagyarányú lemorzsolódás;
- az utógondozottak (18 év feletti) csak kis számban vesznek részt középfokú oktatásban az iskolarendszeren belül, nagyobb számban nem tanulnak, legfeljebb iskolarendszeren kívüli oktatási formákat választanak.

Összefoglalóan, az iskolázottságra vonatkozó országos adatok és a gyermekvédelemben felnövekvők adatai alapján, kimondható, hogy a vizsgált csoportok között óriási esélykülönbségek mutatkoznak. Ezt a megállapítást a Veress-Brezovszky szerzőpáros nyolcvanas évek végi tanulmányában már olvashattuk egy 1985-ös magyarországi kutatási jelentésből. Az akkori adatok szerint „a vizsgált minta képzettségi szintje, szerkezete, összetétele a hatvanas évek szintjének felel meg, tehát az állami gondozottak 15-20 éves hátrányban vannak az országos átlaghoz viszonyítva” (Veress-Brezovszky 1989:71). A szerzők az iskolázottsági szint átfogó vizsgálata alapján azt is leszögezték, hogy az állami gondozás pedagógiai gyakorlata nem képes úrrá lenni a bekerülés előtt kialakult hiányokon, illetve a család hiánya miatti hátrányokon. Vagyis a rendszerbe hozott és az ott szerzett hátrányok együttesen okozzák azt, hogy az állami gondoskodásban felnövekvők jelentős hátrányba kerülnek a családban élőkkel szemben.

Az előzőekben vizsgált adatsorok azt tükrözik, hogy a helyzet az elmúlt húsz esztendőben mit sem változott. A kulturális tőke iskola segítségével történő felhalmozásáról a gyermekvédelemben élők esetén most sem beszélhetünk. Még realisabb és egyben elszomorítóbb képet kapnánk, ha az összehasonlításokat valóban a teljes vizsgált csoportra kiterjesztenénk: azaz a továbbtanulók mellett megjelenítenénk a tovább nem tanulókat, ezzel téve teljessé a két csoport munkaerő-piaci esélyeit előrejelző képet.

6. A gyermekvédelemben élők helyzete egy kutatás tükrében¹¹

A következőkben ismertetésre kerülő kutatás¹² háttéréül az előző fejezetekben felvázolt elméleti háttér és kutatási eredmények, valamint az elemzett gyermekvédelmi statisztikai adatok és szakpolitikák szolgáltak. Mindezekre alapozva azt kívántuk vizsgálatunkkal feltárni, hogy az iskolai sikeresség-sikertelenség háttérében milyen okok húzódnak meg.

Célunk, hogy az érintettek (a gyermekvédelemben felnövő fiatalok, az onnan már kikerült fiatal felnőttek és az ott dolgozók) saját élethelyzetük bemutatásával egy újabb, autentikus nézőpontba helyezték az iskoláztatás kérdéskörét.

A kutatást megelőző feltevésünk,

1. hogy a rendszerbe kerülés előtt mutatkozó lemaradásokat – melyek közvetlenül vagy közvetve kapcsolódnak az iskoláztatáshoz - a gyermekvédelmi szakellátó rendszer jelenleg meglévő eszközeivel és erőforrásaival nem képes kellő mértékben kompenzálni.
2. Azt is gondoltuk, hogy a nevelőszülői hálózat alkalmasabb a családi hiányosságok pótlására, azonban a jelenlegi nevelőszülői kapacitás még nem felkészült arra, hogy az iskolai sikerekhez szükséges igényeket kellően ki tudja elégíteni.
3. Az oktatáspolitikai áttekintésből látható volt, hogy nincs rendszerszintű stratégia a gyermekvédelemben élők iskolai sikereinek elősegítésére. Azt feltételeztük, hogy a napi gyakorlatban is csak eseti az iskola hangsúlya a fiatal előmenetelében, és esetleges a szociális és oktatási szektorban dolgozók közötti együttműködése.

A kutatás terepe Baranya, Somogy és Tolna megye gyermekvédelmi rendszere volt. A kiválasztásban szerepet játszott az a szempont, hogy egy megye fiataljai körében végzett vizsgálat nem tenné lehetővé az összehasonlító megállapítások lehetőségét, a meglehetősen nagy megyei autonómiával bíró gyermekvédelmi rendszerből adódó eltérések felmutatását. E három megye választásával egy régióról kaphatunk képet. Tudjuk, hogy ez a kép több ponton eltérhet az országos helyzettől, azonban a kutatási keretek szabta határok figyelembe vétele mellett bízunk abban, hogy olyan következtetéseket sikerül az eredményekből levonni, melyek az ország más pontjain lévő gyermekvédelmi rendszerre is jellemzők.

¹¹ A fejezetben található táblázatok és grafikonok legtöbbször az empirikus kutatás eredményei alapján születtek, így nem emelem ki mindegyik esetében a forrást. Az egyéb forrásból származó ábra alatt jelöltem a forrást.

¹² A kutatást az OTKA a 2773/06/tkOKA pályázatával támogatta.

A három megye gyermekvédelmi rendszerének megismerését segítette az igazgatókkal folytatott beszélgetések mellett az általuk rendelkezésre bocsátott statisztikák és egyéb szakmai anyagok¹³. Ezek alapján kerültek összeállításra a megyék gyermekvédelmét bemutató részei a dolgozatnak.

E kutatás empirikus részét jelentette a három megyében végzett kérdőíves vizsgálat. (A kérdőívek a 3. és 4. számú mellékletben találhatók.) Az önkitöltős kérdőívvel szeretnénk volna minél szélesebb kört bevonni a kutatás mintájába. A választott minta a három megyében, gyermekvédelmi gondoskodás otthon nyújtó ellátási formájában élő valamennyi 12 és 18 év közötti fiatal, vagyis akik 2006-ban, a kutatás évében már betöltötték a 12. évet, de még nem töltötték be a 19-et, és a velük legközvetlenebbül foglalkozó felnőtt (nevelőszülő, nevelőtanár). Ennek megfelelően 1204 gyermekvédelemben élő fiatal és a velük foglalkozó felnőttek számára küldtünk ki kérdőívet. Baranya megyében 449 fiatal, Somogy megyében 507 fiatal, Tolna megyében 248 fiatal kapott kérdőívet. Volt olyan gondozó, aki több fiattal is foglalkozik. Ezesetben a gondozó annyi kérdőívet kapott, ahány mintába bevont fiatalnál érintett, mivel a kérdőív egyes kérdései az adott fiatalra vonatkoztak. (Részletesen a 8. számú táblázatban láthatók a vonatkozó adatok.)

A mintaválasztást indokolja, hogy a 12-18 év közötti fiatalok nagy valószínűséggel még tanulók, és olyan életkorúak, hogy az önkitöltős kérdőív egyes kérdéseit segítség nélkül is meg tudják válaszolni. A fiatalok által adott válaszok kiegészítésére, valamint a nevelői szemszög megjelenítésére kerültek bevonásra a gyermekvédelemben dolgozó felnőttek a számukra kiküldött kérdőívek segítségével.

A mintavételt segítette, hogy a megyei gyermekvédelmi intézmények adatbázissal foglalkozó dolgozói elkészítették el azt az adatbázist, amelybe valamennyi (12-18 év közötti) rendszerben élő fiatal bevontak. Egyúttal megjelölték az adatbázisban azokat a felnőtteket, akik a mintába tartozó fiatalok gyámjai, gondozói.

Így, a kétféle kérdőívvel elvégzett felmérés elsődleges célcsoportja a 12-18 éves, gyermekvédelem valamely otthon nyújtó ellátási formájában élő fiatalok voltak. A kiválasztott fiatalok gondozói jelentették a kiegészítő információkat nyújtó másodlagos célcsoportot.

A mintába bevont személyek részére postán került kiküldésre az önkitöltős kérdőív 2006. szeptemberében, a visszaérkezésük pedig ugyanezév november végén zárult.

¹³ Szeretnék köszönetet mondani a vizsgálatba bevont három megye gyermekvédelmi központjai vezetőinek, Dr Barka Tamásnak, Dr Spiegl Józsefnek és Pap Ritának a kutatás során nyújtott sokrétű együttműködésért.

Az alábbi táblázatból látható, hogy hozzávetőlegesen a kérdőívek fele érkezett vissza, és ezek 99%-a érvényes volt. A kérdőívek feldolgozása¹⁴ és értékelése¹⁵ 2007. tavaszán történt.

A kutatás kérdőveire vonatkozó adatok

8. számú táblázat

A kérdőívekre vonatkozó adatok:	Baranya		Somogy		Tolna		Összesen	
Diák kérdőívet kapott (12-18 éves)	449 db (100 %)		507 db (100 %)		248 db (100 %)		1204 db (100 %)	
Felnőtt kérdőívet kapott (nevelőszülő, lakásotthon vezető)	449 db (100 %)		507 db (100 %)		248 db (100 %)		1204 db (100 %)	
visszaérkezett diák kérdőív	223	49,7 %	275	54,2 %	153	61,7%	651	54,1%
visszaérkezett felnőtt kérdőív	214	47,7%	267	52,7 %	147	59,3%	628	52,2%
visszaérkezett összes (diák és felnőtt) kérdőív	437	48,7 %	542	53,5 %	300	60,5%	1279	53,1%

A kutatás egyik eszközeként használt kérdőív kérdéseinek összeállításakor figyelembe vettük Veressné Gönczi Ibolya már ismertett tanulmányának alap gondolatait (Veressné 2002). Abból indultunk ki, hogy vizsgált csoportunk esetén is tetten érhetők azok a pszichológiai jellemzők, melyeket Veressné Gönczi Ibolya is részletesen leír.

Arra kerestünk választ, hogy a kérdőíves kutatás részeként feltárt pszichológiai, élethelyzeti adottságok, - mint az iskolai sikerek ellen ható tényezők - hatékony és eredményes ellensúlyozása valóban a rendszer kapacitásának hiányosságai, valamint a szektorközi együttműködés esetlegessége miatt marad el. Ennek megfelelően a kérdőív a pszichológiai sajátosságok egy-egy tematizált köréhez kapcsolódóan vizsgálta a gyermekvédelmi rendszer, valamint az oktatási szektor nyújtotta szolgáltatásokat.

A kérdések egy része arra vonatkozott, hogy a gyermekvédelemben élők érzelmi viszonyulása és szociális kapcsolatrendszere miként alakult. Itt kitértünk az alapvetően meghatározó első három évre és vizsgáltuk a későbbi életkori szakaszban való fejlődést is. Azt feltételeztük, hogy a gyermekvédelemben élők szociális tőkéje kimutathatóan sérült, és ez jelenti az egyik

¹⁴ Itt mondok köszönetet a kérdőív feldolgozásában végzett gyors és pontos munkájukért azoknak az egyetemi hallgatóknak, akik valamennyien a PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék mellett működő Whisloczki Henrik Szakkollégium tagja.

¹⁵ Köszönet Kalocsainé Sántha Hajnalkának, aki az SPSS segítségével a kérdőívek statisztikai adatfeldolgozását végezte.

okát az iskolai sikertelenségnek. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen feltételek mellett lehet biztosítani e helyzetben stabil szociális kapcsolatrendszert, kik azok a lehetséges szereplők, akik a fiatal számára szociális tőkét jelenthetnek.

A kérdések következő csoportja azt kívánta feltárni, hogy a kisiskolás korban kialakuló jellemző: a nyitottság, érdeklődés, az önálló választás és döntés mennyire jellemzi a vizsgált csoportot. Azt feltételeztük, hogy a gyermekvédelemben felnőők, különösen a gyermekotthonban elhelyezettek, a rendszerből adódó korlátok miatt kevesebb olyan élethelyzetbe kerülnek, ahol kialakulhatnak saját életük irányítására vonatkozó döntési stratégiáik. Azt is megnéztük, hogy milyen lehetőségek kínálóznak a tanulást segítő személyek és tevékenységek közötti választásban, miket kínál a gyermekvédelem, illetve az iskola.

A kérdések harmadik csoportja arra irányult, hogy az éniidentitás kialakulásának korszakában lévő megkérdezettek milyen követendő mintákat látnak maguk előtt, és ez milyen irányba befolyásolja a sikeres társadalmi integrációhoz szükséges személyiségjegyeiket. Azt feltételeztük, hogy a gyermekvédelemben felnőők referenciapontjai sokkal bizonytalanabbak és többfélék, mint családban felnövő társaiké. Itt gondoltunk a gyakori nevelőváltásra és a kortárs csoport nagyobb erejére. Kérdéseinkben arra tértünk ki, hogy a jelen élet és a jövőkép alakításában kiknek a véleménye segítsége jelenik meg a megkérdezettek körében.

A kérdőív fentiekben részletezett tartalmi szempontjaiban mindvégig jelen volt, hogy alapvetően a tanulási lehetőségekre, kudarcokra fókuszált. Vagyis a kiinduló hipotézisek – a gyermekvédelmi rendszeren belüli szolgáltatások hiányosságai és a szektorok közötti együttműködés elmaradása hozzájárul az iskolai sikertelenséghez – igazolására, illetve cáfolására törekedtünk. Ugyanígy a később készített mélyinterjúk során is alapvetően erre a témakörre koncentráltunk, kiegészítve az egyéni életút főbb állomásait meghatározó eseményekkel, valamint a cigány identitás kérdéskörére. A gondozók körében végzett kérdőíves vizsgálat fő része ugyanazokat a kérdéseket tette fel, mint a gondozottaknak, csak felnőtt és dolgozói szemszögből megközelítve. E mellett a válaszadó dolgozó szakmai felkészültségére, terveire, együttműködési lehetőségeire kérdeztünk rá, ezzel vizsgálva, hogy az ellátórendszer milyen humán erőforráson keresztül képes a szolgáltatásait nyújtani.

A kutatás másik empirikus része a különböző interjúk elkészítése volt. (Az interjúk kérdéseit az 1. és 2. számú mellékletben helyeztük el.) Az interjúk épültek a kérdőívek feldolgozása során tapasztaltakra, így a legtöbb 2007. tavaszán készült. Célunk, hogy a kérdőíves kutatás során körvonalazódott kérdéskörökben további válaszokat kapjunk. Az interjúalanyok „hólabda” módszerrel kerültek kiválasztásra. Összességében elkészült: 1 fókuszcsoporthoz

beszélgetés 5 nevelőszülő (ebből kettő fő főállású) és egy nevelőszülői tanácsadó részvételével, 3 életútinterjú gyermekvédelemből kikerült fiatallal, 3 életútinterjú gyermekvédelemben élő utógondozottal és 4 interjú gyermekvédelmi szakemberekkel (nevelőszülői tanácsadó, főállású nevelőszülő, önkormányzat gyermekvédelmi osztályának vezetője, utógondozói otthon vezetője). Az interjúk diktafonnal rögzítésre, majd teljes terjedelmében leírásra¹⁶ kerültek. Az interjúkban elhangzottakat felhasználjuk, szó szerint idézetként vagy utalva rájuk, a kutatás elemzésének egyes fejezeteiben.

6.1 Három megye gyermekvédelme

Baranya megye¹⁷

Baranya megyében is társadalmi kezdeményezések hozták létre a gyermekvédelem első olyan intézményeit, amelyekben az árva gyermekekről gondoskodtak. A XIX. század második felében két árvaház jött létre Pécsen a megyeközpontban, a Rudolfinum és a Matessa elnevezésűek, melyek összesen 100 gyermeket gondoztak közadakozásból. A század végén épült ugyanitt a megye első árvaháza, amely szintén 100 gyermeket látott el. (Kopasz 1979)

A Széll Kálmán-féle törvények alkalmazása eredményezte a XX. Század legelején az első állami gyermekmenhely létesítését, melyet a város által rendelkezésre bocsátott területen alapítottak, és amely működését a város tekintélyes polgárai felügyelték. A menhelyben folyamatosan 2-3000 gyermek élt. A II. világháborút követően – rövid szünet után – ismét működött ez az Állami Gyermekmenhely, amely egy ideig más megyék egyes részeinek irányítását is végezte. Az ötvenes évek elejétől, amikor is törvény biztosította a megyei gyermek- és ifjúságvédő intézetek létrehozását, a megyén kívüli területek folyamatosan leváltak. A szocialista időszak gyermekvédelmi felfogásának megfelelően Baranyában is az állami gondozottakat elsősorban intézetben kellett elhelyezni, így itt is, mint az ország többi részében az elhagyott kastélyokat vették igénybe. A három helyszín: 1950-ben Bakócán, 1953-ban a Bükkösdön és 1954-ben Csertőn került kialakításra. A Pécsi Gyermekotthon 1961-ben létesült egy lánynevelő intézetből. Az iskolából kimaradt, dolgozó fiatalok külön intézményben kerültek elhelyezésre: a fiúk Pécsen, a lányok Mohácson.

Az 1997-es gyermekvédelmi törvény hatályba lépése előtt (1990-96 között) a megyei gyermekvédelmi intézményrendszer fő részei: a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet (GYIVI), a

¹⁶ A lejegyzést Jakab Natália Történelem-Romológia szakos hallgató végezte. Köszönet érte.

¹⁷ A Baranya megyei gyermekvédelmi rendszer ismertetése elsősorban Dr Barka Tamás Gyermekvédelmi Központ igazgatója által összeállított szakanyag és a vele készített interjú szövegeire támaszkodik.

Nevelőotthonok és a Pécs Város által működtetett gyermekvédelmi intézmények voltak. A GYIVI vezetője volt a megye valamennyi állami gondozottjának gyámja, és ő felelt a nevelőszülői hálózatért, a családgondozói hálózatért, örökbefogadásért, a hivatásos pártfogói hálózatért, valamint a hatókörébe tartozott a teljes megyei nyilvántartás. A nevelőotthonok a három volt kastélyt (Bakóca, Bükkösd, Csertő), a GYIVI egy szintjét, a csecsemőotthont, a fiú és lányotthont, valamint a gyógypedagógiai intézmények kollégiumait (Mohács, Komló, Pécsvárad, Old) jelentették. Pécs Város gyermekvédelmi intézményei között gyermekotthon, csecsemőotthon és gyógypedagógiai intézmény kollégiuma egyaránt megtalálható volt. Az 1997-es gyermekvédelmi törvény alapján az ágazat intézményrendszerének teljes átalakítása megkezdődött a feladat ellátás átrendeződésével együtt. A Baranya Megyei Önkormányzat Közgyűlése 1996-ban, 173/1996. (IX.30.) Kgy. határozatában elfogadta a megyei gyermek- és ifjúságvédelmi koncepciót és megkezdte a bentlakásos gyermekvédelmi intézmények átalakítását – még az új gyermekvédelmi törvény hatályba lépése előtt – azonnal kihasználva a pályázati lehetőségeket, a megyei önkormányzat mindenkori költségvetése teherbírásának függvényében. Ezzel megindult a gyermekvédelmi intézményhálózat korszerűsítése, humanizálása, a törvényben és végrehajtási rendeletekben előírt normáknak való megfeleltetése.

Első lépésként a kastélyokban működő gyermekotthonok – Csertő 1997, Bükkösd 1998, Bakóca 1999, Komló-Mecsekjánosi 2001 – kiváltása és családi házas nevelési- gondozási rendszerré való átalakítása történt meg. Ezzel összefüggésben a legfőbb megállapítások:

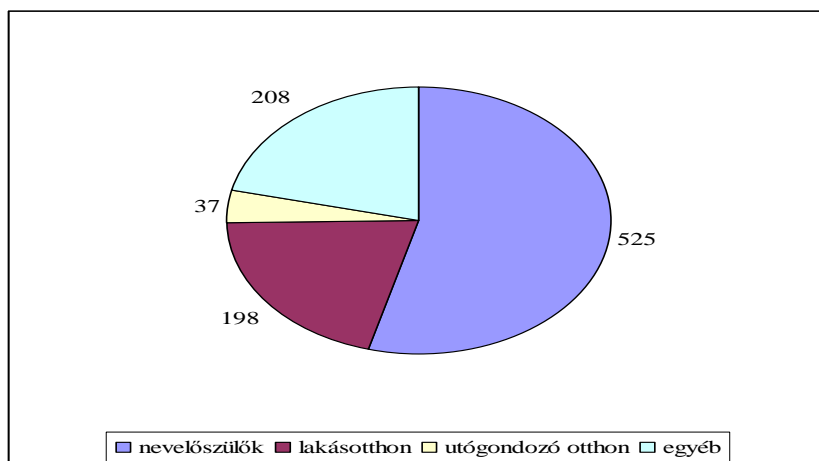
- „A kialakított ellátórendszert a továbbiakban úgy kell átalakítani, hogy rendelkezzen mindazokkal az elhelyezési helyekkel, amelyek a gondozott gyermek különböző szükségleteinek megfelel. A szakmai munkát nehezíti, hogy nincs a megyében speciális gyermekotthon, vagy gyermekotthon speciális csoportja, amely a gyermek állapotához igazodó ellátást biztosít.
- A működő lakásotthonok közül 11 csak ideiglenes működési engedéllyel rendelkezik. Közülük 6 megfelelő átalakítása befejeződött, illetve folyamatban van. További 6 lakásotthon átalakításának költségeihez még forrást kell teremteni.
- Jelentős eredmény, hogy a szakmai munkakörökben alkalmazottak rendeletben meghatározott létszámminimum követelménye szerint az intézménynél alkalmazandó szakdolgozók létszáma 100 %-ban biztosított.
- A gyermekvédelmi gondoskodásból kikerülő fiatal felnőttek egy jelentős része reménytelen helyzetben van a lakáshoz jutást, az önálló otthonteremtést és munkahelyen való elhelyezkedést tekintve. Ezért fontos olyan programok kidolgozása

és megvalósítása a megyében, amelyek a fiatalok számára lehetőséget nyújt lakhatási feltételeik megteremtéséhez, és alkalmassá teszi őket a munkavállalásra.” (Barka 2006b)

A Baranya Megyei Önkormányzat az új gyermekvédelmi törvény bevezetésekor két önállóan működő gyermekvédelmi intézményt alakított ki: a Baranya Megyei Gyermekvédelmi Szakszolgálatot és a Baranya Megyei Önkormányzat Lakásotthonok Igazgatóságát. 2003-ban a BMÖ létrehozta (a két intézmény összevonásával) a Baranya Megyei Gyermekvédelmi Központ elnevezésű önállóan gazdálkodó költségvetési intézményt, elsősorban finanszírozási okok miatt. A Baranya Megyei Gyermekvédelmi Központ kötelező feladatai közé tartozik a személyes gondoskodást nyújtó szakellátás keretében az otthont nyújtó ellátás, a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás, a nevelőszülői hálózat, valamint a megyei gyermekvédelmi szakértői bizottság működtetése. Baranya megyében gyermekvédelmi gondoskodás otthont nyújtó ellátási formájában 2004-ben 936 gyermek élt., mely létszám évről-évre csökken, és ezzel együtt a bekerülő gyermekek halmozott problémákkal (speciális ellátást igénylő, különleges gondozást igénylő, pszichiátriai) rendelkeznek.

Baranya megyében gyermekvédelmi gondoskodásban élők száma 2004-ben

10. számú ábra

Forrás: Barka 2006a

A gyermekotthoni ellátás intézményhálózata 25 lakásotthoni telephelyből áll, mely a megye hét településén található. További gyermekotthonnak ad helyet az a négy oktatási intézmény (Pécsvárad, Mohács, Komló, Old), amely biztosítja a tanulási nehézséggel küzdő, különleges ellátást igénylő gyermekek oktatását, valamint a gyermekvédelmi gondoskodásban részesülők gyermekotthoni elhelyezését.

A gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátásának jelentős formája a megyében a nevelőszülői hálózat, mely a gyermekvédelem alapvető változásai mellett is megőrizte működőképességét és országos szinten is jelentős szakmai múltat tekint vissza. Baranya megyében a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek- fiatalok- már 56%-a nevelkedik 210-220 hagyományos és 15 hivatásos nevelőszülői családban.

A nevelőszülőknek jelentkezők száma évek óta 70-80 család, azonban csak 15-20 alkalmas a feladat vállalására. Problémát jelent, hogy a családok egyre inkább a kisiskolás korú, problémamentes, speciális ellátást nem igénylő gyermekek fogadását vállalják.

A GYVK szakdolgozói létszáma 225 fő, ebből 19 a hivatásos nevelőszülők száma. Összesen 93 felsőfokú, 106 középfokú és 7 fő szakképzetlen kollégánk van. Szükség lenne pszichológus foglalkoztatására az utógondozói ellátottaknál és külön a nevelőszülői hálózatban.

A gyermekvédelmi feladatok megosztása a megyében működő civil szervezetekkel közösen történik. Közülük a legfontosabbak a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület, mely 8 férőhelyes speciális lakóotthon működtetésére vállalkozott, a Bezerédj Kastélyterápia Alapítvány 6 férőhely erejéig pszichoaktív szerekekkel küzdő gyermekeket fogad, valamint a Faág Baráti Kör Egyesület, mely az utógondozói ellátást is támogatja.

Kiemelendő probléma, hogy míg a gyermekvédelmi törvény szerint speciális ellátást kell biztosítani a súlyos pszichés, a pszichoaktív szerekekkel küzdő és a súlyos disszociális tüneteket mutató gyermekek számára, és a meghatározott problémátípusok szerint elkülönítetten kell gondoskodni a gyermekek elhelyezéséről, addig a megye nem rendelkezik speciális ellátást biztosító intézménnyel, férőhellyel, kivéve a pszichoaktív szerekekkel küzdők számára biztosított 6 alapítványi férőhelyet.

További probléma, hogy a gyermekjóléti alapellátás megyei ellátó-rendszere még hiányos. Baranya megyében 301 település van, és a 2005. áprilisi adat szerint, az intézmény összevonások és a kistérségi társulások megalakulásából adódóan 37 a gyermekjóléti szolgálatok száma, de vannak ellátatlan települések is. Csakis a gyermekvédelmi alapellátás, a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok teljes körű kiépüléséről és hatékony működéséről várható a szakellátást igénybe vevők számának csökkenése. Jelenleg azonban – a kistérségi társulások megalakulásával – még csak a feltételek teremtődtek meg az alapellátás működésének jelentős fejlődéséhez.

Szintén problémát jelent a Gyermekvédelmi Központ szolgáltatásainak finanszírozása, melyet a megyei önkormányzat forrásaiból egyre nehezebb megoldani.

Somogy megye¹⁸

A rendszerváltást megelőző években Somogy megye tanácsa, majd ezt követően a megye önkormányzata a felelős az állami gondoskodásba került gyermekekért és a fiatal felnőttekért. A fenntartó önkormányzat olyan intézményrendszert tartott fent a gyermekvédelmi feladatok ellátása érdekében, melybe 1986-ban 10 intézmény és a nevelőszülői hálózat tartozott. 2006-ra a rendszer átalakult, és bár a 10 gyermekvédelmi intézmény változatlanul önállóan működik, a telephelyek száma jelentősen bővült a lakásotthoni rendszer kiépítésével (a 10 intézmény mellett további 18 lakásotthon működik). E mellett, a rendszerváltást követő időszakban megkezdődött a gyermekvédelem területén is a civil szervezetek szerepvállalása. A megyében egy alapítványi működtetésű lakásotthon (Gyermekek Háza) és egy alapítványi működtetésű nevelő szülői hálózat tevékenykedik (Menedék Alapítvány).

Az elmúlt két évtized alatt a megyei intézményrendszer alapvetően nem változott, de az 1997-ben életbelépett gyermekvédelmi törvény jelentős tartalmi változásokat eredményezett.

A Somogy megyei gyermekvédelmi intézményrendszer egyik legfontosabb része a GYIVI (jelenlegi elnevezése Somogy megyei Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat), mely Kaposváron található. A korábbi időszakban a GYIVI feladatkörébe tartozott valamennyi megyében élő állami gondozott elhelyezése és nyilvántartása, valamint a fiatalkorú állami gondozott bűnözőkkel törődő pártfogókat foglalkoztatása. Az intézmény igazgatója volt minden gyermekvédelemben élő fiatal gyámja. A hivatali feladatokon túl ez az intézmény működtette a nevelőszülői hálózatot és egy gyermekotthont is fenntartott. Itt fogadták be az újonnan bekerülő gyerekeket is. 1986-ban a GYIVI 1261 kiskorú gondozottat tartott nyilván Somogyban és a gyermekotthonában 76 gyerek volt elhelyezve. A gyermekvédelmi törvény életbelépése utáni kötelező felülvizsgálatok eredményeként fokozatosan csökkent ez ellátottak létszáma, mely azonban nem volt olyan jelentős mértékű, mint más megyékben. Szintén a törvény bevezetése eredményeképp felállt a GYIVI jogutódjaként a megyei TGYSZ, melynek feladatai is némiképp megváltoztak. Többek között a pártfogók elkerültek az intézménytől, az igazgató intézeti gyámsága megszűnt, a gyámi feladatokat az otthonok vezetői, nevelőszülők és hivatásos gyámok vették át.

¹⁸ A Somogy megyei gyermekvédelmi rendszer ismertetése elsősorban dr.Spiegl József, a Somogy Megyei TGYSZ igazgatója által összeállított szakanyag és a vele készített interjú szövegeire támaszkodik.

Az intézményhálózat jellemzője, hogy már a nyolcvanas évek végére megjelent problémaként, hogy a nevelőszülőktől serdülőkorban egyre több volt a visszakerülők száma, mivel a nevelőszülők nem tudták eredményesen kezelni a serdülőkori devianciákat. Így szükséges volt 1991-ben Kaposváron a GYIVI működtetésében az Ifjúsági- és Utógondozói Otthon létrehozása, ahol 12 fős leány és 12 fős fiú csoportok mellett az otthon 34 utógondozott sorsával is törődik, akik külső férőhelyen (albérletben) élnek.

Jelenleg, a korábban nagy létszámmal működő GYIVI gyermekotthon, létszáma alacsony, csak befogadó otthonként működik 12 férőhellyel. Ez a csökkenés annak is köszönhető, hogy a megyében bevált gyakorlat az un. célirányos elhelyezés, a befogadó otthon kihagyásával. A hatékonyabb férőhely-gazdálkodáson túl, ez a gyerek érdeke is, mert így eggyel kevesebb váltással jár a rendszerbe kerülése.

A GYIVI teljes munkatársi állománya is változott: 1986-ban 86 fő, 2006-ban a TGYSZ-nél 108 fő. A TGYSZ hatókörébe tartozik a 2003-ban megalakított Megyei Gyermekvédelmi Szakértői Bizottság, mely működésének színvonalát mutatja, hogy három éves tevékenysége során még nem tett olyan javaslatot, amelyet a gyámhivatalok elutasítottak volna. Vagyis a gyermek a bizottság véleménye alapján fejlődését leginkább optimálisan támogató helyre jut.

A TGYSZ-hez tartozó két gyermekotthonban a tanulás központi kérdés: a Befogadó Otthonban tartózkodók számára iskolapótló foglalkozásokat tartanak, és amennyiben egy hónapnál tovább marad a gyerek az otthonban, akkor a közelben levő általános iskolába járatják, vagy felvetetik magántanulónak és az otthon munkatársai készítik fel a vizsgákra. Az Ifjúsági- és Gyermekotthon lakóinak többsége középfokú tanintézetekben folytatja tanulmányait. Rendszeresek a számonkérések, a felzárkóztató, korrepetáló foglalkozások. Az otthon nevelői szoros kapcsolatot tartanak az érintett oktatási intézményekkel.

A gyermekvédelem másik fontos intézménye a nevelőszülői hálózat. 1986-ban 244 családban 419 gyereket neveltek. Ezek közül 3 hivatásos nevelőszülői család volt. A rendszerváltást követően e megyében is jelentősen fejlődött a hálózat, 1996-ra a családok száma 297-re emelkedett, közülük már 10 hivatásos nevelőszülő volt. A családoknál elhelyezett gyerekek száma is nőtt 557-re. Ez a növekedés az utóbbi tíz évre nem jellemző, a nevelőszülő hálózat jelenleg nagyjából hasonló arányokat mutat. A megyében működik civil nevelőszülői hálózat is: a Menedék Alapítványnál, Bodrogon 6 nevelőszülői családnál 23 gyermek él.

A nevelőszülői családokban élő gyerekek iskoláztatására jellemző, hogy az adott település általános iskoláiba, középfokú tanintézeteibe járnak. A hálózatban tevékenykedő munkatársaink, a nevelőszülői tanácsadók folyamatosan figyelemmel kísérik a gyerekek tanulmányi munkáját, rendszeres kapcsolatot tartanak az iskolákkal, osztályfőnökökkel.

Általános tapasztalat, hogy a nevelőszülői családokban élő növendékeinknél lényegesen kevesebb az iskolai probléma.

A megyében további tíz gyermekotthon van.

- A „Kékmadár” Gyermekotthon Nagybajomban található, és 1961-ben csecsemőotthonnak alapították, az egészségügyi ágazathoz tartozott, és a 0 – 3 éves gondozott gyerekek létszáma 50-60 fő körül mozgott. Az intézmény 1997-ben került a gyermekvédelmi rendszerbe és gyermekotthonként működnek azóta is. A gondozott korosztály életkora kitolódott 6 éves korig, de esetenként (például együttélő testvérek esetén) idősebb életkorig is terjedhet itt a gondozás. Jelenleg a működési engedélyük 50 főre szól, mert 2005-ben kialakítottak egy anyás csoportot is, amelybe 4 „leányanyát” és csecsemőjét tudnak elhelyezni. Az intézmény dolgozóinak létszáma 56 fő. 12 iskolaköteles növendék él az otthonban.
- A „Százszorszép” Gyermekotthon Marcaliban van, amely a megyei gyermekvédelmi rendszer legfiatalabb intézménye. Ez az intézmény is csecsemőotthonként kezdte működését: az intézmény 50 dolgozója mintegy 80 kisgyerekről gondoskodott. A nagybajomi otthonhoz hasonlóan itt is kiemelt feladat volt a gyerekek örökbeadása, vagy kihelyezése nevelőszülői családokhoz. 1988-tól az átalakuló intézmény leányanyák fogadását vállalta fel. A gyereklétszám folyamatos csökkenése miatt felvetődött az intézmény megszüntetése, de a gyermekvédelmi törvény életbelépése óta. 40 férőhellyel és 52 dolgozóval gyermekotthonná minősítették őket, majd 2003-ban lakásotthoni részt alakítottak ki 14 férőhellyel.
- A „Móra Ferenc” Gyermekotthon Nágocs településén található tipikus kastélyból a negyvenes évek végén kialakított gyermekotthon. 1986-ban a gyerekek létszáma 120 fő körül mozgott, akik nagy létszámú csoportokban éltek a jelenlegi helyzethez képest, az akkori törvényi szabályozóknak megfelelően. 69 munkatárs foglalkozott a növendékekkel, az iskoláskorúak a település iskolájába jártak. Még a gyermekvédelmi törvény hatálybalépése előtt megkezdődött a kastélyépület kiváltása: az értékesített épület árából családi házakat vásároltak és építettek lakásotthon számára. 1997. végére 7 lakásotthonba és utógondozói alberletekbe kerültek a gyerekek, azóta ebben az elhelyezési formában gondoskodnak 66 gyerekről. A dolgozói létszáma 45 fő. Az intézmény vezetője 2000-ben megalakította a Lakásotthonok Országos Szövetségét is, amelynek azóta is elnöke, és amely civil szervezet kiegészítő forrásokat és szolgáltatásokat von be a gyermekvédelem rendszerébe.

- A „ZITA” Gyermekotthon, melynek Kaposvár ad helyet, 1883-ban jött létre a Mária Valéria Egylet támogatásával. Az akkori árvaház 20 leánynak adott otthont. 1950-ben „ZÓJA” nevet kapta, majd a rendszerváltás után 1993-ban Zita királyné lett a névadó. Az intézmény tipikus gyermekotthon volt még 20 éve: közel 100 gyereket fogadva. 14 éves korig nevelkedtek itt a gyerekek évfolyamokra bontva, csoportonként 1 nevelővel és két gyermekfelügyelővel. Délelőtt a szomszédos II. Rákóczi Ferenc Általános Iskolába jártak, délután az otthonban napközis rendszerben újabb tanórák és felzárkóztatás szerepelt a házirendben. A gyermekotthon is nagy átalakuláson ment át: 1996-ban Bárdudvarnokon kialakítottak egy lakásotthont, amely pár év múlva anyásotthonná módosult, 5 leányanyának és gyermekeinek ad teljes körű ellátást. 1998-ban és 2000-ben újabb két lakásotthonnal bővültek Kaposváron. A gyereklétszám azonban jelentősen csökkent: jelenleg 40 fő. Az intézmény önállósága 2006-ban megszűnt, a fenntartó a TGYSZ szervezetébe integrálta ezeket a gondozási helyeket is.
- A Somogy Megyei Óvoda, Általános Iskola és Gyermekotthon Nagyszakácsiban 34 éve működik. A nyolcvanas években 60 gyerek gondozási helye volt alsó tagozatos iskolával, így a felső tagozatos korúak elkerültek ebből a gyermekotthonból. 1989-től megoldották a felső tagozatosok oktatását, akik közeli Böhönyébe járnak jelenleg (2006) iskolába. 1991-ben négy lakóegységet alakítottak ki az otthonban, így megteremtették a funkcionális családmodell működésének feltételeit. „1997-től kapcsolódtak a lakásotthon programba, ebben az évben Mesztegnyőn egy 12 férőhelyes gondozási helyet alakítottak ki. 1998-ban Kéthelyen, majd 1999-ben Marcaliban és végül 2001-ben Böhönyén alakítottak ki újabb lakásotthonokat. Így 2006-ra 80 engedélyezett férőhellyel 111 dolgozó közreműködésével foglalkoznak a gyerekekkel. A gyermekotthonban működik a belső óvoda és az alsó tagozatos általános iskola, melyek a községbeli óvodásokat és az alsósokat is fogadják. Ez az oktatási részleg kiválóan felszerelt és jól képzett, elhívatott pedagógusokkal rendelkezik. A lakásotthonban élő gyerekek az adott település iskoláiban folytatják tanulmányaikat.” (dr Spiegel 1996)
- A Somogy Megyei Óvoda, Általános Iskola, Speciális Szakiskola, Diákotthon és Gyermekotthon Somogyvár kastélyépületben működik, és ahogyan az elnevezésből is látszik, többcélú intézmény. 1986-ban még csak speciális általános iskolát működtettek közel 140 gyerekekkel, akik többsége enyhe vagy közép súlyos értelmi fogyatékos volt. 86 főállású dolgozó gondoskodott ellátásukról. Az intézmény 1993-

ban szakiskolát hozott létre három szakma (állattenyésztő, gazdaasszony, növénytermesztő) elsajátítására, 2002-ben pedig OKJ oktatást tudtak bevezetni, mely további szakmaszerzési lehetőséget jelentett az ittélő fiataloknak (így például kerti munkás, állatgondozó, szobafestő, mázoló, tapétázó, asztalosipari szerelő, gyorsétkeztetési eladó valamint számítógép kezelő és használó foglalkozásokhoz). A gyermekotthoni túlszűfoaltsága miatt az intézmény a községben három lakásotthont is kialakított 2003-ban. Jelenleg a lakásotthonokban összesen 30, míg a gyermekotthonban 70 férőhely van. Fontos tudni, hogy az intézmény iskolai részlegeiben nemcsak állami gondoskodásban lévő gyerekek tanulnak, vannak helyből és a környező településekről bejáró diákjaik is. E mellett a gyermekotthonban – a testvércsoportok miatt – élnek fogyatéék nélküli gyerekek is, akik külső iskolákban folytatnak tanulmányokat.

- A Somogy Megyei Általános Iskola, Diákotthon és Gyermekotthon Öreglakon szintén egy használaton kívüli kastélyban alakult 1954-ben, és a kilencvenes évekig leány nevelőotthonként működött 60 növendékkel és 35 munkatárssal. A gyermekvédelmi törvény végrehajtása során 2002-ben két lakásotthoni részleget alakítottak ki az intézmény területén, majd a településen vásárolt családi házakban újabb két lakásotthon belépésével felszámolták a korábbi zsűfoaltságot. Így jelenleg a négy lakásotthonban 32 gyerek, a gyermekotthonban pedig 51 növendék él. Fontos megjegyezni, hogy jelenleg a dolgozók szakmai létszáma elmarad a törvényben előírtaktól. Az általános iskolát elvégzett növendékeik többsége marad a gondozási helyén. A továbbtanulók a környező városok középiskoláiba járnak, többségük kollégiumban van hét közben és a szünetekben, hétvégeken térnek vissza a gyermekotthonba.
- A Duráczky József Pedagógiai Fejlesztő és Módszertani Központ Kaposváron befogad állami gondoskodásban élő gyerekeket is, akiket a 8 férőhelyes lakásotthonban helyeznek el. Csak hallássérülteket fogadnak, ezért jelenleg az egyik lakásotthon üres, a másikban 8 gyerek él. Ezek a gyerekek a fogyatéékosságuknak megfelelő terápiában és képzésben részesülnek. Sajnos a korhatár elérése után otthont és képző intézményt kell váltani. A „kiöregedettek” a budapesti központba kerülnek kollégiumi elhelyezéssel.
- Az Egészségügyi Gyermekotthon Barcsan található, és nem a gyermekvédelmi rendszerhez, hanem a szociális törvény hatálya alá tartozó intézmény. Súlyos értelmi fogyatéékossággal élőköt fogad be, akik közül 26-an állami gondoskodásban élő

kiskorúak. Az otthon lakóinak a képességfejlesztéseken túl más képzés vagy iskolázás nincs.

- Gyermek Ház Kaposvár: Alapítványi forrásból, egy gyermekvédelemben jártas házaspár vezetésével működik ez a civil intézmény. Befogadóképessége 8 fő. Az itt élő gyerekek Kaposvár iskoláiban folytatják tanulmányaikat.

Összefoglalóan elmondható, hogy „Az előzőekben vázolt megyei gyermekvédelmi rendszer alapvetően eleget tud tenni a kihívásoknak, de akad számtalan olyan jelenség, amelynél a szűkös lehetőségek miatt nem mindig tekinthető elsődlegesnek és valamilyen formában sérült a gyermek érdeke.

Említhető, hogy növekszik a bekerülő gyerekek átlag életkora. A jórészt 8–14 éves korú beutaltak számára nem minden esetben tudunk a szükségleteinek megfelelő gondozási helyet találni. Elvértve akad közöttük olyan, akit a nevelőszülői családok be tudnának fogadni. (A nevelőszülők elsősorban kisgyerekeket várnak.)

A szakirodalom erőteljesen hangoztatja, hogy egy megye gyermekvédelmi rendszere akkor működhet igazán jól, ha kb. 20 % üres férőhellyel működik. Ettől az optimális állapottól messze vagyunk. Megoldatlan a speciális ellátást igénylő serdülők megfelelő elhelyezése. Mindössze két fiúcsoport működik a megyében. A minisztérium fenntartású speciális gyermekotthonokba nehéz elhelyezni őket. Jelenleg 3 lány és 2 fiú van Somogyból ezekben az intézményekben. A pszichoaktív szerekl élő fiúkat Szedresen tudják fogadni, de szerencsére eddig csak egy alkalommal kellett élnünk ezzel a lehetőséggel. A jövőben megoldást fog hozni a regionális együttműködéssel felépülő két speciális otthon Szigetváron és Kaposváron. Addig a szakmai követelményektől elmaradó formában „integráltan”, azaz normál csoportokba és nevelőszülői családokba helyezve tudunk foglalkozni a speciális nevelési igényű gyerekekkel.

A rendszer működésében gondot jelent a széttagoaltság, az intézmények önállósága. Ez alkalmasint azt eredményezi, hogy az intézményi érdekeket a gyermek érdekei fölé helyezik. Nevezetesen van a gyermekotthonokban, lakásotthonokban néhány olyan gyerek, akiknek a nevelőszülői családokban jobb feltételeket tudnánk nyújtani. Ezeknél mindig akad olyan szakmainak nevezett indok, ami miatt meghiúsul a kihelyezés. A fenntartó stratégiai programban megfogalmazta a nevelőszülői hálózat fejlesztését, a kihelyezett gyerekek arányának növelését, de a már említett, a bekerülők életkorának növekedése és a társintézmények „ellenállása” miatt ez nem valósítható meg a kívánt mértékben.” (dr Spiegel 2006)

Tolna megye¹⁹

Tolna megye gyermekvédelmi feladatait a Tolna Megyei Tanács Gyermekvédő Otthona (1962-1963), a Tolna Megyei Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet (1964-1977), a Tolna Megyei Tanács VB Gyermek- és Ifjúságvédő Intézete és Nevelési Tanácsadója (1978-1982), a Tolna Megyei Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet (1983-1997) és a Tolna Megyei Önkormányzat Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat (1998-2006) látta el. Az 1962-ben elindult intézmény még Gyönkön kezdte működését, és az azt megelőző időszakban a megyében ellátott gyermekek a Baranya Megyei Gyermekvédő Otthonhoz tartoztak. A tolnai gyermekvédelem létrejötte után az állami gondozott gyermekek átmenetileg tartózkodtak a Gyermekvédő Otthonban, ezután nevelőszülőhöz vagy a megye akkor már működő nevelőotthonaiba kerültek. 1964 után, a GYIVI nevet kapta az intézmény, mely nevet a köztudat máig is őriz. Feladatai közé tartozott az átmeneti otthonban elhelyezett gyermekek gondozása, a gyermekvédelmi felügyelők pedig a megye területén élő nevelőcsaládokat látogatták, ellenőrizték a folyósított nevelési díjak rendeltetésszerű felhasználását, illetve kapcsolatot tartottak az oktatási intézményekkel. 1971-től új tevékenységi terület jelent meg az intézményben: a hivatalos pártfogás, a bűncselekményt elkövetett fiatakorúak utógondozása, mely 1997-ig volt jelen az intézet feladatkörében. 1974. augusztusban adták át a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet Szekszárd, Palánki út 5. sz. alatti épületét, ahol a gyermekvédelem központja a mai napig működik. 1986-ban indult meg az intézményben új tevékenységként a családgondozás. E munkát a nevelőszülői felügyelők végezték a területükön élő vér szerinti családokkal való kapcsolattartással annak érdekében, hogy az intézeti nevelésbe vett gyermek minél hamarabb visszakerülhessen családjába. Az 1997. évi Gyermekvédelmi törvény értelmében a családgondozás alapellátási feladatként jelent meg, és ezzel kikerült a GYIVI hatóköréből. 1998. június 1-től Tolna Megyei Önkormányzat Közgyűlése 38/1998/IV.28./sz. határozata alapján a GYIVI jogutódja a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat lett, és egyúttal megkezdődött a gyermekvédelmi törvény bevezetésének hosszú folyamata. A korábbiaktól eltérően – amikor az intézmény nevének változásával változatlan maradt a *hatás- és feladatkör* – a név változásával gyökeresen megváltozott a szakszolgálat tevékenysége, és ebből fakadóan a szervezeti felépítése, új munkakörök jelentek meg. Ezek összefoglalóan a következő (9. számú) táblázatban olvashatók.

¹⁹ A Tolna megyei gyermekvédelmi rendszer ismertetése elsősorban Pap Rita, a Tolna Megyei Gyermekvédelmi Igazgatóság igazgatója által összeállított szakanyag és a vele folytatott beszélgetés szövegeire támaszkodik.

A Tolna megyei GYIVI és TEGYESZ által ellátott feladatok összehasonlítása

9. számú táblázat

A GYIVI Gyvt. előtti feladata	Változás	Változás jellege
Családgondozás	megszűnt	Átkerült a gyermekjóléti szolgálatokhoz.
Ideiglenes hatállyal beutalt gyermekek átmeneti ellátása	átalakult	A TEGYESZ jelöli meg az ideiglenes hatállyal beutaltakat fogadó gondozási helyet. A befogadó csoport 2000-től a Gyermekotthonok Igazgatóságához került
A beutalt gyermekek elhelyezése nevelőszülőkhöz / nevelőotthonokba	átalakult	Állapotfelmérés. A TEGYESZ javaslatot tesz a leendő gondozási helyre, elhelyezési értekezlet tart.
Nevelőszülők nevelőmunkájának folyamatos segítése és ellenőrzése	kibővült	A felügyelőkből tanácsadók lettek, a nevelőszülők számára kötelező felkészítő képzés és a félévenkénti továbbképzés szervezése.
Örökbe adható kiskorúak örökbe fogadásának előkészítése	kibővült	Az örökbe fogadó szülők alkalmassági határozatának és az örökbe fogadási határozatnak az előkészítése, az örökbe fogadható kiskorúak nyilvántartása, országos listára felterjesztés.
Törvényes képviselő az intézeti gyámság útján	átalakult	A gyámságot a gyermekotthon-vezetők ill. a nevelőszülők vették át, a hivatásos gyám töredék létszámot lát el. Gyámi tanácsadás belépése
A kiskorúak és utógondozottak iratanyagával kapcsolatos adminisztratív feladatok, nyilvántartás.	Átalakult	Kibővült: belépett a számítógépes nyilvántartó rendszer és gondozási napok nyilvántartása, de megszűnt a kiskorúak gyámi betéteinek kezelése.
Önálló életkezdési támogatás	kibővült	Meghatározott összegű otthonteremtési támogatássá vált.
Utógondozás	átalakult	Az átmeneti ill. tartós nevelés megszűnése után, vagy otthonteremtési támogatás igénybe vételekor határozat rendeli el.
A nevelőszülőknek járó gondozási díjak számfejtése és utalása	megmaradt	Tartalma megváltozott (nevelési díj – ellátmány – nevelőszülői díj), a számfejtés és utalás rendje megváltozott.

Forrás: Pap Rita 2006

1997-ben a Tolna megyei gyermekvédelmi intézményrendszer egyik legfontosabb egysége a Szekszárdon működő GYIVI, annak gyermek- és utógondozó otthona, valamint innen irányított nevelőszülői hálózat. Ugyanitt került elhelyezésre a Csecsemőotthon és Egészségügyi Gyermekotthon (az ún. ACSI) is.

E mellett két önálló gyermekotthon jelenti az intézményrendszer részét: a faddi Nagy László Gyermekotthont fiúk, a högyészi Petőfi Sándor Gyermekotthont lányok számára. Högyészen ekkor már megkezdődött az intézmény átszervezése, a volt szolgálati lakásokat alakították át

kis létszámú, családi elhelyezést biztosító csoportokká. Faddon is önálló lakóegységek voltak, továbbá két lakásotthon is szolgálta a gondozott fiúkat.

További intézmények az iregszemcsei Göllesz Viktor Gyógypedagógiai Intézmény Diákotthon és Gyermekotthona, valamint a zomba-paradicsompusztai Berkes János Speciális Általános Iskola Gyermekotthona, ahol mentálisan sérült, retardált kiskorúak elhelyezése, gondozása történik.

A gyermekvédelmi törvény bevezetésére a Tolna Megyei Önkormányzat 1999-ben megalkotta Tolna megye Gyermekvédelmi koncepcióját, melyben a rendszer átalakításának feltételei kialakítása, valamint az egységes szakmai és gazdasági irányítás alá szervezés megkezdésének terve állt. A megvalósítás 2000-ben kezdődött, és az így létrejövő kétpólusú rendszer (TEGYESZ a szakszolgálattal és nevelőszülőkkel, valamint a Gyermekotthonok igazgatósága a gyermekotthonokkal) elindítása óta szakmai viták keretében állt.

A TEGYESZ szakszolgálati szakmai egységének a feladatai közé tartozik: a gondozási helyre történő javaslattétel, örökbefogadási eljárások lebonyolítása, a hivatásos gyámi / eseti gondnoki jogkör működtetése, a gyámi tanácsadás, a család- és utógondozás, a gondozottakra vonatkozó nyilvántartások vezetése, valamint a gyermekvédelmi szakértői bizottság működtetése. E mellett a Gyermekotthonok Igazgatósága befogadó csoportot működtet, lehetőség van azonban egyes nevelőszülőknél is elhelyezni az ideiglenes hatállyal beutalt gyermekeket. Külső férőhely egyelőre nincs a megyében.

A nevelőszülői hálózat jelenleg önálló szakmai egységet képez a TEGYESZ keretein belül. A szakmai egység éves munkaterv alapján dolgozik, a vezető a 7 nevelőszülői tanácsadó javaslatai alapján készíti el a tervet. Minden évben néhány területet kiemelt figyelemmel kezelnek, figyelembe véve az aktuális jogszabályi változásokat is. A nevelőszülői tanácsadók a megye területén hét körzetben dolgoznak. Székhelyük az adott részterület központi városa – többnyire a lakóhelyükkel egyező település – heti egy fogadónapjukat itt töltik. A nevelőcsaládokban folyó gondozás-nevelés színvonala általában jó, természetesen színvonalbeli különbségek vannak. A nevelőszülők többsége rendszeresen részt vesz a félévenkénti kötelező továbbképzéseken.

A Tolna Megyei Gyermekotthonok Igazgatóság 2000-ben történő létrehozásának alapvető célja az volt, hogy a megye összes gyermekotthona egységes szakmai és gazdasági irányítás alá kerüljön.

Az Igazgatóságba tartozó intézmények széles korhatárú gyermekelhelyezést biztosítanak (a gondozottak életkora 0-24 éves korig terjed). Ellátásuk gyermekotthonok (egy telephelyen

több családias csoport, csoportonként 10-12 fő gyermekkel és 5 fő dolgozóval) és lakásotthonok (családi házban működő 8-12 fős gyermekcsoport és 5 fő dolgozó) működtetésével valósul meg. Az igazgatóság rendszerébe 8 gyermekotthon, összesen 26 nevelési csoporttal tartozik a következő megoszlás szerint.

- Az 1. számú Gyermekotthon, mely Szekszárdon található, egy épületben működteti befogadó normál utógondozó csoportját. Ez a gyermekotthon 2003-ban Regionális Módszertani Gyermekotthon kijelölést kapott az Egészségügyi Szociális és Családügyi Minisztériumtól, egyike az ország két ilyen jellegű szakmai műhelyének. Ebben a minőségében az otthon módszertani munkatársai módszertani segédanyagokat állítanak össze, szakkönyvtárat működtetnek, konferenciákat és intézmények közötti tapasztalatcseréket szerveznek Baranya, Somogy és Tolna megye gyermekotthonai számára.
- A 2. számú Gyermekotthon Faddon működtet 4 normál nevelési csoportot. E mellett integráltan különleges és speciális szükségletű kiskorúakat, valamint utógondozói ellátottakat is befogad. Többségében fiúk élnek itt, de több testvér együttes elhelyezése miatt lányok is vannak.
- A 3. számú Gyermekotthon 4 normál lakásotthonból (Faddon 2, Kétyen 1, Szedresen 1) és 1 utógondozó lakásotthonból (Fadd) áll. Ezek a lakásotthonok szintén befogadnak integráltan különleges és speciális szükségletű kiskorúakat.
- A 4. számú Gyermekotthon Hőgyészen 3 normál és 1 utógondozói lakásotthont jelent lányok részére. Itt is van lehetőség a különleges és speciális szükségletű kiskorúakat befogadására.
- Az 5. sz. Különleges Gyermekotthon 3 lakásotthont jelent (Kapospula, Iregszemcse, Tamási), melyek különleges ellátási szükségű gyermekeket fogadnak..
- A 6. sz. Különleges Gyermekotthon Szekszárdon 2 nevelési csoportos, ahol a 0-3, és a 3-6 éves korú gyermekek ellátását végzik. 2004. decemberétől az otthonhoz tartozik egy 2+2 fős ún. „anyás részleg”, ahol kiskorú vagy utógondozói ellátott szülő és 3 év alatti gyermeke együttes elhelyezésére van mód.
- A 7. sz. Gyermekotthont a Sárszentlőrincen található 1 normál lakásotthon alkotja. Az intézmény 2004-ben került az Igazgatóságához.
- A 8. sz. Különleges Gyermekotthon 4 olyan szekszárdi lakásotthont jelent, amely a különleges ellátási szükségű – középsúlyos értelmi fogyatékos – gyermekek befogadására

alkalmas. Az zomba-paradicsompusztai többcélú nevelési-oktatási intézmény kitagolásával jött létre 2005-ben.

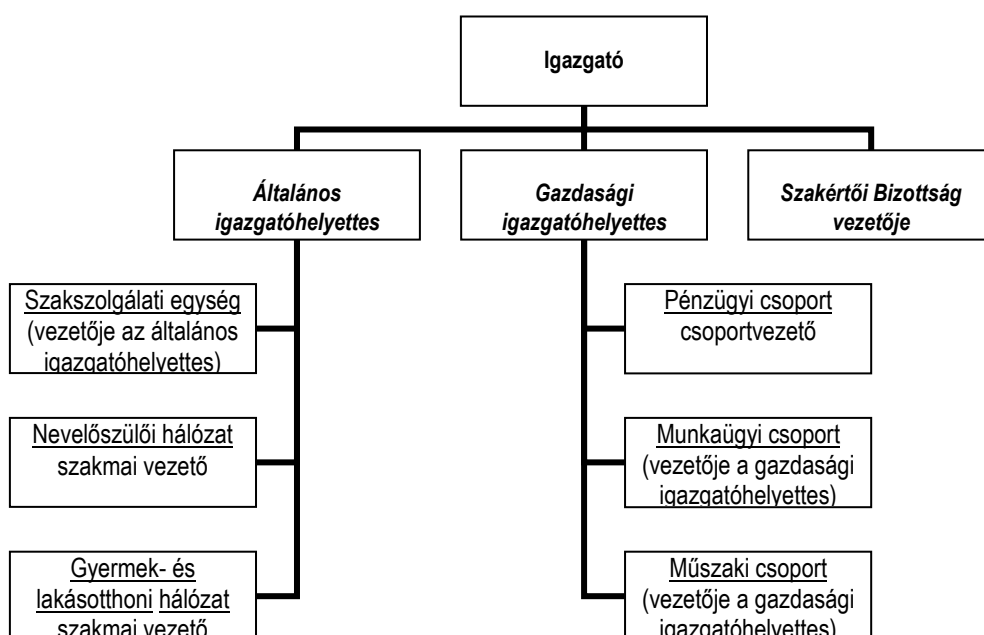
A gyermekotthonokban gondozott gyermekek / fiatal felnőttek életkori megoszlása 2005-ben a következő volt: 0-3 éves 4%, 3-6 éves 3%, 6-10 éves 14%, 10-16 éves 45%, 16-18 éves 15%, 18-24 éves 19%. 2005. évi átlag betöltött férőhely: 230. Ebben az évben jelentősen növekedett az *utógondozói ellátott* fiatal felnőttek számaránya is, mely azt eredményezte, hogy a gyermekotthonokban / lakásotthonokban nagykorúvá válók – férőhelyhiány esetén, határozott ideig – volt csoportjukban integráltan részesüljenek utógondozói ellátásban.

Az Igazgatóság nyolc gyermekotthonát ellátó dolgozók létszáma 2005. december 31-én 172 fő volt. A szakmai dolgozók 92 %-a rendelkezett a megfelelő szakképesítéssel. Továbbképzési kötelezettségét összesen 34 fő szakdolgozó teljesítette, ebből 3 fő tett sikeres szociális szakvizsgát.

Tolna Megye Közgyűlése júniusban 62/2006. (VI. 29.) sz. határozatával döntött a megye gyermekvédelmi szakellátásának átalakításáról. A határozat értelmében a T. M. Ö. Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat 2006. augusztus 31-ével jogutóddal megszűnt, beolvadt a Tolna Megyei Gyermekotthonok Igazgatóságába. Ily módon egységes szakmai-gazdasági irányítás alá került minden, a megyei önkormányzat fenntartásában működő szakellátási feladat. A telephelyek száma 14, engedélyezett létszámkeret 211,5 fő, ebből: szakmai 188 fő, ügyviteli-technikai 23,5 fő.

Az intézmény felépítése és vezetői struktúrája

11. számú ábra

Forrás: Pap Rita 2006

Gondozottak éves átlagléttszáma gondozási helyenként ill. ellátási szükségletekként

10. számú táblázat

Ellátási szüks. Gondozási hely	Normál szükségletű gyermek	Különleges szükségletű gyermek	Speciális szükségletű gyermek	Utógondozói ellátott	Összesen
Gyermek- és lakásotthonok	105,35	84,74	6,59	42,59	239,26
Nevelőszülői hálózat	178,26	86,43	0	40,59	305,28
Szociális intézmény	0	7,75	0,41	0	8,16
Összesen:	283,61	178,92	6,99	83,18	<u>552,7</u>

Forrás: Pap Rita 2006

A fenti adatok rávilágítanak arra, hogy a kiskorú gyermekek létszámának különbsége a nevelőszülői családokban ill. az intézményes ellátási formák között a normál szükségletű – testileg és szellemileg ép – gyermekek számának különbözőségéből adódik: 63 % él nevelőszülőnél, 37 % gyermekotthonban. Különleges szükségletű gyermekek közel azonos arányban találhatók mindkét típusú gondozási helyen, azonban nevelőcsaládokban inkább az életkoruk miatt (3 év alatti), míg gyermekotthonban a tartós betegség / fogyatékoság miatt különleges szükségletűek aránya nagyobb. A nagykorú fiatalok közel azonos létszámban vették igénybe az utógondozói ellátást mindkét ellátási formában.

A három megye gyermekvédelmének összegzése

Az előzőekben bemutatott három megye gyermekvédelmi ellátórendszere méretében különböző, amely a megyék méretének, a megyékben élők számának eltéréséből adódik. Somogyban hozzávetőlegesen 1200, Baranyában alig több mint 900, Tolnában pedig 550 ellátott gyermek és fiatal felnőtt él a rendszerben. Az ellátási formák között is különbség mutatkozik: a legnagyobb gyereklétszámú Somogyban élnek nagyobb arányban gyermekotthonban, és Tolnában találhatjuk a nevelőszülői ellátás legnagyobb mérvű megjelenését a 3 megye összevetésében.

A megyék gyermekvédelmi rendszere láthatóan, a törvényi elvárásoknak megfelelően, fokozatos átalakuláson ment át. A rendszerváltást megelőző időszakban hasonló intézményi

képet mutattak a megyék a tekintetben, hogy az állami ellátásba bevont gyerekek nagyobbik hányadát nagylétszámú gyermekotthonokban helyezték el. Az eltérés inkább abból adódott, hogy míg Baranyában alapvetően három nagy, volt kastélyból kialakított otthon látta el a gondozást, addig Tolna és Somogy megyében több, kisebb intézmény töltötte be ezt a szerepet. A rendszerváltást követő időszakban Baranya megyében indult meg elsőként az átalakítási folyamat, melyről már a 90-es évek közepén született részletes elemzést, tervet olvashatunk. (A Baranya megyei... 1996) Ennek is köszönhető, hogy Baranyában 2000-re lezárult az 1997-es gyermekvédelmi törvény elvárásainak megfelelő lakásotthoni rendszerre való áttérés a három volt kastélyépület eladásával, és új családi házak vásárlásával. Tolna és Somogy megyét inkább az jellemezte, hogy valamivel később, és inkább a volt gyermekotthonokban alakítottak ki lakásotthonokat, kisebb, családiasabb csoportokat. A baranyai, gyermekotthoni elhelyezés lakásotthonná alakításának folyamata során a földrajzi térben való áthelyezés, valamint az átalakítás gyorsasága valószínűsíti az ellátottaknak nyújtott szolgáltatások (személyi állomány és tevékenységek) jelentősebb mértékű változását, a gyermekvédelmi törvény új szemléletének nagyobb mérvű érvényre jutását.

A nevelőszülői hálózat kialakítása, bővítése, fejlesztése mindhárom megyében hangsúlyosan megjelent a rendszerváltást követő időszakban. Ennek köszönhető, hogy Tolnában az ellátottak 63 %-a, Baranyában 56 %-a, Somogyban pedig közel 50 %-a nevelőszülőnél él. Ezek az adatok hasonlóak az országos adatokhoz.

Mindhárom megyére jellemző volt, hogy az utóbbi évtizedben a gyermekvédelmi rendszer egyes ágazatai különböző formában kapcsolódtak egymáshoz. Ezt nem csak a törvényi elvárások, hanem a szakmai érvek és gazdasági kényszerek is eredményezték. Baranyában a 2000-re kialakított lakásotthoni hálózat három év önálló működés után a Gyermekvédelmi Központ néven létrehozott intézmény része lett minden más (szakszolgálatok, nevelőszülői hálózat stb.) szolgáltatással együtt. Somogyban a TEGYESZ-hez több intézmény (gyermekotthon, lakásotthon) és gyermekvédelmi szolgáltatás tartozik, azonban a 10 megyei gyermekotthoni intézmény továbbra is önállóan működik, mely a rendszer átjárhatóságát és ezzel a gyerekek mindenek felett való érdekét esetenként csorbítja, ahogyan erről, mint alapvető problémáról a TEGYESZ igazgatója beszámolt. Tolnában többféle módon próbálták a gyermekvédelmi törvényt követően az átalakított rendszert strukturálni, és 2006-ra alakult ki az a baranyaihoz hasonló egységes irányítású gyermekvédelmi rendszer (Tolna Megyei Gyermekvédelmi Igazgatóság néven), amely jelenleg is működik. Mindebből arra következtethetünk, hogy Baranyában nagyobb eséllyel lehetett a rendszer szolgáltatásainak szakmai fejlesztését elvégezni, mivel egységes rendszere viszonylag rövid idő alatt kialakult,

és már 5 éve stabilan működik. Hátrányt jelenthet Somogyban a széttagolt rendszer, és Tolnában az egységesítés késlekedése.

Mindhárom megyére jellemző a megyei önkormányzatok, mint fenntartók pénzügyi forrásainak folyamatos beszűkülése miatt a folyamatos forráshiány, amely a szakmai ellátás minőségében mutatkozik. Erről számoltak be a gyermekvédelmi vezetők konkrét szakmai szolgáltatási hiányosságok felsorolásával a velük készült interjúk során. Ezek közül kiemelten szerepelt, hogy a gyermekotthoni ellátásban nem lehetséges olyan létszámban foglalkoztatni felsőoktatásban végzett szakembereket, amely látható eredményeket hozva tehetné lehetővé a személyre szabott, sikeres iskolavégzéssel kapcsolatos többletszolgáltatások nyújtását. A nevelőszülői ellátásban élők számára is csak korlátozottan nyújthatók azok a szolgáltatások (pszichológus, fejlesztő pedagógus stb.), amelyekre igény jelentkezik. Ennek háttérében is a forráshiány miatti szűkre szabott szakember-ellátottság áll.

A három megye terve között szerepelt a kutatás időszakában, hogy a speciális igényű gyerekek számára regionális szinten hoznak létre és működtetnek intézményt. Erre különösen szükség van, mivel ennek a területnek az ellátása a vizsgálat idején nem volt megoldott.

6.2 Gyermekvédelem a benne élők nézőpontjából

A vizsgált 12-18 év közötti gyermekvédelemben élő fiataloktól összesen **651** kérdőív érkezett vissza, és ezek feldolgozása alapján történt az az elemzés, mely képet nyújthat a rendszerről a benne élők szemszögéből. A válaszok alapján lehetőségünk van rá látni a kérdőívet kitöltő fiatalok önreflexiójára, az általuk fontosnak ítélt szükségleteikre a sikeres iskolavégzésükkel összefüggésben. Mindezek hozzásegítenek ahhoz, hogy a gyermekvédelem eddigiekben taglalt rendszerének vizsgálatát teljessé tegyük a leginkább érintettek (benne élők) nézőpontjának beemelésével.

A válaszadó fiatalok jellemzői

A válaszadók nemenkénti megoszlása közelítően fele-fele arányú az országos megoszláshoz hasonlóan. A válaszadók nagyobb arányban élnek gyermekotthonban (56,5%), mint nevelőszülőnél. Ez szintén az országos megoszláshoz hasonló arány, bár a vizsgált régióban 50 % felett van a nevelőszülői elhelyezési arány. Ez a fiúkra és lányokra egyaránt jellemző,

azonban látható az is, hogy a fiúk valamivel nagyobb arányban élnek gyermekotthonban, mint nevelőszülőnél. A válaszadók életkori megoszlása hozzávetőlegesen egyenletes. A 13 és 16 év közöttiek találhatunk nagyobb számú fiatalot, a 12 évesek és a 17, 18 évesekhez képest. Ezt a különbséget az országos adatok is mutatják. Gyermekvédelmi szakemberek ennek az okát a kamaszkori fokozott veszélyeztetettségben látják. Itt elsősorban az iskolakerüléssel és különböző devianciákkal (bűnözés, drogfogyasztás) magyarázzák az okokat. Minél idősebb korosztályt tekintünk, annál inkább jellemző, hogy az elhelyezés aránybeli különbsége eltolódik a gyermekotthon felé.

A minta és a válaszadók lakóhely szerinti megoszlása hasonló. Kisebb eltérés látható a Baranya és a Tolna megyében lakók között: a baranyaiak valamivel kisebb arányban küldték vissza a kérdőívet, míg a tolnaiak valamivel nagyobb arányban. Ennek oka lehet, hogy a kérdőív kiküldésben és visszaérkezésben résztvevő Tolna megyei kolléga a gyermekvédelmi információs rendszeren keresztül ismételtén kérte a lakásotthon vezetőket, nevelőszülőket a kutatásban való együttműködésre. A nevelőszülőnél élő válaszadók szinte fele baranyai, míg a gyermekotthonban élő válaszadók fele somogyi. Ez az aránykülönbség abból adódik, hogy Baranyában valamivel nagyobb arányban laknak nevelőszülőnél a fiatalok még ebben az életkorban is. A válaszadók kétharmada községben lakik. A nevelőszülőnél élők körülbelül fele-fele arányban városban és faluban laknak, míg a gyermekotthoni elhelyezésben élők egynegyede lakik városban. A lakóhely vizsgálatunk számára azért fontos, mert fontos kérdés, hogy az adott településen milyen oktatási és szabadidős lehetőségek, választék áll rendelkezésre. Feltételezhetjük, hogy az általános iskola felsőbb évfolyamaira és középiskolába járó diákok esetén előnyt jelent, ha a lakóhely nagyobb településen található. A válaszadók esetén látható, hogy a lakóhelytípus fordított arányú az országos jellemzővel.

A fiatalok szociális kapcsolatrendszere

E kérdéskör arra irányult, hogy a vizsgált fiatalok milyen mértékben képesek biztos kapcsolatokat kialakítani felnőttekkel és kortársaikkal. Elsősorban azt vizsgáltuk, hogy a gyermekvédelmi élethelyzet milyen mértékben hat ki a sikeres iskolavégzéshez elengedhetetlenül szükséges szociális tőke kialakulására. Így figyelmet fordítottunk az elhelyezési formák váltásának gyakoriságára, a külső környezet befogadó-készségére, valamint a szülői-gondozói és kortárs kapcsolatok erősségére.

Életút

- „- *És, ha az életutadat kellene sorba venni, akkor milyen állomásai voltak?*
- *Le tudom vezetni. Nullától öt, hatig homály. Nagyjából 3 éves koromban kerültem zaccerba. Felvettem az édesapámmal a kapcsolatot, ő hitelesebbnek tűnt, mint az édesanyám. 6-10 éves koromban éltem édesanyámmal. Életem talán legelfuseráltabb éveit szerintem. Aztán megint visszakerültem az állami gondozásba 14 éves koromig. 14 évesen már elkezdtem járni a G. Gimnáziumba*
 - *Amikor először bekerültél, akkor helyileg hova kerültél?*
 - *Mind a kétszer Csertőre. Emlékezett rám az egyik nevelőTehát mind a kétszer Csertőn voltam. 14 éves koromban pedig kirúgtak a G. gimnáziumból, és akkor jött a plébános, a L. J., és ő kérdezte meg akkor, hogy mit szeretnék csinálni? Mit szeretnék az élettől? Mondtam, hogy másik nyelvet szeretnék tanulni, nagy öntudattal.”*

Részlet Ny. J., gyermekvédelemben felnőtt fiatallal készített életinterjúból

A kutatásban figyelmet fordítottunk arra, hogy a válaszadó hány alkalommal és mennyi ideig élt gyermekvédelemben és vér szerinti családjával. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy élete során hány alkalommal változott helyzete: került más elhelyezési formába, vagy került vissza családjába. Azt feltételezzük, hogy a gyakori váltás olyan, a szakirodalomokban is leírt érzelmi-kötődési bizonytalanságot eredményez, amely kihat az iskolázottságra.

A válaszadók fele (52,9 %) legalább egyszer élt már nevelőszülőnél. Ennél jóval nagyobb azoknak az aránya (81,7 %), akik legalább egyszer gyermekotthonban is laktak. Az is látható, hogy a válaszadók több mint háromnegyede (77 %) vérszerinti családjával is lakott. Vagyis többszöri váltás jellemző a válaszadók többségére.

A nevelőszülőnél való elhelyezés leginkább egy alkalommal fordul elő. Kimagaslóan magas százalékban (61 %) hatéves korig jelennek meg ott a fiatalok. Gyermekotthonban is jórészt csak egy alkalommal éltek a fiatalok, bár itt található 8 %, aki kétszer is gyermekotthonba került. Ez az elhelyezési forma elsősorban egyéves kor alatt és 12 év fölött jellemző. A vérszerinti családban legalább egy alkalommal élt a gyermekotthonban lakók 76 %-a és a nevelőszülőnél elhelyezettek 69 %-a. A vér szerinti rokonainál is élt válaszadók zöme (92 %) első alkalommal egyéves kora előtt, további 5 % pedig 6 éves koráig volt a családjával. A fennmaradó néhány százalék teszi ki az idősebb korú családban élést. Szintén néhány százalék, aki több alkalommal került a családjához. Mindez azt jelenti, hogy a válaszadó fiatalok zöme iskoláskorát a gyermekvédelemben töltötte.

A váltások tekintetében látható, hogy az egyszeri váltás a legkisebb arányú (14,8 %), és a kétszeri váltás a legnagyobb arányú (55,5 %). A háromszor váltók a válaszadók egynegyedét teszik ki. Vagyis valóban szerepet játszhat az iskolázottság sikerességében a gyereket övező bizonytalanság. Ezt fogalmazza meg a kérdőívben az egyik válaszadó.

„Véleményem szerint aki ilyen helyzetben van az soha nem fogja elfelejteni azt a dolgot ami vele történt és amilyen helyzetben van, mert az élet során szembesülnie kell olyan tényekkel, olyan dolgokkal amik emlékeztetik ezekre a dolgokra. Engem leginkább kiskoromban ért hátrányosan, meg én személy szerint úgy érzem, hogy az ilyen gyerekekre jobban odafigyelnek és sokszor már ez kellemetlenné válik. Míg az egyik gyerek megcsinálhat ilyen-olyan dolgokat a másik aki nevelőszülőknél van az nem! Meg az ember ilyenkor úgy érzi, hogy nincs biztonságban, mert bármikor elkerülhet bárhonnán! Röviden ennyi.”

Külső környezet

Fontos az énkép-alakításában és szociális kapcsolatok teremtésében az, hogy milyen a külső környezet képe, amit a gyerekről visszatükröz. A pozitív megítélés önbizalomhoz, kapcsolatokra nyitottsághoz vezet, míg a negatív kép nyújtása befelé fordulást, bizalmatlanságot eredményez. Ezt a kérdéskört azzal próbáltuk meg feltárni, hogy megkérdeztük, hogy gyermekvédelmi státusza miatt éreznek-e a fiatalok hátrányos megkülönböztetést. A válaszadók alig több mint egynegyede számolt be ilyen jellegű tapasztalatról. A gyermekotthonban élők nagyobb arányban érzékelték a hátrányt, mint nevelőszülőknél élő társaik. Az alábbiakban néhány tipikus válasz olvasható a kérdőívekből.

„Pl az iskolai szülőértekezleten akkor a szabadidő beosztásában a anyagi dolgokban a magán életbe a kapcsolatartás a szorakozás egy szóval mindenben bene van az hogy állami gondozot vagyok”

„Volt olyan hogy lenéztek nem közeledtek hozzám csak azért mert intézetis vagyok és számukra ez azt váltotta kik hogy rossz ember vagyok!”

„Osztálytársaim többször beszélgettek a családról, és ez nekem nagyon fáj, hogy ők családban nevelkednek. Megosztják az anyukájukkal a gondjukat, átölelik stb.”

„Volt már olyan is, hogy osztályfőnököm az osztály előtt beszélt a lakásotthonokról és az én véleményemet is kikérte, hogy hogy érzem magam a lakásotthonban. Nem rossz itt csak rossz kimondani, hogy lakásotthonos vagyok.”

„Meg volt olyan is, hogy 2 éven át azzal bántottak, hogy intézeti vagyok. A saját osztálytársaimtól kaptam ezt. Nagyon fáj ez nekem.”

„Engem úgy hívnak hogy ogre az iskolába a gyerekek és még sreknek neveznek az iskolába”

„Többször is éreztem már így, néha úgy érzem, hogy mintha csak fél ember volnék mert nem az igazi szüleimmel élek. Sokszor nem szabad olyat tennem mint más gyerekeknek, de tudom sajnós ennek így kell lenilye. Néha írigylem is a többi gyereket. Most még „gyerekvagyok”, de egyszer nagyleszek és tudom másképp fogom látni a dolgok értelmét. Megvetem majd azokat akik így bánnak saját vérükkel és tisztetem azt aki még az életét is feláldozná a gyerekekért. Volt mikor emberek ugynéztek rám mindha nem is emberből lennék és megvetettek e miat. De én soha nem foglalkozom mások véleményével én így érzem jól magam, magam, mert tudom ennek pontosan így kell lenie, hiszen ezen már nem lehet változtatni.”

„7 éves lehettem, amikor ilyen dolog történt velem. Klubdélután volt az iskolában és egy labdás játékhoz kellett 2 embernek csapattársakat választania. Engem nem szívesen választottak, a családi helyzetem és származásom miatt. Csúfoltak, hogy nincsenek igazi szüleim. Persze valakinek engem is be kellett választani, ez az ember pont az volt, akiről a legkevésbé gondoltam volna, hogy elítél. Játék közben közölte velem, hogy én más vagyok, és hogy nem szívesen játszik velem együtt...”

„Családban élő osztálytársaim gúnyolódtak velem, hogy én „intézeti” vagyok. Nehéz az ünnepeket és az iskolai szüneteket elviselni, amikor minden gyerek haza utazik a családjához.”

„Csak az az 1 bajom van, hogyha 1 valaki csinál valamit az intézeti lányok közül, akkor nem azt mondják, hogy az az 1 valaki, hanem az intézeti lányok! ☹”

A kérdőívből kiemelt idézetek egyértelműen azt bizonyítják, hogy az „intézeti” létből adódó érzelmi hiányok nem csak belsőleg fakadnak, hanem azokat a társadalmi környezet megerősíti. A megerősítés elsősorban azokból az előítéletekből fakad, amelyek a gyermekvédelmet félreismerő, félreértelmező szemléletből alakultak ki. Ez a szemlélet elsősorban a gyermeket okolja a gyermekvédelemben vétel miatt, és ezzel egy olyan bélyeget nyom rá, amely alapvetően megváltoztathatatlan negatívumokból áll. Ugyanezekről a társadalmi kirekesztést eredményező okokról számol be az a kutatás, amely a gyermekotthoni nevelésben élők jövőképét vizsgálta. (Rácz 2006b) A külső és folyamatos negatív megítélésnek következménye lehet a folyamatos szégyenérzet, a titkolózás, kirekesztődés, és az is, hogy a gyermek egy idő után „megfelel” a róla kialakított képnek.

A gyermekvédelem szakmai felelőssége e területen abban áll, hogy figyelembe veszi a gyermeket érő külső hatások között ezt a kérdéskört is, éppúgy, mint a cigány származással szembeni gyakorta tapasztalható negatív diszkriminációt. A figyelembe vétel (vagyis a konfliktuskerülést jelentő semlegesség helyetti probléma felé fordulás) egyben azt jelenti, hogy olyan pedagógiai eszköztárral rendelkezik (mint például a kortárs-segítés használata), amely valódi konfliktus feloldást jelenthet.

Kisgyerekkori és szülői kötődések

- *„Egészen kicsi korotokból ki az, akire igazán emlékeztek szeretettel? Anyukátok vagy apukátok?*
- *Édes szüleink? Senkire, az az igazság, hogy családban nem is voltunk mi.*
- *És a csecsemőotthonban?*
- *Ott volt egy néni, aki vett nekünk egy biciklit*

- *Igen, én erre nem is emlékszem.*
- *Akkor olyan nagy kötődés nem volt?!*
- *És valami negatív?*
- *Hát igen, a bölcsibe, ugye anyukánk otthagytak. A dadusoknak meg ott kellett maradni és nem nagyon szerettek minket, mert miattunk kellett maradni. Ezért rajtuk töltötték ki a dühüket, legalábbis mindig éreztük. Bezártak minket egy sötét szobába, a kisgyerekek ugye félnek a sötét szobába. Kiabáltunk, hogy jöjjenek be. A R.-t akkor elvitték és megtépték, tudták, hogy nagyon fél a zuhanyrózsától és akkor elvitték, hogy lefürdetik. Nagyon sikított. Utána én következtem. Otthagytak minket egyedül. Ott volt egy csontváz mellettünk meg... Arra nagyon emlékszem, hogy tépték a hajunkat. Pedig ez nagyon kiskori emlék..”*

Részlet H.V.M és H.V.R gyermekvédelemben felnőtt testvérpárral készített életinterjúból

A fenti interjú részlet egy szélsőséges esetet idéz a gyermekvédelemben eltöltött időszakról. És bár más interjúalanyok is számoltak be fizikai bántalmazásról, alapvetően nem ez jellemzi a gyermekvédelmet.

A kisgyerekkori kötődést és annak tartósságát vizsgálva elmondhatjuk, hogy a válaszadók alig több mint fele (56,5 %) írta, hogy emlékszik, kit szeretett legjobban gyerekkorában. A kérdőívben nem válaszolókat is beleszámítva a válaszadók fele nem tudja felidézni legfontosabb kisgyerekkori érzelmi kapcsolatát. Látható az is, hogy akik emlékeznek a legfontosabb kisgyerekkori személyre, azoknak csak a fele tartja vele a kapcsolatot jelenleg is. Nagyobb arányban a gyermekotthonban lakók, mint a nevelőszülős fiatalok. A jelenlegi rendszeres kapcsolattartás pedig a válaszadók egynegyedére igaz. Vagyis a hosszú távon is jelen lévő, éppen ezért érzelmi stabilitást jelentő kapcsolat a gyermekvédelemben élőkre alapvetően nem jellemző. Mindez kihat egyéb társas kapcsolatokra is, mely szintén alapját jelentheti az iskolai sikertelenségnek.

„Mindig is lelki szegénynek tartottam magam, tehát hogy szerintem egy csomó érzelemtől esel el, ez az amit nem fogsz tudni feldolgozni. Tehát hogy tudom, hogy az anyukámat szeretném és nem az hogy meglátom és húú össze fogom törni az összes csontját. Tehát ez valahol beteges részemről. Apámra meg nem tudok haragudni, mert ő börtönbe került, tehát hogy így .. ő mondjuk keresett is állítása szerint. Meg talált volna, ha nagyon akar... Tehát érzelmi alapon nyugvó szociális készségek, amik így az emberben meg lehetnének, ha mesélnek neki éjszakánként, tehát ilyen apró dolgok, amiket csak egy szülő tud megcsinálni. Nem, mint egy nevelő, aki nap mint nap azt hangoztatja, hogy engem nem azért vettek ide föl, hogy téged szeresselek, meg hasonló dolgok.”

Részlet Ny. J., gyermekvédelemben felnőtt fiatallal készített életinterjúból

„Igazándiból szeretet nem alakult ki a szüleim iránt, se apám iránt, se anyám iránt. Tehát ez annyira egy igaz dolog, hogy ha valaki nem alakult ki bizonyos fázisokban, bizonyos időkben kötődés, hogy az utána már nagyon nehezen lehet, az én szüleim ugyanolyan ember, mint bárki más, szóval én most letagadnám, ha nem ezt mondanám. Érted? Tehát körülbelül úgy szeretem, mint téged. Semmivel sem több. Ez már pszichológia.”

Részlet T.L., gyermekvédelemben felnőtt fiatallal készített életinterjúból

A fiatalokkal kitöltetett kérdőívben a szülőkkel kapcsolatban többféle érzelmet soroltunk fel, melyek közül bármennyit választhatott a kérdőív kitöltője. Az érzelmeket három fő kategóriába soroltuk: pozitív érzelmek (hiányoznak, szeretem őket, szeretnék velük élni), semlegesek (nem gondolok rájuk, nem érzek semmit) és negatívak (csalódtam, haragszom, nem akarom látni). A válaszadók döntése alapján látható, hogy a semleges érzelem a kisebb arányú (átlagban 15 %), míg a negatív és pozitív érzelmek közel ugyanolyan átlagban jelennek meg a válaszadók több, mint egynegyedénél. Legtöbben a *csalódást* jelölték, illetve *hiányoznak* és *szeretem őket* kategóriát. A fenti két interjúrészlet, valamint valamennyi további interjúalany által elmondottak, azt erősítik, hogy a vérszerinti érzelmi kapcsolatok rendkívül összetettek, melyek fontos kihatással vannak a fiatalok életének minden részére.

Kötődés a kortárs csoporttal

„Nálunk, nálam, úgy mondom inkább, több nevelő jött egymás után, és igazándiból már én is belefáradtam abba, hogy én egy nevelőt megismerjek. Mert nem csak nevelőnek kell megismerni, hanem a gyermeknek is meg kell ismerni, vagy fiatal felnőttnek, attól függ milyen fázisban van, de hogy az, hogy 10 nevelőt megismerni, és akkor gyermekfejjel ahhoz alkalmazkodni, azért az nehéz. Az embernek kötni kell magát szerintem egy emberhez, aki mondjuk, aki idézőjelben példakép lehetett volna nekem az mondjuk visszahúzhatott volna, vagy visszahúzott olyan dolgoktól, hogy te azt ne csináld, mert az rossz.

A sorstársak is cserélődnek, mennek ki a gyermekotthonból. Az tény és való, hogy a sorstársak fixebb pont, mert ő benn volt öt évig meg tíz velem együtt. Ott a sorstársaknál el lehet mondani, hogy azért fixebb, szerintem.”

Részlet T.L., gyermekvédelemben felnőtt fiatallal készített életinterjúból

A fenti interjúrészletből is látható, hogy a gyermekvédelemben élők számára a kor- vagy sorstársakkal kötött kapcsolat sokszor tartósabb, mint a gondozói kapcsolat. Az érzelmi kötődést ebben az életkorban és élethelyzetben némiképp helyettesítheti, vagy kénytelen helyettesíteni, a kortárs közösség.

A barátságkötésről a válaszadók zöme úgy nyilatkozott, hogy könnyen köt barátságot, és alig néhányan barátkoznak nehezen. E tekintetben nem nagyon van különbség a két elhelyezési forma között. Feltételezhetjük, hogy a válaszokban mutatkozó barátságra való nyitottság hátterében a fiatalok élethelyzete áll. A kortársközösség folyamatos jelenléte mellett szükséges egyfajta nyitottság és alkalmazkodás. Mélyebb elemzést igényelne, hogy mit értenek a válaszadók barátság alatt. A barátok és ismerősök megadott számából, arra következtethetünk, hogy a nem túl mély kapcsolatok is sok esetben nagyon jó barátságnak minősülnek. (A válaszadók egynegyede 7 vagy több nagyon jó barátot jelölt és kétharmada ugyanennyi barátot jelölt.) Szintén arra következtethetünk, hogy a kortárs csoport nagymértékben meghatározza az érzelmi életet.

Lehetőségek, szokások

Az iskolavégzéssel kapcsolatos következő kérdéskör azt taglalja, hogy a gyermekvédelmi ellátórendszerben élők miként élnek lehetőségeikkel. Ezen belül a szabadidő hasznos eltöltésére, a tanórán kívüli tanulás mikéntjére, tárgyi feltételeire, valamint a tanulást segítő személyére kérdeztünk rá. Fontos volt annak vizsgálata, hogy miféle kínálatot tud nyújtani az ellátórendszer e területen, és hogy ezt igénybe veszik-e az érintettek.

Szabadidő

A szabadidő óraszámja a kutatásban nagyon érdekes képet mutat. Ebben a korosztályban a magas iskolai óraszám és a hatalmas tananyag miatti délutáni tanulás alig hagy időt más elfoglaltságra. Ezzel szemben a válaszadók kétharmada 3-5 óra között határozta meg a szabadidejét, de van egy további 15 %, aki 6-7 órányi szabadidőt írt. Mivel a szabadidős tevékenységek között többen a tanulást is jelezték, valószínűleg sokan az iskolán kívüli legtöbb időt szabadidőnek tekintették.

A szabadidős tevékenységek terén a kérdőívre adott válaszok közelítenek a hasonló korú, nem gyerekvédelemben élő fiatalokéhoz. A válaszadók szabadidejükben leggyakrabban zenét hallgatnak, tévéznek és egyéb (a fiatalok által kiemelt különböző) tevékenységeket végeznek. Második helyen a sportolás (beleszámítva az egyéb kategóriából az alternatív sportokat) és barátokkal való séta szerepel, valamint a tanulás. A számítógép használatát összevonva (játék, internet) is a második helyen szerepel. Legkevésbé a mozi, színház, kirándulás és buli jelenik meg a felsorolásban. A gyakorta végzett tevékenységek is hasonló eloszlásban jelennek meg.

Az egyéb kategóriába is nagyon sokféle tevékenység jelenik meg: írás, levélírás, tánc, rajz, kisállat, állattartás, társasjáték, zenélés, éneklés, segítség-nyújtás, kézimunka, főzés, kertészkedés. Érdeemes kiemelni, hogy a soha nem végzett szabadidős tevékenységek körében a válaszadók majd 40 %-a a bulizást és közel egynegyede az internetet és a mozi-színházat jelölte meg. Azt is fontos megjegyezni, hogy a tanulás folyamatosan jelen van a szabadidős tevékenységekben. A szabadidő felhasználásról a fiatalok kétharmada maga dönt, egynegyede bevon másokat is a döntésbe és csak 12 % válaszolta, hogy a nevelői döntenek helyette. Ez az eloszlás nagyjából lefedi a vizsgált csoport korosztályi eloszlását; feltételezhető, hogy minél idősebb korú fiatalról van szó, annál nagyobb mértékben dönt egyedül a szabadidő-felhasználásáról. Megfigyelhető, hogy a szabadidős tevékenység választásában nevelőszülőknél élők sokkal önállóbbak (70 %-uk egyedül dönt), mint a gyermekotthonban élő társaik. Ennek oka lehet, hogy a szabadidő hasznos eltöltésének kontrollja intézményi keretben nagyobb ellenőrzést kíván. Ez azonban azt is eredményezheti, hogy másfajta döntésekben is nagyobb önállósággal, tapasztalattal, önbizalommal, sikerrel vehetnek részt a nevelőszülőknél élők.

Tárgyi feltételek

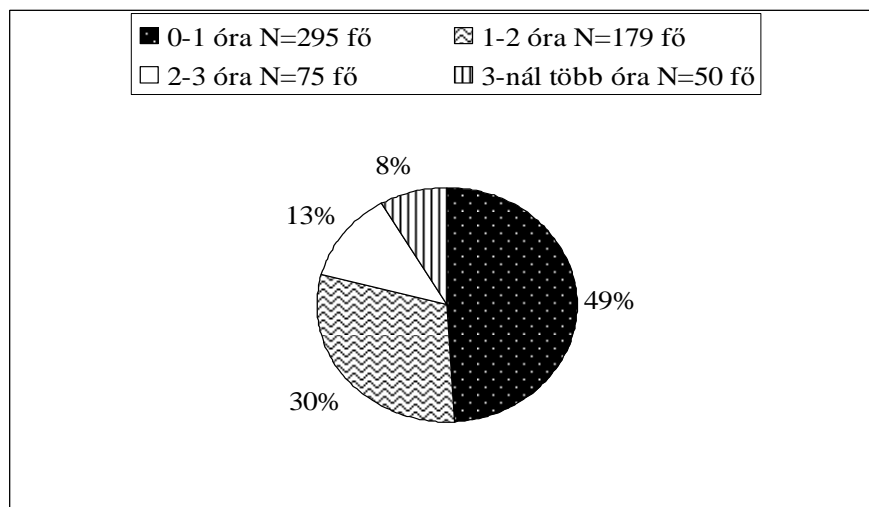
A tárgyi feltételeknél olyan eszközöket soroltunk fel, amelyek a mindennapi élethez kötődőek (külön szoba, szekrény), a tanulásban segítenek (íróasztal, számítógép, könyvespolc, e-mail cím) és ebben az életkorban a szabadidő eltöltéséhez használatosak (zenei lejátszók, társas). Minden esetben azt kérdeztük, hogy rendelkezik-e a válaszadó saját tárggyal. Valamennyi válaszadót figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a tárgyi ellátottság átlagos, a legtöbb felsorolt eszközzel 50-70 % között rendelkeznek. Érdeemes kiemelni, hogy minden tárgyi eszköz esetén, kivétel nélkül, a nevelőszülőknél élő válaszadók 5-15 %-kal magasabb arányban rendelkeznek. Vagyis a nevelőszülői ellátás magasabb színvonalú eszközellátást, tárgyi környezetet képes biztosítani a gyermekvédelemben élők számára.

Tanórán kívüli tanulás

A tanórán kívüli tanulás óraszámja a diákok felénél nem több egy óránál, és csak alig több tíz százaléknál azok számaránya, akik 2-3 órát töltenek tanulással. Nem jelentős az eltérés a gyermekotthoni és nevelőszülő gyerekeknél. Ez a szám meglehetősen alacsonynak tűnik a korosztály iskolai elvárásaihoz képest, kiemelt helyen állhat az iskolai sikertelenség okai között.

Tanórán kívüli tanulással töltött idő arányos megoszlása (%)

12. számú ábra

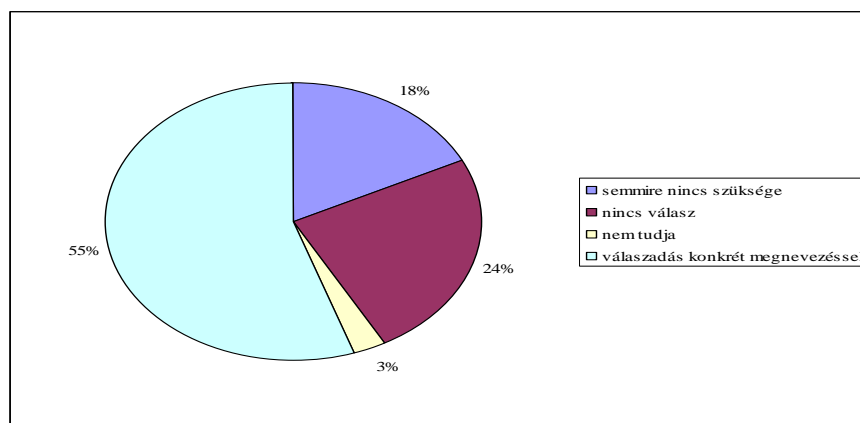

A kérdések között szerepel, hogy milyen segítségre van szüksége a sikeres tanuláshoz. Egy válaszadó, esetenként többet is megjelölt, így a válaszok összes száma 612 db. A kérdőívet visszaküldők egynegyede nem adott választ erre a kérdésre, ami kimagaslóan magas arány a többi kérdéshez képest. Azt feltételezzük, hogy ez esetben a válaszadóknak különösen nehéz volt reflektálni saját igényeikre, így inkább üresen hagyták ezt a részt.

Az alábbi grafikonból látható az adott válaszok százalékos megoszlása. Fontos kiemelni, hogy választ nem adók mellett további 18 % azt válaszolta, hogy semmire nincs szüksége a tanuláshoz, illetve 3 % azt írta, hogy nem tudja, mire lenne szüksége. Így hozzávetőlegesen a válaszadók fele adott javaslatokat arra, hogy mi segítené sikeresebbé tenni a tanulását.

Sikeres tanulást támogató szükségletek arányos megoszlása (%)

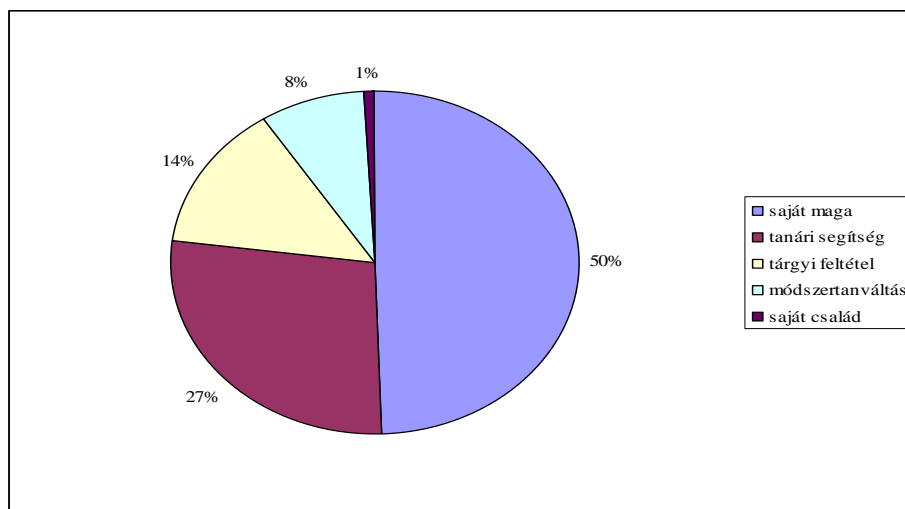
13. számú ábra

A következő (14-es számú) ábra mutatja, hogy a konkrét segítséget megnevező válaszadók milyen százalékos megoszlásban neveztek meg segítséget. A legtöbben saját magukra reflektáltak, vagyis a válaszok fele azt sorolta fel, hogy több szorgalomra, odafigyelésre, tanulásra lenne szükségük. Felnőtt segítséget (iskola tanár, külön tanár, egyéb felnőtt) is igényelnének többen; összességében több mint a válaszok egynegyede. Elég magasnak tűnik az a 14 %-nyi válasz, amely a tanulás körülményeit nevezte meg szükséges segítségnek, ez esetben az internet és könyvek hiánya jelent meg nagyobb arányban. Néhányan, összefoglalóan a család támogató közegét írták (1 %). Érdekes az is, hogy elég sokan (8 %) írták az iskolai módszertan változásának szükségességét: érdekesebb tananyag, tankönyv, tanóra, érthetőbb tanári magyarázat. Fontos látni, hogy a fiatalok fele tudott reflektálni tanulási igényeikre, vagyis ők tudatában vannak szükségleteiknek. Az egy további kérdés, hogy az igények között legnagyobb arányban megjelenő belső szükséglet (szorgalom, akaraterő) valóban felismert szükséglet vagy egy folyamatosan kívülről megjelenő elvárás automatikus megismétlése.

Konkrét tanulási szükségletet megnevezők arányos megoszlása (%)

14 számú ábra

A tanulási szokásokkal kapcsolatban arra kérdeztünk rá, hogy mennyire önállóak a felkészülésben a fiatalok. A válaszokból az látható, hogy az arány az önálló tanulás felé tolódik el, és ez az arány a különböző elhelyezési formákban élők bontása esetén is hasonló. Az önálló tanulás a vizsgált életkorban természetesnek mondható, azonban lehet egyik eredője a fiatalok iskolai eredményeinek. Azt azonban fontos látni, hogy hasonló önállóság mellett a nevelőszülőknél élők sikeresebbek az iskolában, melyből levonhatnánk azt a következtetést, hogy a családiasabb környezet kihat a tanulmányokra. Azonban azt a tényt

sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nevelőszülőkhöz nagy valószínűséggel eleve a problémamentesebb gyerekek kerülnek. Ezt azonban nem támasztja alá a tanulási problémákra adott válasz, mivel itt is hasonlóan nyilatkoztak a gyermekotthonos és nevelőszülőnél élő fiatalok. Vagyis a válaszadók közelítően fele néha érez problémát, kicsivel több mint egynegyede pedig úgy érzi vannak problémái a tanulással. Azt is láthatjuk, hogy a válaszadók döntő többsége (89,6%) problémái esetén kap segítséget. Leggyakrabban az iskolai tanár segítsége jelenik meg és legritkábban a külön tanár.

Összefoglalóan elmondható, hogy a nevelőszülőknél lakó fiatalok tanulmányi előmenetele nem mutat olyan jelentős különbséget a gyermekotthonban lakókhöz képest, mint ahogy az feltételezhető lenne abból a három tényből, hogy a nevelőszülőknél:

- jobb a tárgyi ellátottság
- családra inkább emlékeztető a szocializációs tér
- problémamentesebb fiatalok kerülnek inkább elhelyezésre

Ahogy az alábbi táblázatból is látható, úgy tűnik, hogy a gyermekotthonban dolgozók több segítséget nyújtanak a tanulásban, mint a nevelőszülők, és ez meghatározó az iskolai előmenetelben.

Iskolai problémák megoldásának segítői

11. számú táblázat

Segítő neve	Általában segít		Ritkán segít		Soha nem segít		Nincsenek problémái		Összesen	
	FŐ	%	FŐ	%	FŐ	%	FŐ	%	FŐ	%
Osztálytárs	144	29,6	185	38,1	114	23,5	43	8,8	486	100,0
Iskolai tanár	326	64,0	107	21,0	33	6,5	43	8,4	509	100,0
Külön tanár	78	19,3	56	13,9	227	56,2	43	10,6	404	100,0
Testvér/rokon	113	25,6	106	24,0	179	40,6	43	9,8	441	100,0
Barát	120	25,9	174	37,6	126	27,2	43	9,3	463	100,0
Velem lakó gyerek	120	26,2	152	33,2	143	31,2	43	9,4	458	100,0
Nevelőszülő	200	46,7	44	10,3	141	32,9	43	10,0	428	100,0
Nevelőtanár	268	57,4	56	12,0	100	21,4	43	9,2	467	100,0

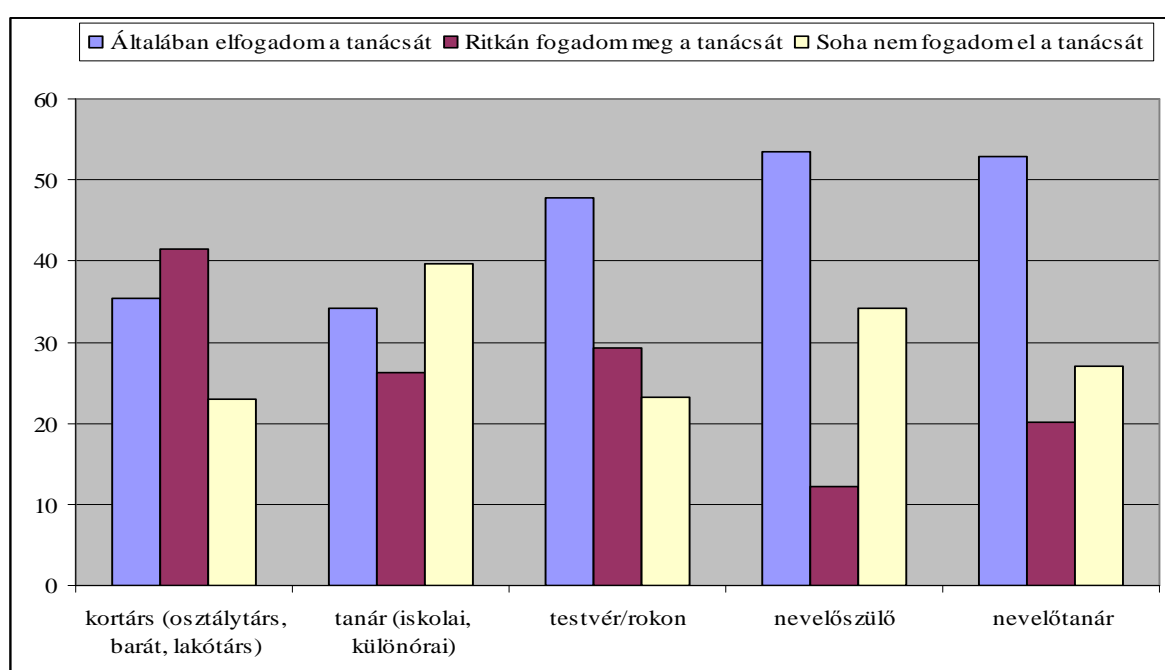
Segítők

Arra a kérdésre adott válaszok, hogy iskolai problémái esetén a fiatal kinek a segítségére, tanácsára számít, a 15. számú ábrán láthatók. A legegyszerűsebb képet a kortárs csoport és a tanárok mutatják. A kortárs csoport esetén elmondható, hogy problémás helyzetben fontos szerepe van a fiatalok életében, hisz a válaszadók majdnem 80 %-a általában és esetenként elfogadja az innen érkező segítséget. Ez a vizsgált korosztály esetén nem meglepő, azonban az már kérdés, hogy miféle segítséget, tanácsot tud nyújtani a kortárs csoport.

Fontos elemezni azt a sokkal nagyobb eltérést, amely a gondozók (nevelőszülő, nevelőtanár) esetén mutatkozik az egyes válaszokban. Némiképp meglepetésszerű, hogy a válaszadók egyharmada soha nem fogadja el nevelőszülőjétől a segítséget, még akkor is, ha a fele viszont általában. Az is érdekes, hogy a gyermekotthoni gyerekek e két válasza között nem ilyen nagy a kontraszt. Miközben azt feltételezzük, hogy a családi légkörben (nevelőszülő) a közvetlenebb segítségnyújtás jobban érvényesül, látható, hogy ez a válaszadók egyharmadánál nem tud érvényesülni. Itt visszautalunk arra az adatra, amely a tanulmányi segítségnyújtás esetén hasonló különbségeket mutatott. Vagyis elmondható, hogy az ideálisabbnak tartott elhelyezési forma még nem automatikusan jelent valóságosan is jobb elhelyezést a gyermekvédelemben élő fiatalok számára. Ehhez valóban felkészült gondozókra van szükség mindkét elhelyezési forma esetén.

Külső segítség elfogadásának módja az adott személyre vonatkozó arányos megoszlásban (%)

15. számú ábra

A fiatalok minta- és jövőképe

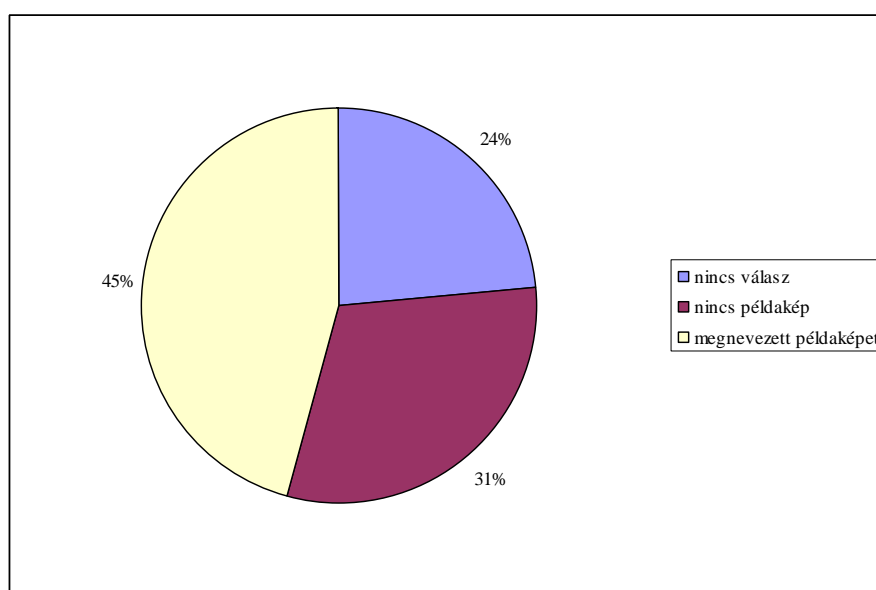
A tanulási aspirációk között fontos szerepet játszik, ha a fiatal lát követendő mintákat, illetve maga is olyan határozott jövőképpel rendelkezik, amelyhez fontos a sikeres iskolavégzés. A következőkben elemzett kérdések arra irányultak, hogy a gyermekvédelemben élők számára kik jelentenek követendő mintát, és pályaválasztásuk során, illetve jövőbeli terveik eléréséhez milyen mértékben van szükség a jobb iskolai eredményekre.

Példakép

Az 16. számú ábra alapján a válaszadók több mint felének a példaképéről nem tudunk tájékoztatást kapni. Fontos látni, hogy ennek egyik oka, hogy a válaszadók egyharmada egyértelműen leírta, hogy nincs példaképe. Ez azért jelentős arány, mivel a vizsgált életkorban jellemzően választanak a fiatalok maguk elé olyan ideált, ideálokat, akikhez hasonlítani szeretnének. Ez jelentősen segíti a felnőttkori szerepek megtanulását, vonatkoztatási pontként szolgál. Esetünkben a fiatalok legalább egyharmadának nincs ilyen vonatkoztatási pontja, és további egynegyede nem válaszolt, amely csoport tagjai közül feltételezhetjük, hogy többen vannak, akik szintén nem rendelkeznek megnevezett, követendő mintával.

A példakép kérdésre adott válaszok arányos megoszlásában (%)

16. számú ábra

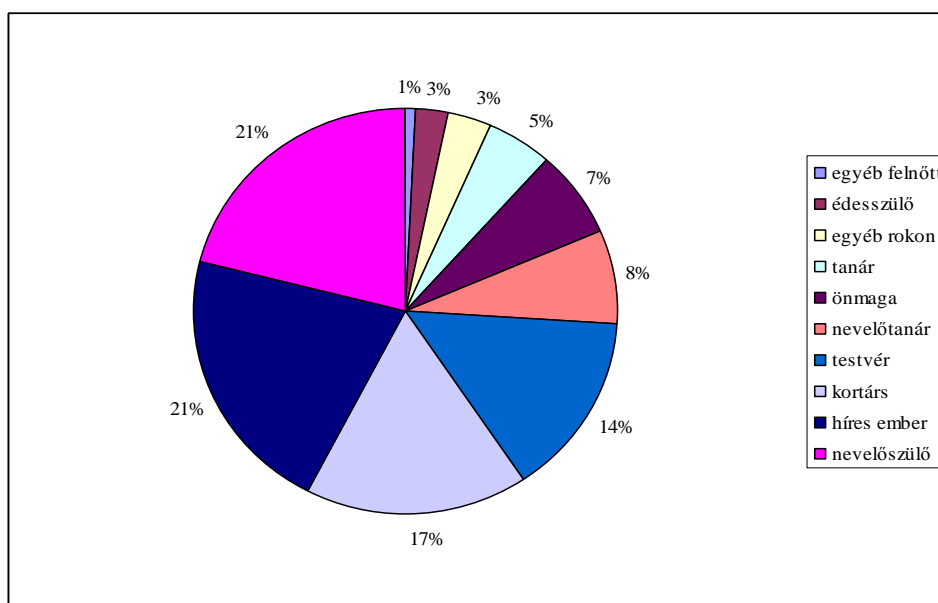

A következő ábra (17. számú) annak a 45 %-nyi fiatalnak a válaszait mutatja, akik megneveztek példaképet. Látható, hogy legmagasabb arányban (21 %) a nevelőszülő és a híres ember jelenik meg. Ez azért érdekes, mert a vizsgált életkorban elsősorban híres emberek (sportolók, zenészek, színészek) jelentik általában a példaképet. Erre utalnak a szobák plakátjai, az öltözék, egyéb kellékek. Ezzel szemben a gyermekvédelemben élők számára a szülőt helyettesítő személy (nevelőszülő) hasonló arányban jelenik meg mintaként. Ha ehhez hozzávesszük a gyermekotthonosok által megnevezett nevelőtanárok arányát (8 %), akkor elmondható, hogy a példaképet megnevező fiatalok majdnem egyharmada közvetlen környezetéből választ olyan felnőtt személyt, akinek életútját szeretné követni. Hátterében valószínűleg az az érzelmi kötődés áll, amely rendkívül fontos a gyermekvédelemben felnőtt, szociális tőkéjében alapvetően megtépzott fiataloknak. Ez a tény egyben olyan lehetőséget tár fel, amely az iskolai előmenetelben és a sikeres társadalmi integrációban egyaránt alapvető szerepet játszhat.

Szintén érdemes odafigyelni, hogy a testvér és a kortárs az, aki hasonlóan nagy arányban jelenik meg mintaként – szintén a válaszadók egyharmadánál. Vagyis jelentősége van a megmaradt családi kapcsolatok mintaadó funkciójának, mert a nagyobb testvér sikeres életvitele egy valódi, követhető mintát jelent a fiatalabb testvérek számára. Ugyanígy a hitelességet erősíti a kortárs csoport. Azt is fontos kiemelni, hogy a kortárs csoport képviselhet olyan értékrendet, amelynek követése nem hasznos a fiatal számára. Éppen ezért ezeket a folyamatokat is célszerű nem figyelmen kívül hagyni, hanem akár a felnőttek által generált, és pozitív értékeket hordozó kortárs kapcsolatokkal erősíteni.

A megnevezett példaképek arányos megoszlásában (%)

17. számú ábra

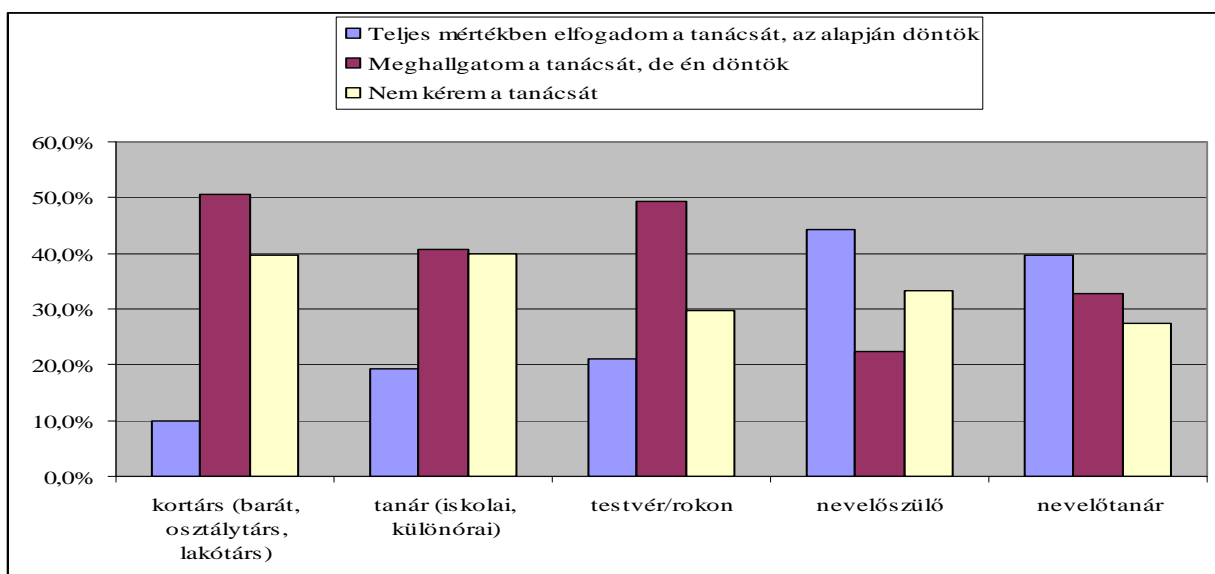
Pályaválasztás

Érdekes kérdés, hogy mi befolyásolja azt, hogy a továbbtanulásnak milyen lehetőségeivel élnek a fiatalok. Az országos statisztikai adatok egyértelműen mutatják, hogy a gyermekvédelemben élők elsősorban szakmák felé orientálódnak, azok közül is a szakiskolai képzés által nyújtott szakmákra. A felsőfokra való továbbhaladást lehetővé tévő középfokú iskolába a gyermekvédelemben élők nagyon kis hányada jut el. Látható, hogy a legbefolyásolóbb szerepű a fiatal gondozója (nevelőszülő, nevelőtanár), de ezekben az esetekben is igen magas az aránya az önálló döntésnek. Kicsi a befolyásoló szerepe a tanároknak (19%), ami azért érdekes, mivel az iskolákban pályaaorientációs programok zajlanak. Vagyis azt gondolhatjuk, hogy ezek a programok nem hatnak a gyermekvédelemben élők nagy részére, éppen arra a célcsoportra, akik számára különösen fontos a megfelelő pályaválasztás. Szintén alacsony arányú a kortárs csoport hatása, ami azért meglepő, mert ebben az életkorban jellemző, hogy a barátok egy iskolát választanak.

Fontos azt is látni, hogy a válaszadók minden személy esetén egynegyed-egyharmad arányban azt jelölték, hogy nem kérik tanácsát. Vagyis összességében az gondolható, hogy minimum a fiatalok egynegyede önállóan dönti el a pályaválasztását. Ez nem minden esetben lehet szerencsés, különösen akkor, ha a fiatal szocializációja során nem találkozott olyan széleskörű információkkal, amely elősegítheti a sikeres választást.

Pályaválasztási tanács elfogadásának módja az adott személyre vonatkozó arányos megoszlásban (%)

18. számú ábra

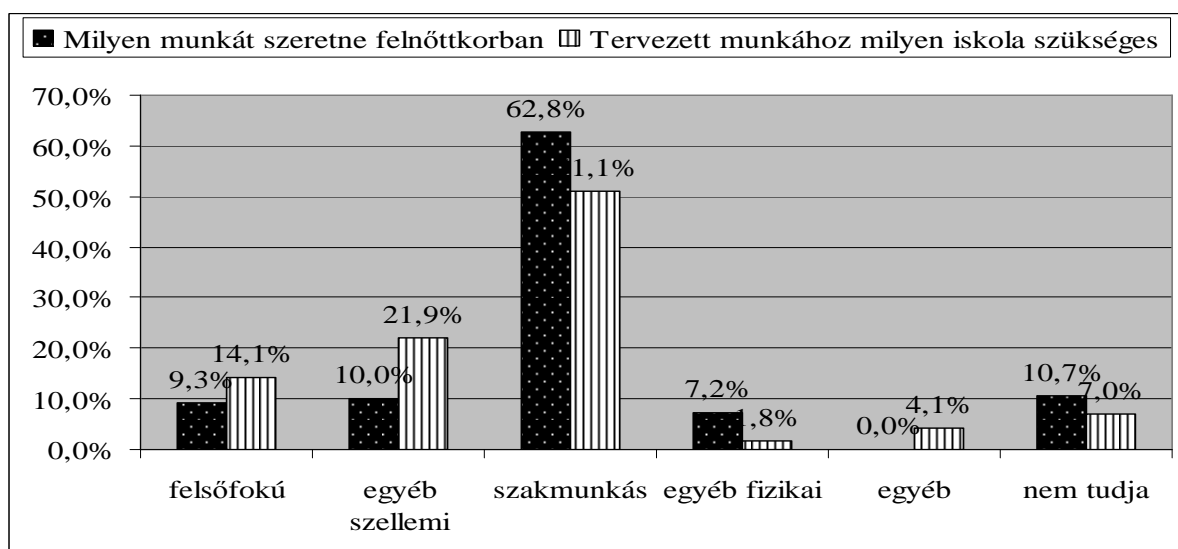

Jövőkép

A 19. ábra egyértelműen mutatja, hogy a válaszadók jövőképében azok a munkák és hozzájuk kapcsolódó iskolatípusok szerepelnek, amelyek az országos statisztikai adatokban is találhatóak. Érdekes, hogy a válaszadók alapvetően magasabb végzettséget jelöltek meg, mint amit az összes munka igényelne. Vagyis munkaerőpiaci helyzetüket a gyermekvédelemben megszokott képhez igazítják (ami lehet ugyanúgy reális, mint alulértékelt), ezzel szemben az iskolák tekintetében magasabb arányok jelentek meg, és ez vonatkozik elsősorban a közép- és felsőfokú végzettségre. Vagyis nem mondható egyértelműen, hogy a munkaerőpiaci jövőkép megalapozott és információkkal támogatott.

Felnőttkori foglalkozás és a szükséges iskola arányos megoszlásban (%)

19. számú ábra

Az általános jövőképre vonatkozó kérdés szokványos volt: Miként képzeled magad tíz év múlva? A kérdésre kapott érvényes válaszok három kategóriába sorolhatók. A legtöbben egy pozitív életpályát írtak le, amelyben az anyagi körülmények (munkahely, lakás) mellett legtöbb esetben a békés család gyerekekkel megjelent. Ez látható az alábbi idézetekből.

„Egyedül fogok élni. Lesz munkahelyem állásom (épp ezért befejezem az iskolát), lesz hol laknom, lesz családom (norm., szép, kiegyensúlyozott), jól fogok-fogunk élni, nem szenvedtünk hiányt semiben, javul a kapcsolat, barátaimmal, szeretteimmel, egy olyan életet akarok magamnak megteremteni mi sajnos nem lehetett az a családommal!!”

„Miután meg van a szakmám, dolgozom. Ezután gyűjtök egy kis pénzt, hogy eltudjam tartani a születendő gyereket. Egy-két gyermeket és egy férjet szeretnék. A gyermekemnek olyan törődést nyújtanák amiben én nem részesülhettem.”

„Ezután családos gondszerető, feleség, anyuka lenék. Remélem mindez sikerülni fog.”

„Szeretnék a szakmámba dolgozni és szeretnék egy normális családot akivel boldog lehetek és egy kis idő múlva szeretnék egy kisgyereket is.”

„10 év múlva remélem lesz egy jól fizető munkám! Házast is szeretnék és talán abban a házban egy férj is van! 25 éves leszek akkor! Saját ház, férj és majd 2-3 év múlva egy gyerek! De a gyerek még várhat! Ezt szeretném 10 év múlva! Így képzelem el az életem!”

„Reggel fölkelek és indulok a munkahelyemre. Itt gyerekek várnak rám akiknek átathatom a szeretetet amit én nem kaptam meg a szüleimtől. Hazamegyek ahhol békés, boldog család vár rám. Szeretném szeretni élni, néha meglátogatni volt nevelőimet akik szeretnek és szerettek engem. Szeretném ha lenne saját gyerekem akit én nevelek fel.”

„Lesz feleségem, meg családom akiket nagyon fogok szeretni.”

„Debrecenben fogok élni a családommal és a munkámban sikeresen dolgozok”

„Becsületes ember és jó család apa”

„Családom lesz, feleség, gyerekek, dolgozom éjjel-nappal, Béke lesz, lesznek igazi barátaim, saját lakás, kocsis, nyaraló, boldog élet, és jó kapcsolatok rokonokkal, szüleimmel, testvéreimmel stb.”

A második kategóriába azok a válaszok tartoztak, amelyek a „pillanat perspektívát tükrözik. Ezek jóval kisebb arányban fordultak elő, mint a pozitív pályakép.

„Nem tudom én soha se tervezek előre. (max 1-2 napot)”

„Elképzelésem nincs na szevasz”

„Én ezt nem tudom elképzelni”

„Honét tudjam még sok dolog történhet”

A harmadik csoportot azok a válaszok alkotják – az összeshez képest a legkisebb arányban – amelyek valamilyen negatív életpályát mutatnak.

„Csöves leszek hengerekben lakom kukából eszek, lopok”

„Bent ülök a kocsmában és várom, hogy jöjjenek a palimadarak és le tudjam őket húzni.”

Összefoglalóan elmondható, hogy a válaszadók többsége által felvázolt jövőképben rendkívül reális elemek jelentek meg, és ebben kulcsszerepet játszik az érzelmi motívum. Vagyis huszoneves korában a legtöbb fiatal csakis családban, gyerekekkel tudja elképzelni a jövőjét. Feltételezhető, hogy a valamennyi kérdésnél megjelenő érzelmi kapcsolat fontosság ebben az esetben ilyen módon jelenik meg, hiszen a felnőtté válás folyamatának napjainkban tapasztalható kitolódása miatt a hasonló korú fiatalok még nem biztosan családot és

gyerekeket terveznek erre az időszakra. Kérdés, hogy amennyiben ezt a vágyott érzelmi köteléket nem sikerül kialakítani, akkor vajon milyen eséllyel sikerülhet a társadalmi integráció a gyermekvédelmi rendszer elhagyása után.

6.3 A gondozók gyermekvédelmi körképe

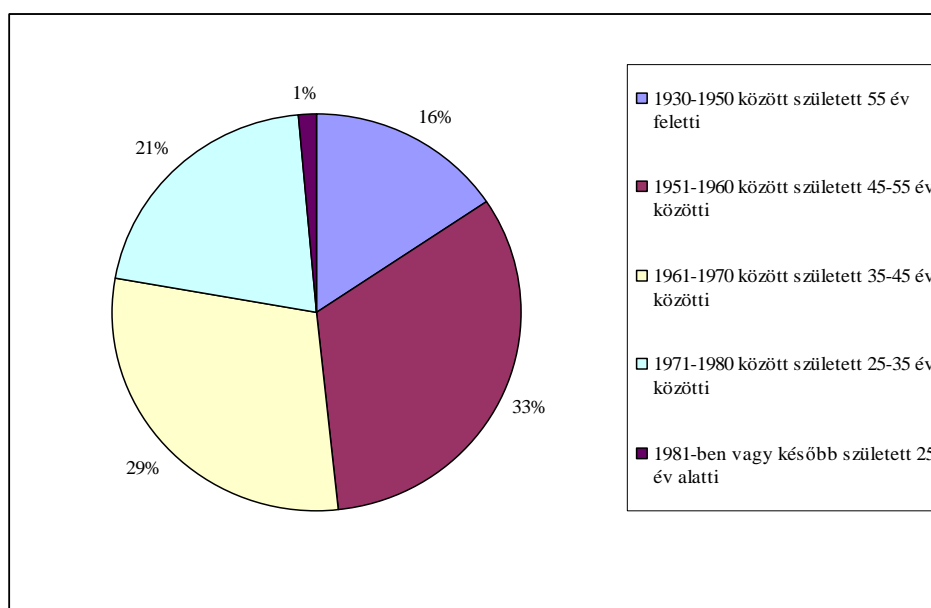
A vizsgált csoportba tartozó fiatalok gondozóitól összesen **629** (52,2 %) kérdőív érkezett vissza, és ezek feldolgozása alapján olvasható az alábbi elemzés. A kérdőív kérdéseinek egy része a gondozók személyes adataira, életútjára, a gyermekvédelemmel kapcsolatos véleményére vonatkoztak. A további kérdések a gondozott fiatallal kapcsolatos körülményeket kívánták feltárni, pontosítani.

Hasonló, a gyermekotthonban dolgozók véleményére alapozott kutatást végzett Rácz Andrea a szakmai munka tartalmáról (Rácz 2006a). A vizsgálat megállapításai több területen – így például a dolgozók szakmai továbbképzésének lehetőségei, a fiatalok tanulmányi motivációi, lehetőségei, jövőképe – azonosak voltak az alábbiakban ismertetésre kerülő saját empirikus kutatásunk eredményeivel.

A gondozók jellemzői

A válaszadók 16 %-a férfi, 84 %-a nő. Hozzávetőlegesen ez az arány jellemzi a gyermekvédelemben élőkkel foglalkozó felnőtteket. Látható, hogy ezen az ellátási területen is főként a nők dominálnak.

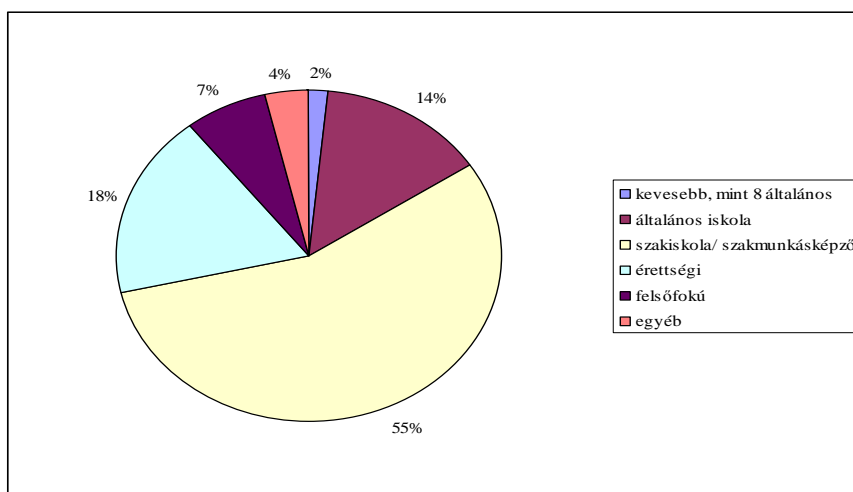
A válaszadók életkori megoszlása láthatóan eltolódik a középkor és felső határa felé. A válaszadók egyharmada 45-55 év közötti, és majdnem ilyen arányban vannak a 35-45 év közöttiek. Az 55 év felettek alig vannak kevesebben, mint a 25-35 év közöttiek. Ennek egyik magyarázó oka, hogy a gyermekotthonokban lakó diákok gondozói kérdőívét a lakásotthon, gyermekotthon vezetők töltötték ki, és valószínű ebben a csoportban inkább idősebb szakembereket találunk. E mellett azonban a nevelőszülők esetén is inkább az idősebb korosztály jelenik meg. Vagyis a gyermekvédelemben élő 12-18 éves korosztállyal olyan idősebb felnőttek foglalkoznak, akik valószínűleg már jelentős élettapasztalattal rendelkeznek.

Iskolai végzettség

A válaszadók iskolai végzettség szerinti megoszlása meglehetősen szórta. A válaszadók fele felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Mivel tudjuk, hogy a válaszok fele gyermekotthonból érkezett, ott pedig a vezetők töltötték ki, tudható, hogy a diplomások majdnem mindegyike gyermekotthoni dolgozó. Ezzel szemben a nevelőszülők, akik a válaszadók másik részét alkotják, sokféle iskolafokon fejezték be tanulmányaikat. Nagyjából ugyanannyian rendelkeznek 8 általánossal, mint érettségivel, és 10 %-uk szakmunkás. Vagyis a hosszútávú iskoláztatással kapcsolatos tapasztalatai elsősorban a gyermekotthon vezetőinek vannak, míg a nevelőszülők főként az alacsonyabb iskolai végzettségűek csoportjába tartoznak. Ugyanezeket az adatokat erősíti meg egy 2004-ben lezajlott baranyai kutatás, mely a 8 általános iskolai végzettséget a nevelőszülők majdnem felénél regisztrálta, és érettségivel, illetve felsőfokkal alig egyötödük rendelkezett. (Barka 2004)

Ezek az adatok kutatásunk szempontjából azért fontosak, mert a vizsgált fiatalok számára a gondozó iskolával kapcsolatos értékrendje, attitűdjei, tapasztalatai meghatározóak lehetnek a fiatal iskolai sikereiben, pályaválasztásában. Ez nem csak direkt módon működik (mennyire szorgalmazza a tanulást, miben tud segíteni, merre orientál), hanem az indirekt szocializáció szintjén is nagymértékben hat (mintakövetés, kulturális szokások).

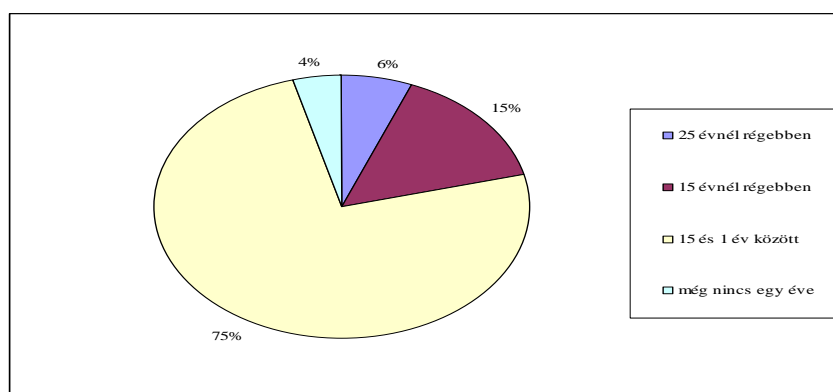

Ellátási terület és a gyermekvédelemben eltöltött idő

A válaszadók 40 %-a nevelőszülő, a többiek a gyermekotthonokban dolgoznak. A gyermekotthoni dolgozók legnagyobb arányban gyermekotthon, lakásotthon vezetők, de néhány gondozó is található köztük.

Az alábbi (22. számú) ábrából jól látható, hogy a válaszadók háromnegyede az utóbbi tizenöt esztendőben került a gyermekvédelembe. Vagyis abban az időszakban, amikor a rendszer megkezdte átalakulási folyamatát, és az új gyermekvédelmi törvénynek megfelelően a gyermeki jogokat előtérbe helyezve szervezte ellátási rendszerét. 20 %-nyi az a csoport, aki ezt megelőzően is dolgozott, ami lehet meghatározó arány, különösen, ha elsősorban a vezető pozíciót betöltők közül kerülnek ki a régebbi dolgozók. Az is látható, hogy a vizsgálat évében is jelentek meg új gondozók, ami folyamatos frissülést jelent a gyermekvédelem számára.

A gyermekvédelemben töltött idő megoszlása a válaszadók százalékos arányában

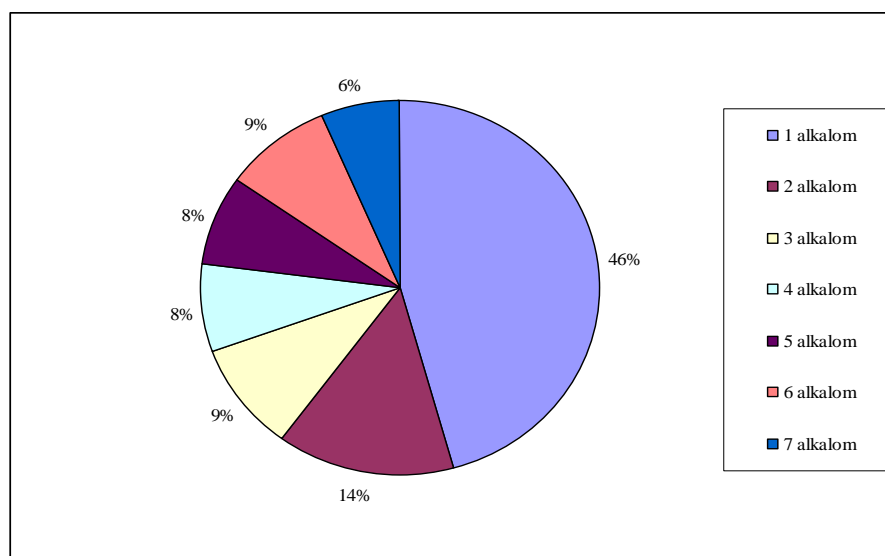

Szakmai továbbképzés

A gyermekvédelmi rendszerben dolgozók számára is fontos a folyamatos szakmai megújulás. Ezt az elvárást már jogilag is rögzítették; 2001 óta akkreditált szociális képzéseken szereshető pontok alapján lehet egy-egy munkakört betölteni. Vonatkozik ez a nevelőszülőkre is, akik nevelőszülővé válási folyamatának egyik első lépcsője a kötelező nevelőszülői képzés. Látható, hogy legtöbben (a válaszadók mintegy fele) 1 alkalommal vett részt képzésen. A további alkalmak arányosan oszlanak meg a válaszadók másik fele között. A válaszok azt jelzik, van lehetőség és szándék a gyermekvédelemben dolgozók számára a folyamatos szakmai megújulásra. Ezt erősíti az is, hogy a válaszadók háromnegyede a kérdőívben azt is jelezte, hogy szándékozik további képzéseken részt venni. Mindez előremutató a tekintetben, hogy a gyermekvédelmi rendszerben dolgozók olyan tudásokkal vértözödjenek fel, mely segíti őket gondozottjaik szakszerűbb ellátásában.

Képzéseken való részvétel számának megoszlása a válaszadók százalékos arányában

23. számú ábra

A gondozók és a fiatalok viszonya

E kérdések arra irányultak, hogy láthatóvá váljon, hogy a gondozó milyen stabil kötődést képes kialakítani a gondozottal, melyet nagymértékben befolyásol a vele töltött idő mennyisége. A kötődésben szerepet játszik az is, hogy a fiatal meglévő szülői kapcsolatait a

lehetőségekhez képest miként segíti a gondozó, képes-e olyan környezetet kialakítani, amelyben a vér szerinti család jelenléte építően hat a fejlődő gyermek személyiségére. Ugyanígy fontos terület a gyermek származásának ismerete és hozzáértő kezelése a gondozó oldaláról. Amennyiben a gyermek valamely kisebbségi csoportból érkezik a gyermekvédelembe (Magyarországon elsősorban a cigány kisebbségi csoportból), külön odafigyelés szükséges a gondozó részéről a gyermek identitásának kialakulási folyamatára e területen. Ez csak akkor érhető el, ha a gondozó a társadalmi sztereotípiáktól és előítéletektől mentesül (többek között ezt segíthetik a romológiai tárgyú képzések), és segíteni tudja a fiatal számára a cigány identitás pozitív megélését.

A fiatallal eltöltött idő

„A gyerekeknek nem kell tudnia, hogy szeretem, nem kell hallani, hogy szeretem. Érezni kell. Hülyét kapok attól, bocsánat, amikor azt hallom, hogy én áldozatot hozok érted, vagy bárhol. Én abban a pillanatban azt mondom, hogy állj, nekünk áldozatokra itt nincs szükségünk a gyermekvédelemben, mert ahogy áldozattá válik, máris nem tud nevelni, nincs értelme, nem kell. A másik, hogy őszintének kell lenni a gyerekekkel, mert a gyerek nagyon jó műszer, tehát tudja. Igen is el kell mondani a gyerekeknek, azt hogy megbántott engem, de ezt úgy, hogy ennek most nem örülök. Mennyivel jobb volt. Például hoz egy rossz jegyet. Olyan gyerek, aki eddig ötösre felelt, hoz egy kettést. Én erre azt szoktam mondani, hogy te nagyon örülsz, hogy nem egyest hoztál, de milyen érzés volt hazajönni. A jó tulajdonságait kell erősíteni a gyerekeknek, mert minden gyerekben van jó tulajdonság minden gyerekben, van valami, amiben ő más, mint a többi csak meg kell találni és azt erősíteni.”

Részlet SZ. G gyámi tanácsadóval, volt állami gondozottal készített interjúból

Feltételezhető, hogy minél több időt tölt együtt a gondozó a gyermekvédelemben élő fiatallal, annál stabilabb érzelmi kapcsolat alakul ki köztük, és ez az erős érzelmi kapcsolat segíthet a sikeres felnőtté válás folyamatának minden területén. A válaszadók 20 %-a foglalkozik 10 évnél régebb óta a gondozottjával, és több mint fele még nincs három éve kapcsolatban vele. Vagyis a vizsgált csoport legtöbb tagja esetén nem beszélhetünk hosszútávú, megalapozott érzelmi kapcsolatáról. Nyilvánvaló, hogy ennek egyik oka, hogy a gyermekvédelmi törvény értelmében, és nagyon helyesen, törekedni kell a gyermek vérszerinti családba való mielőbbi visszahelyezésére. A gyermek családba való visszahelyezhetőségének évenkénti felülvizsgálata, esetenként többszöri váltása a vér szerinti család és a gyermekvédelem között azonban a bizonytalanságot növeli a gyermek élethelyzetében. Különösen akkor, ha a

gyermek maga is ideiglenesnek éli meg a helyzetét mind a családban, mind a gyermekvédelmi ellátórendszerben.

Ezzel együtt azonban a gyermekvédelemben dolgozóknak világosan látni kell, hogy a rövidtávon működő kapcsolatoknak is hosszú távra kiható folyamatokat kell indikálnia, különösen a társadalmi integrációra vonatkozó területeken. Vagyis a rendszerben eltöltött időszakban minél intenzívebben kell a hátrányok kompenzálására törekedni, és olyan folyamatokat elindítani, többek között az iskoláztatás területén, melyek a családhoz való visszakerüléskor sem szakadnak meg. Ehhez elengedhetetlen, hogy megfelelő erőforrásokkal rendelkezzen a gyermekvédelmi ellátórendszer.

Kapcsolat a szülőkkel

A kérdőívekre adott válaszokból az látható, hogy a gondozók fele ismeri az általa nevelt gyermek szüleit. Ez a szám alacsonynak tűnik, hiszen az országos statisztikai adatok alapján tudható, hogy a gyermekvédelemben élők 80-85 %-a átmeneti nevelt, vagyis van lehetőség a családi kapcsolat helyreállítására, aminek feltétele a családdal való kapcsolattartás.

Azok a gondozók, akik ismerik a fiatal szüleit, nyilatkoztak a szülők iskolai végzettségéről is. Ez azért volt fontos számunkra, hogy lássuk, milyen családi szocializációs mintával rendelkeznek a fiatalok az iskoláztatás területén. Az anyákról minden esetben tudtak nyilatkozni a gondozók. Ebből az látható, hogy az anyák 20 %-a nem rendelkezik nyolc általánossal, és további 70 %-nak csak a nyolc általánosa van meg. A többiek szakmunkás végzettségűek, és elenyészően kevés az ennél magasabb iskolai végzettség. Az apák esetén a válaszadók fele nem ismeri az apa végzettségét. Az ismert apai végzettségek hasonló megoszlást mutatnak az anyákéhoz. Vagyis elmondható, hogy a gyermekvédelemben élők olyan családi környezetből érkeztek, amely iskolázottsági adatai a társadalom alsó decilisére jellemzőek. Ez olyan hátrányt jelent a fiatalok számára, amit csakis célzott, és többszörös befektetést igénylő szolgáltatásokkal lehetne kompenzálni akkor is, ha az érzelmi sérülés és bizonytalanság nem játszana szerepet. Azzal együtt pedig még sokrétűbb, személyre szabott szolgáltatásokra van szükség az iskolai sikerekhez.

A fiatal származása

„- És az hogy te cigány vagy a felnövekedésed során ténykérdés volt, vagy egyszer csak elkezdted ezzel foglalkozni?

- Hát amikor eljöttem otthonról, akkor kezdtem el ezzel foglalkozni. Előtte nem, előtte én azt sem tudtam, hogy most nem az, hogy mit jelent, hanem egyszerűen törődtem vele, nem tulajdonítottam én ennek semmi fontos dolgot, de nem ismertem a kultúrát, a nyelvet, satöbbi, tehát semmit nem tudtam erről a megkülönböztetésről, mert én nem tapasztaltam, tehát egy burokban éltem, amit nyilván a nevelőszüleim akartak elérni, hogy ne kelljen kinézni és megtapasztalni ezeket a dolgokat, és végülis amikor eljöttem, akkor sem volt igazán. Volt olyan időszak és érzés, amikor úgy éreztem, hogy ide sem meg oda sem tartozom ez nehéz volt. Volt ilyen időszak, most akkor megzavarodtam, hogy most mi van. De amikor lent voltam ilyen faluban, ahol cigányok voltak, és cigányul beszéltek hozzám, én néztem rájuk hülyén és várták hogy válaszoljak, meg más mentalitás, satöbbi, az furcsa volt, de azért hamar befogadtak ahhoz képest szerintem, de mégsem tudtam volna elképzelni, hogy most velük éljek, mit tudom én, az már nem az én világom volt. A másik meg hogy a magyar rész, hogy mondjam, valamilyen szinten természetes volt, hogy így nevelkedtem, de még is, ha az igazságod keresem és igen, cigány vagyok, és olyan furán jön ki, hogy jó, nem volt semmilyen konfliktusom, meg ilyesmi, de akkor is volt olyan időszak. Konkrétan nem volt.”

Részlet H. Zs., gyermekvédelemben felnőtt fiatallal készített életinterjúból

A válaszadók 85 %-a azt jelezte, hogy ismeri a fiatal származását. Ez a magas arány azért fontos, mivel a gyermekvédelmi törvény egyértelműen kinyilvánítja a gyermek jogát arra, hogy nemzetiségi, vallási hovatartozásának megfelelő nevelésben részesüljön a gyermekvédelemben is. Ennek alapja, hogy a gondozó tudja, milyen jellegű szolgáltatásokhoz való hozzáférést kell segítenie. A válaszadók a gondozottak 60 %-át cigány csoportba sorolták. Arra nem tért ki a kérdőív, hogy mindez milyen szolgáltatásokat indikál az intézményben, mivel nem ez volt a kutatás fókuszja. Azt sem kérdeztük, mire alapozza a válaszadó a besorolást. Az azonban tény, hogy nagyszámban található a gyermekvédelemben cigány gyerekek, fiatalok, a napi tapasztalat szerint ezzel szemben a cigány identitás fejlesztésére nem helyeződik a legtöbb intézményben hangsúly. Ugyanezt a tapasztalatot erősíti meg az ERRC előző fejezetekben már hivatkozott kutatása, mely a fókuszcsoporthoz bevont gyermekvédelmi dolgozók véleménye alapján megállapította, hogy a gyermekvédelmi törvényben előírt kötelezettség, a nemzetiségre való tekintettel történő nevelés lehetősége, több okból sem tartható be: adatvédelmi kérdések, a nemzetiséghez való tartozás megítélésének kérdésköre, hiányzó szakismeret, szakember stb. (Bedard 2007:39).

Az alábbi interjúrészlet egy elkötelezett nevelőszülő ezen a területen megélt tapasztalatát mutatja be.

„Mondom a K-t. Nála úgy kezdte az egyik tanár, hogy nem szeretem a zsidókat, a románokat, a cigányokat. Megkülönböztetik őket, akkor is, ha látványos. Nekem most van egy olyan gyerekem, aki képtelen felvállalni, pedig nagyon látszik. Mert szerinte minden cigány koszos és hülye, és hogy akkor őt is úgy kezelnék. Ha eljön, akkor nagyon sokszor a nagyokkal, a K-val, J-val is átbeszéljük. Ő hátrányként élte meg, hogy cigány. Most már felnőttként nem is merné felvállalni. Pedig ránézel és látszik”

Részlet V.Z-né főállású nevelőszülővel készített interjúból

Tanulás

Érzelmileg teljesen labilisak. Nincs kötődésük. Ezért évet kell dolgozni, hogy kialakuljon. Fejletlenek. Mind beszédben. Azt tudom mondani, hogy egy 5 éves gyerek 3 éves szinten van. Iskolába kerülve ez még erősebben érződik, mert hiába tanulunk, meg foglalkozunk a gyerekekkel, ahhoz kéne 2 év, hogy behozzuk. Nem értik meg, azt látják, hogy a gyerek problémás.

Részlet V.Z-né főállású nevelőszülővel készített interjúból

A gondozók leírása alapján a fiatalok nagy számban vesznek részt iskolai szolgáltatásokban legtöbbször a sportkört, a kirándulást, a korrepetálást és a szakkört jelölték meg, ezek aránya 40 % körül mozog. E mellett kisebb arányban jelenik meg a számítástechnika és a nyelvoktatás; az a két terület, mely jelenleg a munkaerőpiaci boldogulás két fontos tényezője. A gyermekvédelem által nyújtott iskolát támogató szolgáltatások között legmagasabb arányban a kirándulás (50 %) jelenik meg, és némiképp kisebb mértékben a sport, fejlesztés és korrepetálás. Itt is a nyelvoktatás és számítástechnikai képzés a legalacsonyabb arányú.

Vagyis elsősorban a tanulmányi lemaradások pótlása, a szabadidő hasznos eltöltése (elsősorban mozgásos formában) a hangsúlyos, és azok a tevékenységek, amelyek a magasabb iskolák végzését jelentős többlettel támogathatják, kisebb szerepet játszanak.

A szabadidős szolgáltatások felsorolásában valamennyi elem (kirándulás, barátokkal találkozás, internet használat, sport) magas arányban jelenik meg a gondozói ajánlat és a gondozotti igénybe vétel esetén is. Ebből úgy tűnik, hogy a gyermekvédelem törekszik a fiatalok hasznos időtöltését tartalmasan megszervezni.

„És akkor van egy másik hasonlatom, hogy a pedagógushoz, hogy mi kertészek vagyunk. Volt egy ilyen könyv, hogy Kertész legyen, aki boldogságra vágyik. A gyermekvédelmi pedagógus illetve az iskolai pedagógus dísznövénytermesztő elveti a magot, nagyon hamar gyönyörű, kirakja az ablakba. Mi hol dolgozunk? Az iskolában. Mert a mag is ki tudja, honnan jön, honnan kapjuk a magot. Nem is beszélve a magoncot, vagy a husángot, amikor megkapjuk, azt ki kell ültetniünk, iskolázni kell, át kell raknunk egyik helyről a másikra, de hogy ez milyen lesz, ahhoz idő kell. Hogy mikor ki van ültetve az a fa, én kiültettem azt egy szép

parkfának, hogy szép nagy legyen, hogy alatta el lehessen ülni vagy gyümölcsfa aztán kiderül, hogy nem olyan termést hoz. Tehát nekünk idő kell ahhoz, hogy hogyan mi lássuk a munkánk eredményét, hogy mi hogyan dolgoztunk, az akkor derül ki, amikor egy gyerek szülő lesz. Hogy hogyan tud a saját gyerekével bánni.”

Részlet SZ. G gyámi tanácsadóval, volt állami gondozottal készített interjúból

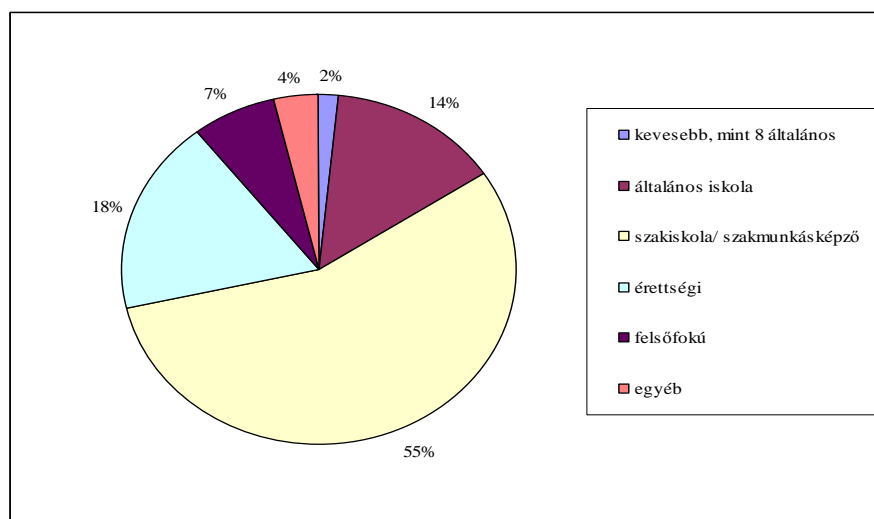
A gondozókat megkérdeztük, hogy volt-e az iskolában a diákkal valamiféle probléma. Meglepő, hogy alig több mint egyharmaduk jelezte csak, hogy igen. Ezzel szemben a diákok iskolai eredményei jóval elmaradnak az országos átlagtól. Feltételezhetjük, hogy a gondozók nem érzékelik problémának a diákok iskolai eredményeit.

Az iskolai kudarcok okainak felsorolása során a gondozók nagyon kis arányban jelölték meg azokat a területeket, amiket tipikusnak gondolhatnánk. Így az iskola és a gyermekvédelem hiányos kapcsolata, az iskola hiányos pedagógiai eszközei a válaszadók 10-15 % számára jelent problémát és az iskolai kudarcok okait. Legnagyobb arányban (nem egészen 30 %) jelenik meg a fiatalok behozhatatlan lemaradása. Elenyésző a fiatalokat érő diszkrimináció megnevezése. (Ezzel szemben a diákok kérdőívei erről jóval részletesebben és nagyobb mértékben számolnak be.)

Azt feltételezhetjük, hogy a gyermekvédelemben dolgozók egy része nem súlyánál fogva értékeli az iskolai problémákat, illetve annak kihatását, és éppen ezért nem reflektáltak nagyobb arányban a problémák mögött meghúzódó okokra. Ez azonban azt is jelenti, hogy a gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzetének jelentős javítására nincsenek olyan egyéni és intézményi stratégiák, amelyek valóban hatásosak lehetnek.

A gondozók feltételezése a gondozottak iskolázottságáról arányos megoszlásban (%)

24. számú ábra

Mindezt illusztrálja a fenti (24. számú) ábra, amely arra kérdezett rá, hogy 10 év múlva milyen lesz a gondozott iskolai végzettsége. Látható, hogy ezek a becsült adatok nem különböznek a 2005-ös országos statisztikai adatoktól. Vagyis nem várható olyan jelentős elmozdulás, amely a gyermekvédelemben felnövő fiatalokat iskolázottsági szempontból ne a társadalom alsó 20 százalékába sorolja majd.

6.4 Az iskolázottságot befolyásoló tényezők

Az előzőekben ismertetett kutatás összefoglaló megállapításait azon főbb pontok mentén kívánom megtenni, amelyeket mintegy 10 évvel ezelőtt az Angliában a gyermekvédelem teljeskörű, civil és állami irányítású vizsgálata során megállapítottak. Így a vizsgált fiatalok bizonytalanság érzése és az oktatási rendszerhez való hozzáférése, velük szembeni elvárásszint és motiváció, az őket körülvevő környezet inkluzivitása, valamint az érdeükben működtetett szektorközi együttműködés, ami részletes elemzésre került. Látható, hogy az angliai kutatás is arra fókuszált, hogy milyen tényezők gátolják a rendszerben élő fiatalok sikeres iskolavégzését, hasonlóan az értekezés részeként elemzett vizsgálathoz. Az angliai szempontok szerinti összevetéssel láthatóvá válik, hogy a magyarországi gyermekvédelmi rendszerben felnövő problémái miben hasonlítanak és térnek el az Angliában tapasztaltaktól, illetve megállapítható az is, hogy az Angliában már eredményeket is hozó cselekvéssorozat egyes elemei mennyiben jelenthetnek mintát Magyarország számára.

Bizonytalanság érzete

A vizsgált fiatalokra egyértelműen jellemző, hogy többször is váltottak elhelyezési formát, mely biztonságérzésüket jelentősen csökkenti. Ezt fokozza, hogy az értük felelős gondozóval való kapcsolatuk legtöbbször nem hosszabb három évnél. A gyermekvédelemben élők instabil érzelmi kötődéseiben szerepet játszik az is, hogy fele részben nem emlékeznek kisgyermekkorukra, és akik emlékeznek, azoknak is jó része már nem tart fent kapcsolatot vele. A családjukkal való érzelmi viszonyok rendkívül összetettek, ambivalensek és végletesek: a csalódás, a hiány és a szeretet egyaránt jelen van benne. A kortárs csoporttal elmondásuk szerint könnyen kötnek barátságot, azonban a megnevezett barátok számából arra lehet következtetni, hogy ezek az érzelmi viszonyok nem túl mélyek és hosszú távúak. A példakép megnevezésénél nagy arányban jelennek meg a nevelőszülők, kortárs csoport tagjai,

és vér szerinti családtagok, ami arra utal, hogy azokban az esetekben, ahol tartós érzelmi kötődés alakul ki, ott nagy és meghatározó jelentősége van a kapcsolatnak. Az érzelmi viszonyokban szerepet játszik, hogy a megkérdezett fiatalok nagy része már került szembe negatív megítéléssel élethelyzete miatt. Ez egyértelműen további elszigetelődést, érzelmi bizonytalanságot, személyiségfejlődési gátaakat eredményez.

A kutatás eredményei egyértelműen azt mutatják, hogy a gyermekvédelmi ellátó rendszer nem képes olyan mértékű érzelmi biztonságot teremteni az ott élő fiatalok számára, mely alapjául szolgálhat a sikeres iskolavégzésnek.

Oktatási rendszerhez és szolgáltatásokhoz való hozzáférés

A vizsgált régió (Dél-dunántúli) gyermekvédelmi ellátórendszerében élő 12-18 év közötti fiatalok az országos átlagnál jóval nagyobb arányban élnek kisebb településeken, mely helyzet az oktatást segítő szolgáltatásokhoz való hozzáférést gátolhatja. Vagyis valószínűsíthető, hogy a fiatalok hátrányát a településhátrányból adódó tényezők tovább fokozzák.

A vizsgált csoport tagjai, a gyermekvédelmi országos statisztikai adatokhoz hasonlóan, vesznek részt a közoktatás rendszerében. Vagyis felülreprezentáltak az eltérő tantervű szegregált oktatásban, általános iskolai előrehaladásukban az országos átlagot jóval meghaladóak a kudarcok (évismétlés, javítóvizsga, hiányzások), továbbtanulásukra a munkaerő-piacon kevésbé konvertálható szakmai irányok választása jellemző.

Ennek háttérében áll, hogy a vizsgált tanulók a kortárscsoportnál nagyobb mennyiségű szabadidővel rendelkeznek és a tanulásra fordított idejük jóval kisebb, miközben látható, hogy iskolai eredményük lényegesen elmarad a kortárscsoportétól. Így van ez mindkét elhelyezési forma (nevelőszülői, gyermekotthoni) esetén, függetlenül attól, hogy a nevelőszülőknél jobb az eszközellátottság, családra emlékeztetőbb a szocializációs közeg és problémamentesebb gyerekek kerülnek nevelőszülőkhöz.

Ez alapján egyértelműen megállapítható, hogy a nevelőszülői hálózat kialakulása még csak a keretet teremtette meg a családiasabb elhelyezésre, azonban a szakmai felkészültség, illetve a széleskörű szolgáltatási kör még nem tudott e területen elterjedni. Ezt támasztja alá a kutatási adatokban is látható alacsony nevelőszülői végzettség, illetve a válaszadó fiatalok nagy száma, akik nem kérnek és kapnak segítséget a nevelőszüleiktől.

Fiatalokkal szembeni elvárásszint és motiváció

A kutatás iskolai tanulmányokkal kapcsolatos területén fontos még kiemelni, hogy a gondozók nagyobb számban nem érzékelték iskolai problémát a fiatalok esetében, függetlenül attól, hogy az iskolázottsági adatok lényegesen elmaradnak az országos átlagtól. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a magasabb iskolai végzettség elérése, melyhez jelentős többletszolgáltatások lennének szükségesek a többszörös hátránnyal induló fiatalok számára, nem jelenik meg hangsúlyosan a nevelési célok között.

A továbbtanulási, jövőre vonatkozó válaszokból az a következtetés vonható le, hogy mind a fiatalok, mind a gondozók olyan jövőképet vázolnak fel a gyermekvédelemben felnővők számára, mely az eddigi, alsó társadalmi rétegekbe való betagozódás tendenciáinak ismétlődését mutatják. Amennyiben ez a reális jövőkép leírását jelenti – és miért lenne másképp? –, akkor ez azt jelenti, hogy mind a fiatalok, mind a gondozók tisztában vannak azzal, hogy a gyermekvédelmi ellátórendszer jelenlegi eszközrendszerével a társadalmi hátrányokból érkező fiatalok számára nem képes mobilitást eredményező szocializációs közeget teremteni.

Inkluzív nevelési környezet

A válaszadó fiatalok nagyobb része be tudott számolni olyan iskolai esetről, amikor hátrányos megkülönböztetést érzett élethelyzete miatt. A megkülönböztetést elsősorban a társaktól, de esetenként a tanároktól szenvedték el. Ez azt jelenti, hogy sok esetben nem alakult ki olyan sztereotípiamentes iskolai környezet, amely a gyermekvédelemben felnővők számára valódi befogadást eredményez. Ezzel szemben hátrányaikat erősíti a kirekesztés, és az erre reakcióként megjelenő önbizalom gyengülés. Ezt csak erősíti, hogy a válaszadó fiatalok nagyon kis számban jelezték, hogy a különböző kérdéskörökben (tanulás, pályaválasztás, szabadidő stb.) elsősorban iskolai segítséget kapnak. Vagyis az iskola számára nem kiemelt feladat a gyermekvédelemben élők számára személyre szabott oktatási (inkluzív) környezet megteremtése. Természetesen ez minden tanuló számára kívánatos lenne, azonban azon diákok, akik családi szocializációja nagymértékben eltér az iskoláétól, különösen hátrányba kerülnek a hagyományos, magyarországi viszonyokra alapvetően jellemző, szelekciós és homogenizációs mechanizmusokkal terhelt iskolarendszerben. Mindezt felerősíti, ha a fiatalok szegregált és alacsonyabb szintű oktatásban vesznek részt.

Szektorközi együttműködés

A gondozókkal végzett kérdőíves felmérés, és a későbbi mélyinterjúk, illetve fókuszcsoportos megbeszélés egyértelműen azt mutatja, hogy az oktatási és szociális szektor között nincs rendszerszerű együttműködés. Amennyiben a gyermek gondozója fontosnak érzi, keresi a kapcsolatot az iskolával, de arra nem találtunk példát, hogy az iskola kezdeményezett volna párbeszédet a nevelők felé. Ez azt a szemléletet tükrözi, hogy az oktatási szektor a gyermek minden területen való ellátását biztosítottnak érzi azáltal, hogy a fiatal a gyermekvédelmi ellátórendszerben van. Ezt támasztja alá az is, hogy a fiatalok válaszaiból az látható, hogy az iskolai sikerességet segítő személyek között alig jelennek meg az oktatási intézmény dolgozói. Vagyis a szektorok közötti felelősség megosztása kompetenciaterületenként, a kölcsönös segítség és a folyamatos együttműködés személyre szabott nevelési terv alapján nincsen.

Összefoglaló következtetések

Az előzőekben elemzett kutatási eredmények és feltárt összefüggések alapján megállapítható, hogy a magyarországi gyermekvédelmi viszonyok nagy hasonlóságot mutatnak az Angliában feltárt helyzethez, problémákhoz. Ebből az következik, hogy Magyarországon is a gyermekvédelmi gondoskodás rendszerében felnövekvő, átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermekek és fiatalok, függetlenül elhelyezési formájuktól, nagy valószínűséggel a társadalom alsó tíz százalékába tagozódnak majd be, azaz nagy esélyük lesz a társadalmi kirekesztődésre. Ha e mellett figyelembe vesszük, hogy e fiatalok több mint fele a gyermekvédelem rendszeréből, azaz megalapozott családi támogatás, szociális tőke nélkül, kezdi önállóan az életét, akkor még inkább kétségessé válhat a sikeres társadalmi integrációjuk.

Feltehető a kérdés: mi biztosítja e gyermekek alapvető gyermeki jogait? A gyermeki jogok nyilatkozatára épülő gyermekvédelmi törvény 9 §-a részletezi, hogy az átmeneti és tartós nevelésbe vett gyermekeket milyen ellátásban kell részesíteni. A részletezett ellátások támogatóan hatnak az iskolai előmenetelre. Ugyanígy szól a gyermekvédelmi törvény 10§-a arról, hogy mi a gyermek kötelessége; külön kiemelve, hogy „képeségeinek megfelelően tegyen eleget tanulmányi kötelezettségének”. (GYVT 1997)

A kutatásból ezzel szemben az látható, hogy a kiinduló hipotézisek igazolást nyertek.

1. Vagyis a gyermekvédelemnek nincs megfelelő mértékű és minőségű erőforrása az iskolai sikereket kiemelten támogató szolgáltatásokra. Ez megmutatkozik az anyagi erőforrások szűkösségében,
2. és tetten érhető olyan hiányosságokban, mint a humán erőforrásban összpontosuló szaktudás és szemlélet, mely elsősorban a nevelőszülői hálózatban volt tetten érhető.
3. E mellett az is látható, hogy nem jött létre a szociális és oktatási ellátási területen a rendszerszerű szektorközi együttműködés. Vagyis nem kapcsolódik be olyan mértékben az oktatási szektor a fentiekben részletezett problémák megoldásába, hogy az megmutatkozzon a gyermekvédelemben élők iskolai sikereiben.

7. Civil innováció a gyermekvédelemben

„Az a vélelem, hogy az államnak felelősségvállalás címén saját magának kell irányítani és birtokolni az intézményrendszert, sajnálatos módon mindmáig megmaradt, és a szakemberek egy része számára nem elfogadható, hogy szektorsemleges ellátás biztosítása nem jelentheti az állami felelősségvállalás megszűnését.” (Herczog 1997:42)

A fenti idézet nagyon pontosan megfogalmazza a gyermekvédelemben még ma is alapvetően hiányzó társadalmi szerepvállalás háttérében meghúzódó okokat. A dolgozat következő részében egy nem állami innováció rövid bemutatására törekszem. A Faág Baráti Kör Egyesület²⁰ és tevékenységei példaként szolgálnak ahhoz, hogy megismerhetőek legyenek olyan fontos, civil szervezet által képviselt, területek, amelyek a magyarországi gyermekvédelem rendszerébe minőségében új, és az iskolai sikeresség szempontjából is nélkülözhetetlen elemeket képesek hozni.

²⁰ Itt szeretnék köszönetet mondani minden olyan barátomnak, munkatársamnak és tanítványomnak, akik a Faág Baráti Kör létrehozásában és tíz éves működtetésében időt, energiát nem sajnálva társaim voltak.

7.1 A Faág Baráti Kör

Először általánosan nézzük át a civil szervezetnek azon sajátosságait, amelyek megkülönböztetik az állami, önkormányzati és profit szférától. Az egyes általános civil szervezeti ismérveket a „faágas” alapítói gondolatokkal társítva közelítjük meg, hogy az összevetés alapján kirajzolódjanak a civil szektor alapvető sajátosságai, amelyek megkülönböztetik az állami ellátórendszerétől.

A bemutatott egyesület civil sajátosságai

12. számú táblázat

CIVIL SZERVEZET ²¹		FAÁG BARÁTI KÖR EGYESÜLET ²²
<p>A civil törekvések, szerveződések tevékenységének fókuszban közérdekű és közhasznú, demokratikus társadalmi célkitűzések állnak. A civilek a demokratikus gyakorlat kiszélesítése érdekében közvetíteni próbálnak a magánszféra és a közszféra, a magánszféra és az üzleti szektor között.</p>	T Á R S A D A L M I	<p>Már a kezdetektől fontosnak tartottuk, hogy a minket befogadó intézmény (GYIVI) tevékenységét saját, speciálisan a non-profit szervezetekre jellemző lehetőségekkel kiegészítve a fiatalok önálló életkezdését, hosszabb távú társadalmi beilleszkedését segítsük megalapozni. Ezt abból a szempontból tartjuk fontosnak, mert egy állami-önkormányzati intézmény és egy civil szerveződés egymással együttműködve azonos cél érdekében hatékonyabban működhet, mint külön-külön kettejük összesen.</p>
<p>A civil mozgalmak vagy szerveződések lényege éppen abban áll, hogy az állampolgárok, tudatos és autonóm módon, saját elhatározásukból vesznek részt bennük. Ez azt jelenti, hogy az igazi civil szerveződések valójában alulról szerveződnek.</p>	A U T O N Ó M	<p>Az a kezdeményezés, mely végül is a Faág Baráti Kör Egyesület megalakulásához vezetett, 1998-ban Pécs egyik gyermekotthonában indult el. Az ott lakó fiatalok közül néhányan rendszeresen részt vettek az – elsősorban hátrányos helyzetű cigány fiatalok továbbtanulását előmozdító – Amrita Egyesület klubprogramjain és egyéb rendezvényein. Bennük merült fel elsőként az az igény, hogy jó lenne, ha nekik „gyiviseknek” is lenne egy saját szervezetük, mely a saját elképzelésük, speciális igényeik szerint működne.</p>

²¹ A táblázatba szó szerinti idézetek kerültek a civil szervezetek sajátosságait összefoglaló tanulmányból (Arató 2006)

²² A táblázatba szó szerinti idézetek kerültek a Faág Baráti Kör Egyesület első időszakáról készült kiadványból (Sárics 2002)

<p>A függetlenség az, hogy a civil mozgalmak és szerveződések nem valamely kormányzati, törvényi intézkedés, vagy üzletpolitikai érdek lebonyolítására vagy képviselőjére alakulnak.</p>	<p>F Ü G G E T L E N</p>	<p>Ezen célok érdekében olyan szabadidős tevékenységeket szerveztünk és szervezünk, melyek akár direkt, akár indirekt módon közösségformáló erővel bírnak, és ezzel összefüggésben pozitívan befolyásolhatják a fiatalok személyiségfejlődését is.</p> <p>Szintén a kezdetektől fogva fontosnak tartjuk a különböző roma identitásformáló programok szervezését is... melyek által eredeti kultúrájukat megismerve immáron származásuk felvállalásával egészséges identitástudat alakulhat ki a cigány fiatalokban.</p>
<p>A civil mozgalmak és szerveződések számára a nyilvánosság kulcsfogalom. Egyrészt egy olyan eszköz, amely a szabad véleménynyilvánítás jogának érvényesülését segítheti.</p>	<p>N Y I L V Á N O S</p>	<p>Néhány hónapos működésünk után, addigi tevékenységünk továbbviteleként, a jelentkező igényeket felmérve bővítettük tevékenységi körünket. Immár nem csak a szűken vett célcsoportunk, hanem a velük foglalkozó gyermekvédelmi szakemberek, kollégák számára szerveztük meg akkreditált továbbképzésünket.</p>
<p>Az alulról, nyilvánosan építkező rendszereknek megvan az esélye arra, hogy a társadalom életét érintő döntésekben és fejlesztésekben az érintettek részvételét egyre inkább biztosítsák, lehetőséget adjanak arra, hogy az állampolgárok közvetlenül képviseljék érdekeiket. Az alulról, lokálisan vagy hálózatszerűen szerveződő civil érdekképviseleti és közösségfejlesztési rendszerek óriási előnye, hogy közvetlen résztvevőként biztosítanak az érdekeltek számára.</p>	<p>I N K L U Z Í V</p>	<p>Az alulról jövő kezdeményezés segítő szakemberek közreműködésével indult útjára. Az egyesület elsődlegesen egy olyan közösség kialakítását tűzte ki célul, mely a kölcsönös egymásra figyelés jegyében egyfelől az éppen aktuális problémák megbeszélésének fóruma, másfelől – ezekből kifolyólag – hosszabb távon egy szilárd érzelmi és szociális háttérrel tud biztosítani tagjai számára.</p> <p>Self-help jellegű működésünknek köszönhetően ma már önkéntes segítőink, munkatársaink körében is egyre több egykori állami nevelt fiatal található. Ők személyes sorsuk alakításával pozitív példát jelentenek fiatalabb társaiknak.</p>

<p>A civil mozgalmaktól, vagy civil állampolgári kezdeményezésektől abban különböznek a civil szervezetek, hogy segítségükkel az állampolgárok jogi személyek létrehozásával, jogi keretek között tevékenykedve is képviselhetik társadalmi célkitűzéseiket, s a társadalmi mindennapi gyakorlatban intézményesült jogi alanyokként érvényesíthetik egyesülési és gyülekezési jogukat.</p>	<p>I N T É Z M É N Y E S</p>	<p>...egész Baranyára kiterjed a tagságunk. Ez a tényette lehetővé és egyben szükségessé a Faodú Program kidolgozását és megvalósítását is. Ennek lényege, hogy szolgáltatásaink ne csak Pécssett legyenek elérhetőek tagságunk számára, hanem saját, illetve a hozzájuk közel eső nagyobb településen is. Így Baranya öt városában a Faág Baráti Körnek öt Faodúja – amolyan fiókszervezete – működik, név szerint Komlón, Mohácson, Sásdon, Sellyén és Pécssett, melyek tevékenységét a pécsi központ fogja össze.</p>
--	---	--

Forrás: Arató 2006, Sárícs 2002

A Faág tagságának és egyben célcsoportjának nagy része gyermekvédelmi gondoskodás bentlakásos intézményeiben (gyermekotthonokban, lakásotthonokban) felnövekvő fiatal, illetve kisebb részük nevelőszülőknél élő gyermek. Szintén tartoznak e körbe a gyermekvédelem rendszeréből már kikerült felnőttek. E csoport szociológiai értelemben egységes társadalmi réteghez tartozik, bizonyos szempontok szerint azonban alcsoportokra osztható, az egyéni életutakat tekintve pedig akár végletes eltérések is találhatóak közöttük.

Az alábbiakban látható néhány szempont, amelyek alapján különbségek figyelhetők meg.

Születés óta gyermekvédelemben él	- Egy ideig családban élt
Állami gondoskodásba kerülése óta folyamatosan intézetben él	- Állami gondoskodása megszakított, illetve ideiglenesen nevelőszülőknél él
Családjával kapcsolatot tart	- Családjával nem tart kapcsolatot, illetve egyáltalán nincs családja
Egynyelvű közegből származik	- Két- (esetleg több-) nyelvű közegből jött
Cigány (ezen belül rasszjegyei, „beszélő” neve árulkodik erről)	- Nem cigány
Jelenleg is a gyermekvédelemben tartozik	- Gyermekvédelemből már kikerült
Jelenleg tanulói jogviszonya van	- Jelenleg nem tanul (ezen belül van munkája)

A felsorolt többdimenziós jellemzők mellett az egyediséget erősítik azok az egyéni, és a hagyományos szocializációs helyzetektől alapvetően, elsősorban a devianciák irányába eltérő

élethelyzetek, élettörténetek, melyek tovább specializálják a gyermek jellemzőit. A közös pont, mely egyben a legerősebb, a gyermekvédelmi gondoskodáshoz való kapcsolódás. Ez a közös sors közös társadalmi rétegbe tartozást is eredményez, arra az időszakra mindenképpen, amíg a gyermek a rendszerben van, és tapasztalatok, valamint kutatási adatok szerint ez a sajátos élethelyzet hosszú távon kihatással van a fiatal életútjára (Varga 2006b).

7.2 A gyermekvédelmi szocializációs tér

Az értekezésben vizsgált csoport tagjai számára a család szerepe, értéke a családban felnövő kortársak megítéléséhez képest jelentősen átértékelődik. Ennek oka a gyermekvédelemben kerülés, illetve az azt indokoltá tévő eseményekhez kötődő trauma. Az eseményeket elszenvedő gyermek vagy fiatal dacból elfordul saját családjától, ezzel egy időben a családot, mint érték kategóriát a maga általánosságában negálja. Másik megfigyelhető véglet, hogy ideális családképet dédelget magában, amelyre azonban rendre rácsafol a realitás, a saját családdal való időnkénti szembesülés. Erre utalnak az előzőben bemutatott kutatás azon részei, ahol a megkérdezett fiatalok nagyon szélsőséges és ambivalens érzelmekkel nyilatkoztak a családjukról.

Ugyancsak a két ellentétes folyamat valamelyike játszódik le a születésüktől gyermekvédelmi intézményben élők és felnövekvők esetében is. A nem ismert gyökereknek való teljes háttér fordítás, közönyösség, illetve az idealizált család felépítése és vágyódás jelentik a végpontokat. Az azonban látható, hogy a családhoz való irreális viszony intézményi keretek között nem rendeződhet teljes mértékben. Gyermekotthonokban, a „félprimer” szocializáció színterén nincsenek családi szerepek. Gondozók és gondozottak vannak, s a gondozók hiába próbálják a szekunder szocializáció direkt eszköztárával tudatosan nevelni a felnövekvő gondozottakat. A gyerekek a családi szocializációt mintegy pótolandó elsősorban hasonló sorsú társaik - mint „örökölt vagy választott testvérek” - között indirekt módon szocializálódnak.

A primer és szekunder szocializáció összemosódásából következő szocializációs folyamat természetesen az értékek és normák elsajátításában, a szokások kialakulásában is speciális helyzetet teremt. A családi viszonyrendszerből adódó értékek és ennek közvetítési módszerei (pl. feltétel nélküli bizalom és elfogadás, konkrét személyekhez kötődő konkrét szerepek, jogok, kötelességek, élethosszig tartó érzelmi folytonosság stb.) helyett a szekunder szocializáció elemei a jellemzőek. A pszichés sérüléseket stabilizálja az a helyzet, melyben minden változhat: a személyek, helyek, értékek.

Ennek eredménye olyan érték- és normatudat, szokásrendszer kialakulása, melyből elsősorban a stabilitás és folytonosság hiányzik. Az éppen aktuális gondozó és közösség, bármennyire is pozitív értékeket közvetít, nem tudja azt az alapot megteremteni, melyet egy generációkra visszatekintő család nyújthat. A gyökértelenség eredményezi az úgynevezett „pillanat-perspektívát”, mely az állami gondozottak értékeiben, normáiban szinte kivétel nélkül megjelenik. Egy-egy időszakban való gondolkodást, cselekedeteket nem stabil értékek vezérlik, hanem az adott helyzethez, személyekhez való folyamatos igazodás. Mindez kihat a jövőképre is: a gyökértelenség, az instabil értékek, normák, a kialakulatlan szokások gátat jelentenek a hosszú távú élettervezésben, előrelátásban (Varga 2002).

Ez a rövidtávú világlátás, a „pillanat perspektíva” nagyon erős hatással van az iskolai tanulmányokra is, amely komoly tervezést, hosszú távú és fáradságos befektetést igényel.

A faágas közösség létrejöttéről a következőket olvashatjuk az egyesület Faológia című kiadványában.

„A Faág Baráti Kör Egyesület a Baranya megyei GYEVSZ épületében lakó 16 és 24 év közötti fiatalok hozták létre 1998 tavaszán. A kezdeményezők olyan állami nevelt fiatalok és más segítők voltak, akik az azt megelőző években aktívan részt vettek roma oktatási civil szerveződések életre hívásában, működtetésében. Az alapítást olyan területekre adandó civil válaszok generálták, mint a demokratikus önrendelkezés, önsors alakítás fejlesztése, a pozitív cigány identitás megélése családi háttér nélkül, valamint az iskolázottság növelésével történő társadalmi mobilitás támogatása. A tagok valamennyien főként saját tapasztalataikból ismerik az állami gondozásban élők mindennapos problémáit, és együtt próbálnak eredményeket elérni az eddig kudarcra ítélt területeken.

A Faág célja, hogy olyan érzelmi, gondolkodási és önértékelés eszközszer adjon és egy olyan közösségi hététeret biztosítson tagjai számára, amely a felnőtté válás, az identitáskeresés és az önállósodás folyamatát jelentősen megkönnyíti. A közösség- tagjai által nyújtott pozitív példákkal, megtanított életvezetési eszközökkel, a cigány származás elfogadásával és felvállalásával, valamint a folyamatos egymásra figyeléssel - az eddigi kudarcok alapjait kívánja megszüntetni.” (Boros-Szemenyei 2005)

A Faág szociálpszichológiai szempontból vonatkoztatási (vagy referencia) csoport, vagyis olyan közösség, melynek értékeit, normáit mindazok, akik a csoporthoz akarnak tartozni, szinte ellenállás nélkül veszik át, építik magukba. Buda Béla szerint: „A különlegesen erős referenciacsoporthoz általában szülőkapcsolatból kiszakadt és azt nélkülöző fiatalokból áll, mert a csoport atmoszférája ilyenkor nagy biztonságot ad.” (Buda 1995:201)

A Faág más szempontból kortárscsoportnak is tekinthető, függetlenül attól, hogy az életkori eloszlás meglehetősen szórt. Ezzel szemben az azonos élethelyzettel összefüggésben alapvetően érvényesülnek benne a Buda Béla által is leírt személyiségfejlesztő kortárscsoport hatások: az utánzási modellek és az önbemérési támpontok a gyerekek, fiatalok közötti interakciókban, mely mechanizmusokra az egyesület alapvetően épít (Buda 2003:117). Így ír erről az egyesület kiadványa:

„Az egyesület elsődlegesen egy olyan közösség kialakítását tűzte ki célul, mely a kölcsönös egymásra figyelés jegyében egyfelől – ezekből kifolyólag – hosszabb távon egy szilárd érzelmi és szociális háttérrel tud biztosítani tagjai számára.” (Boros-Szemenyei 2005:8-9)

A fenti leírásból látható, hogy a Faág egy olyan közösség, melyre különösen jellemző az a civil sajátosság, hogy a tagság egyben a tevékenységek célcsoportja is, akik így maguk számára nyújtják az egyesületi szolgáltatásokat. Vagyis nem elsősorban civil forrásokból és keretben biztosított gyermekvédelmi szolgáltatási rendszer a Faág, hanem olyan fiatalok közössége, akik önkéntes alapon vesznek igénybe szolgáltatásokat, és nyújtanak is segítséget társaiknak. A részvétel mikéntje az adott fiatal élethelyzetétől függ és egy személy esetén is többirányú lehet. Például ugyanaz a fiatal programszervezőként segíti az egyesület tevékenységeit, miközben egyetemi előkészítésben vesz részt, vagy éppen életkezdését segíti szociális munkás és jogi szakember. De nem ritka a Faágban az a munkatapasztalat-szerző foglalkoztatási programmal munkahelyhez jutó fiatal, aki egyben fiatalabb társai patronálását vagy óraadást is végez.

Vagyis a faágas tagság olyan - családra emlékeztető - közösség, ahol mindenkinek - életkorának és helyzetének megfelelő és egy időben akár több - szerepe is van. E szerepekhez jogok, kötelességek, igénybe vehető szolgáltatások és vállalható feladatok társulnak. A szerepek az intézményesülés szempontjából különböző szinten helyezhetők el. A leginkább behatárolt forma a munkavállalói kör, mely a legkötöttebb feladatokat rója a benne résztvevőkre. Hasonlóan működő szerep – még ha javadalmazással nem is jár - az egyesület jogi státuszából adódó, a tagsággal és vezetőséggel járó kötelességek. Szintén az intézményesülés felé mutató – de jóval kötetlenebbül működő - szerepek az egyesület által kialakított patronáló-patronált kapcsolat, amely az idősebb és fiatalabb tagok egymást segítő rendszerének ellenőrizhető, irányítható formája. Az autonómiát az biztosítja, hogy a patronált szerep kérhető, és patronáló szerepbe pedig az kerül, akit a patronáltak erre felkérnek. Elsősorban a patronálói rendszer – de általánosan tekintve minden faágas tevékenység – működésében jelen van az önsegítő (self-help) mechanizmus. Csepeli György meghatározása szerint az önsegítő csoportok „Valamennyi változatukban a személyes részvétel, a

kölcsönösség, az érzelmi támogatás és – mindezek alapján – a személyiség szociális tartalmú fejlődése áll a középpontban.” (Csepeli 2005:56)

A Faág az a típusú önszolgáltató csoport, amely tagjai úgy érzik, hogy beilleszkedési gondjaik egyénileg nehezen megoldhatók, mivel ezek a gondok elsősorban abból adódnak, hogy az egyén szociális identitásának egyik csoport-meghatározó kategóriája (állami gondozott) negatív társadalmi megítélésű. Mivel az egyén nem tud kilépni ebből a kategóriából, legalábbis bizonyos ideig és élethelyzetekben, ezért a megoldást a kollektív önszerveződés jelenthet számára. Vagyis a hasonló sorsú, de életútjukban máshol tartó fiatalok egymás segítségével az önszolgáltató jelleg a meghatározó. Ha például az állami gondoskodásból kikerült, egyetemre járó faágas fiatalokat tekintjük, ők követendő és követhető mintát jelentenek fiatalabb társaik számára, és e mintaadó szerep egyben önbizalmat, erőt ad abban az egyetemi térben sikerrel boldogulni, ahol elenyésző a család nélkül felnőttek száma.

Összefoglalóan elmondható, hogy a szükséges intézményesülő szerepviszonyok mellett a Faág alapvető jellemzője, hogy közössége nem más, mint azon egyéni esetek összessége, mely az önkéntes vállalások és egyedi kérések sorozatából épül fel. Azaz a közösség egy folyamatos mozgásban lévő organizmus, mely minden pillanatban más-más viszonyrendszerként írható le aszerint, hogy a közösség tagjai éppen a segítő vagy a segített szerepben vesznek részt benne. Ez a belső mozgás egyben a faágas tevékenységeket is alapvetően befolyásolja: a közösségi igények mentén alakulnak ki az újabb programok, melyekbe bárki bevonódhat elvárásai, motivációja alapján.

7.3 Faágas szolgáltatási kör

Közösségi tér

„Egyesületünknek mindig fontos volt, hogy ne csak az egyes programok kapcsán, hanem azokon kívül is rendelkezésére álljon tagjainak vagy az érdeklődőknek. Nem véletlen, hogy eddig valamennyi faágas helyünket tagságunkkal közösen alakítottuk ki (magunk festettük, díszítettük, rendeztük be). Nyitott Háznak is nevezzük, hiszen ide bárki bármikor betérhetett és sokan be is térnek... A Faágba lépve mindjárt olyan helyen találjuk magunkat, ahol kedvet kapunk kötetlen beszélgetésekhez, társasjátékokhoz, közös időtöltéshez. Szép idő esetén az udvari terasz is hasonló célt szolgál. Közösségi házunknak igencsak népszerű helyszíne a konyha. Minden betérő vendéget teával kínálunk, de lehetőség van más ételek elkészítésére

is... Egyesületünknek megalakulása óta van házi-könyvtára, melynek fejlesztésére tudatosan törekszünk, jelenleg már közel háromezer példányos könyvállományunk van. Könyveinket elsősorban olvasótermi használatra szánjuk, de lehetőség van kölcsönzésre is. E mellett könyvtárszobánk alkalmas helyszínt biztosít a nyugodt elmélyült olvasáshoz, tanuláshoz... Külön helyiséget alakítottunk ki a klubszobának, így az oda szervezett, vagy az ott spontán kialakuló programok nem zavarják a más helyiségekben folyó tevékenységeket. Klubszobánk felszereléséhez kényelmes fotelek, zenehallgatásra, filmnézésre alkalmas eszközök tartoznak. Szervezett, tematikus filmklubjaink mellett sokszor kerül sor „spontán házi-mozizásra” vagy zenehallgatásra, mely során a saját vagy kölcsönzött filmek megnézéséhez, zenék meghallgatásához biztosítjuk a technikai feltételeket, valamint kényelmes körülményeket. A klubszoba szerves része az újságkosár és a bármikor elővehető gitár is... Külön helyiségben alakítottuk ki számítógépes szobánkat, ahol jelenleg hat korszerű számítógép áll az érdeklődők rendelkezésére korlátlan Internet-hozzáféréssel.” (Varga 2004:13)

A leírás jellemzően egy közösségi ház képét mutatja. A család nélkül felnőők számára különösen fontos, hogy a faágas – családra emlékeztető – közösség nemcsak virtuálisan, hanem térbelileg is fellelhető. Olyan tér, amely alapvetően különbözik az állami ellátórendszer otthont nyújtó intézményétől abban, hogy nincs – törvény által behatárolt módon – korlátozva a használata. Azaz nem kötelező itt lenni annak, aki a gyermekvédelemben él, és nem szükséges elhagynia akkor, amikor a fiatal felnőtt betölti a 18. vagy 24. életévét. Vagyis ténylegesen érvényesül a családra jellemző szabadság: lehet ide mindennap betérni vagy csak sok év után ellátogatni, jöhet valaki a sikereit megosztani vagy a legnagyobb bajban segítséget kérni. Ebbe a házba hozható iskolatárs, barát, rég elvesztett rokon vagy most született gyermek. Itt lehet néhány napra, hétre vagy egy-egy esetre szállást kapni, ha éppen ez a gond, vagy eljönni egy teára, ebédre, ha pont ez hiányzik. A közösen kialakított – festett, mázolt, berendezett – épület bármely helyisége bármikor használható, nincsenek bezárt szobák, tiltott terek. Így jelent hosszú távú biztos pontot azoknak a fiataloknak, akik számára az állami gondoskodás legideálisabb esetben is csak 25 éves korig tart. Mindezt jól illusztrálja az ismertetett kutatás egyik interjújából kiemelt részlet:

„Én, akivel nagyon jóban vagyok, most ő a S. S., Csertőn vele nevelkedtem, ugye itt találkoztam vele az egyesületben, és igazándiból így visszatekintve és mostanra is nézve egy elég jó kapcsolat van köztiünk baráti. Olyan hogy gyere együnk közösen, megkérdez dolgokat, én is beszélhetek vele. Szóval hogy ahhoz képest, hogy hány gyerek van a gyermekvédelemben, viszonylag ott sem mondható el, hogy a gyermekvédelemben a gyermekeket egymásra találják. Máshogy van itt a Faágban.”

Részlet T.L., gyermekvédelemben felnőtt fiatallal készített életinterjúból

Működési területek

A következőkben a Faág Baráti Kör Egyesület alapszabályából idézem az általános célokat és tevékenységeket.

- „Az állami gondoskodásból kilépő fiatal felnőttek társadalomba való beilleszkedéséhez, az esélyegyenlőségük elősegítése.
- A nagykorúvá vált fiatal otthonteremtésének az elősegítése, utógondozói ellátás létrehozása, közösségi ház keretein belül
- Az idősebbek és a fiatalok egymást segítésének a támogatása az egyesület tagságán belül, az önálló életvezetés előkészítése céljából.
- Klub működtetése alkotóműhely létrehozása.
- Egészséges életmód elősegítése, primer-szekunder prevenció az állami gondoskodásban részesülők számára.
- Továbbtanulás és munkahelyhez való jutás elősegítése, koordinációs tanácsadó iroda működtetése, felzárkóztatás és a tehetséggondozás témában programok indítása. Jogvédelem.
- E témában képzések, konferenciák, táborok szervezése.
- Családi háttér nélkül felnövekvő, gyermekvédelmi gondoskodásban élő cigány származásúak számára roma identitást alakító, erősítő programok megvalósítása.
- Felnőttképzések és továbbképzések szervezése.
- Egyéb pedagógiai tevékenység, csoportos és egyéni tanulmányi segítségnyújtás tanodai keretek között.
- Kapcsolattartás roma szervezetekkel, intézményekkel, civil kezdeményezésekkel.”
(Faág Baráti Kör Egyesület Alapszabálya 2005:1)

A felsorolásból látható, hogy rendkívül széles körben nyújt szolgáltatásokat az egyesület. Ezek közül a két további alfejezetben bemutatottak a dolgozat szempontjából a legfontosabbak.

Cigány identitás-alakító tevékenységek

A Faág Egyesület létrehozásában résztvevő fiatalok több mint fele cigány származásúnak vallotta magát. Már az indulásnál az egyesület egyik legfontosabb tevékenységi köre a cigány identitás pozitív megerősítése volt. A tevékenység szemléleti alapja a gyermek nemzeti identitásához való joga, melyet törvény is előír, és amelynek a gyermekvédelemben való érvényesüléséről szemléletes képet ad Szilágyi Judit jogi szempontú elemzése. (Szilágyi 2007)

A Faágas gyakorlati tapasztalat az egyesület indulásakor hasonló volt a tanulmányban leírtakéhoz: a gyermekvédelem - annak ellenére, hogy sok cigány fiatal él ellátórendszerében

- egyfajta semlegességet képviselt ebben a témakörben. A „nekünk minden gyerek egyforma” jellemzően olyan kijelentés, amely a gyermekvédelem tíz évvel ezelőtti szemléletét ezen a területen alapvetően jellemezte. Ezzel szemben még a rendszer falain belül is megjelent a cigány és nem cigány neveltek közötti megkülönböztetés, mégha nem is mindig explicit módon. Az intézmény falain kívül pedig napi rendszerességgel találkoztak, találkoznak a gyermekvédelemben felnövő cigány fiatalok a származásuk miatti negatív diszkriminációval. A rendszer semlegessége miatt azonban nem alakulhattak ki azok a stratégiák, amellyel egyrészt pozitív elemként építhették volna személyiségükbe a cigány nemzetiséghez való tartozást, illetve amelyek segítségével a külső, diszkriminatív események során pozitív megoldásokat kereshettek volna. A Faág első éveiben többféle viszonyulás volt megfigyelhető a saját cigány származásához a gyermekvédelemben élők körében.

- Tagadók: ezek elsősorban azok a fiatalok, akik sem nevükben sem rasszjegyeikben nem hordozták a cigánysághoz tartozást.
- Titkolók és szégyellők: például, ha csak az anyja neve emlékeztetett a származásra, ami folyamatos félelem érzést keltett „mi lesz, ha kiderül?”.
- Közömbösek, nem törődők: akik szinte értetlenül álltak az őket ért bántásokkal szemben
- Azonosulók: akik cigány származásuk ellenére belsővé tették a cigányságra vonatkozó sztereotípiákat, de magukat kiemelték e körből
- Felvállalók: mind közül a legkevesebben, akik nyíltan vállalták származásukat és pozitívan élték meg azt.

Mindezzel kapcsolatban a dolgozatban ismertetett kutatás egyik interjúalánya így beszélt:

„És arról, hogy ki a cigány a GYIVI részéről nem volt semmi, nem abszolút semmi. Ahogy visszaemlékezem még szóba sem hozták, semmi. Olyan szinten nem foglalkoztak vele. Azért én emlékszem, hogy a GYIVI-ben voltak az ottlakók között olyan cigányozások, hogy te cigány vagy, te nem vagy cigány. Lehet, hogy neked ezek már annyira nincsenek meg, de amikor elkezdett ott dolgozni a Faág, akkor bizony kineveztek minket cigány egyesületnek, meg minden ilyesminek. Meg olyan esetre emlékszem, amikor már drogoztunk, szipuztunk és jön a Johny, meg még nem is tudom ki volt ott, őket cigányozták le, méghozzá a K. Zs.ugye, akinek az anyukája szintén cigány.”

Részlet H. Zs., gyermekvédelemben felnőtt fiatallal készített életinterjúból

A Faág indirekt és direkt szocializációs hatással kívánja elérni a cigány származással kapcsolatos pozitív identitástudatot. Az indirekt hatások közé tartozik, hogy több cigány származású fiatal dolgozik kezdetektől fogva a Faágban, akik nyelvüket használva, kultúrájukat megélve mintaként szolgálnak. A faágas környezetben megjelenő értékek között folyamatosan jelen vannak a cigány kultúra elemei – cigány tárgyú könyvtár, cigány zene, cigány ételek főzése stb. –, melyek szintén az indirekt szocializációt erősítik. Célzottan pedig olyan – rendszeresen megszervezésre kerülő - tevékenységek szolgálgják a cigány identitás erősítését, mint például cigány tárgyú filmklub, beszélgetések híres cigány emberekkel, cigány nyelvtanulás, nyári táborok a cigány kultúra megismerésére, látogatás cigány közösségekben stb.

Mindezt igazolja egy olyan mikro kutatás, amely a Faág egyik mohácsi kisközösségében vizsgálta a cigány identitás alakulását a gyermekotthonban élő fiatalok számára nyújtott, identitást erősítő szolgáltatások hatására (Aratóné 2003). A kutatás egyértelműen pozitív elmozdulásokról számolt be, mely a cigány identitás felvállalását, pozitív értéként való megélését jelentette.

Így vall minderről a már ismertetett kutatás két interjúalánya, akik a Faág tagjai:

„H.V.R.: Talán egy kicsit általános iskolában. Emlékszem ott volt, megfogtam a fehér krétaport, hogy ne legyek olyan barna. Ugye nyáron úgy megfog a nap..

Hát nem tudom, szerintem, hogyha a cigányok tudják, hogy cigányok, őket beskatulyázzák, de ha elfogadják magukat, akkor nem hiszem, hogy rossz lenne nekik. Én meg szoktam mondani, itt van a barátom, ő tudja rólam, hogy az vagyok. Szoktam is mondani, hogy itt van a testvérem, egy anyától és egy apától vagyunk és mégis milyen más. Ő teljesen a cigány kultúrának él és megmutatom neki.

H.V.M. Az általános iskolában, amikor kicsik voltunk, akkor inkább tagadtuk. Nekem nagyon sokáig nehéz volt elfogadnom. Ahogy beléptem a Faágba, talán ott kicsit változott, jobban tudtam elfogadni. Igazából nincs mit szégyellnem.”

Részlet H.V.M és H.V.R. gyermekvédelemben felnőtt testvérpárral készített életinterjúból

Tanodai tevékenységek

A következőkben azzal a területtel szeretnék foglalkozni, amelyet összefoglalóan Tanodának hívnak. A Tanoda, mely hátrányos helyzetű és roma fiatalok továbbtanulásának támogatására létrehozott intézmény, a kilencvenes évek elejétől-közepétől működő civil kezdeményezések által fejlesztett és működtetett komplex szolgáltatások megnevezése. Az első ilyen jellegű

intézmények a pécsi Amrita Egyesület, valamint a budapesti Józsefvárosi Tanoda Alapítvány fenntartásában működtek. (Dr Szőke, 1997, Varga 1999).

A tanoda definícióját így fogalmazza meg az a könyv, mely több, évek óta működő tanoda típusú intézmény vezetőjével, diákjaival készített interjúk alapján nyújt átfogó szakmai képet.

„A tanoda olyan intézmény, mely iskolán kívüli foglalkozás keretében a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók, közülük is főként a hátrányos megkülönböztetésük miatt a még nehezebb helyzetben élő romák iskolai sikerességét, továbbtanulását kívánja elősegíteni ezáltal segítve későbbi esélyeiket a munkaerő-piacon érvényesülésre és társadalmi integrációra.” (Kerényi 2005:15)

A tanodák terjedését Magyarországon Európai Uniós források (Phare, HEFOP), valamint külföldi (többek között franciaországi) tapasztalatok adaptációja és hazai civil innovációk segítették az elmúlt tíz esztendőben. (Útmutató a tanoda munkájához 2004, Kerényi 2005, Bodogán 2007)

Jelenleg az oktatási törvényben nevesítve megjelenik a tanoda, mint oktatási szolgáltatási forma, azonban az EU-s forrásokról a biztosabb működést jelentő állami normatív támogatásra való áttéréshez még a tanoda típusú intézmények szakmai standardizációja szükséges.

A Faág tanodájának „előfutára” a pécsi Amrita Egyesület volt, amelynek tagjai aktívan részt vettek a Faág alapításában, elindításában, és az Amritában jól működő tanodai szolgáltatások adaptációjában. Az adaptációra, a programok bizonyos módosítására azért volt szükség, mert a gyermekvédelemben élő faágasok élethelyzete, szükséglete sokban eltér a családban felnövő amritásokétól. Elmondható, hogy a Faág indulása óta tanodája folyamatosan működik, formálódik, fejlődik. Elsősorban inkább egyfajta keretet jelent, amint az alapszabályban is olvasható, melyben valamennyi faágas szolgáltatás és működési alapelvek megtalálható. Elsőként nézzünk részleteket a Tanoda pedagógiai koncepciójából.

„A Faág kezdetektől elsősorban oktatási-közösségi projekteket működtetett, mivel tagjai úgy gondolták, hogy a szimbolikus (kulturális, kapcsolati-szociális) tőke biztosítása segítheti igazán az állami gondoskodásban felnövekvő fiatalok sikeres társadalmi beilleszkedését, reszocializációját. A 2004-ben végzett, egész Baranya megyét érintő vizsgálatunk, melyet a Faológia c. kötetben publikáltunk, számszerűen kimutatta, hogy az állami gondoskodásban élők iskolázottsági adatai alulról közelítik Kemény István és munkacsoportja cigányokra vonatkozó 2003-as adatait. A gyermekvédelemben élők oktatási helyzete csak az utóbbi egy-

két évben került fókuszba, az állami ellátórendszerben felnővekvők számára befutható életpálya elfogadottan az alacsony iskolázottság volt, és jellemzően ma is az. A Faág Baranyában már áttörte ezt a szemléletet: körülöböl érettségit adó intézménybe, felsőoktatásba jónéhány fiatal folytatta tanulmányait.

A Faágas Tanodahálózattal az inkluzív (befogadó) közoktatási rendszer kialakítását szeretnénk támogatni, mely az esélykülönbségeket csökkenti, és az állami gondozott és hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi integrációját segíti, szimbolikus tőkájüket jelentősen növeli. Ennek érdekében olyan szakmailag átgondolt közösségi szolgáltatásokat működtetünk, amelyek maximálisan alkalmazkodnak a gyermekvédelemben élők igényeihez, aktívan bevonják őket a kialakításba-működtetésbe, és amelyek összességében iskolai sikereiket szolgálják. Ezzel kívánjuk hosszú távon biztosítani, hogy a Faológiában leírt kutatási adatokból látható baranyai helyzet megváltozzon, azaz az állami gondoskodásban élők körében nőjön a magasabb iskolai végzettségűek aránya, és ezzel jelentősen javuljon munkaerő-piaci helyzetük, társadalmi integrációs és mobilitási esélyük.” (Varga 2005:1)

A Faág nemcsak gyakorlati tapasztalatból, hanem saját kutatására alapozottan alakította ki komplex oktatási szolgáltatási körét. A kérdés, hogy miben több vagy miben más ez a tanoda, mint az iskolai tanóra vagy a lakásotthoni odafigyelés.

Elsőként ismét fontos hangsúlyozni a tanodában való részvétel önkéntességét. Míg iskolába tankötelezettségi korig kötelező járni, addig a Faág tanoda azokkal foglalkozik, akik ezt maguk kéri. A kérést követően olyan személyes beszélgetések sorozata következik, mely biztosítéka annak, hogy az igényelt szolgáltatás valóban személyre szabott legyen. A tanodás fiatal így a számára legelfogadhatóbb módon, időben, munkaformában, személytől, témákban kaphat segítséget.

Ez azonban sok esetben csak az indulási motivációhoz nyújt kellő esélyt. A motiváltság fenntartásához további elemekkel bővül a szolgáltatás. Egyik fontos elem, hogy a tanodás fiatal választhat magának patronálót, aki folyamatosan követi nyomon az előrehaladását. Ez természetesen nem ellenőrző funkció, sokkal inkább egy olyan baráti kapcsolat, amely során a hasonló sorsú, de különböző életkorú fiatalok megosztják egymással tapasztalataikat, és gondok esetén közösen keresik a megoldásokat. A tanodás fiatal további program-ajánlatokat is kap, melyek közül választhat. Az ajánlatok a havonkénti klubnapoktól a szakkörökön keresztül a projektnapokig terjednek. Ezekbe bekapcsolódva a fiatal egyre inkább része lesz a faágas közösségnek. Itt a tanulás nem szitokszóként, hanem olyan eszközként jelenik meg, amely szükséges a sikeres felnőtté váláshoz. A buktatók és választások lehetőségével teli iskolai útról a tapasztalatokat meg lehet osztani. Fontos, hogy segítőként is bekapcsolódhat a

tanodás fiatal azokon a területeken, amelyben jártasabb: lehet programszervező, diákújságíró, de akár rövidesen patronáló is. A lényeg a faágas közösségbe való beágyazódás. Ez olyan közösségi tér, ahol nem a tanárok vagy nevelők buzdítanak a tanulásra, hanem a kortárscsoport tagjai hozzák azokat a szocializációs mintákat, melyek a család nélkül felnővők számára teljességgel hiányoznak. Ez a mechanizmus az állami ellátórendszerétől több szempontból is eltér. A kortársközösség általában a jó tanulást stréberségként értelmezi ebben az életkorban. Az idősebbek pedig, akik tudnának tapasztalatokat átadni a sikeres vagy sikertelen iskoláztatás következményeiről, már nincsenek a rendszerben. Így a legtöbb fiatal maga járja végig ugyanazon buktatókat (iskolakerülés, bukások, lemorzsolódás, piacképtelen végzettség stb.), és maga szenved meg felnőttként a megszereshető kulturális tőke hiányát. A Faág, mint szociális tőkét nyújtó közösség ezzel szemben, minták, modellek nyújtásával járul hozzá a sikeres iskolavégzéshez.

A személyiségfejlesztés további lehetőségeit nyújtja a közösség, a tanuláshoz erősen és direkt módon kötődő tanodai keret mellett, különböző témákra szerveződő műhelyekben és táboraiban. Az egyes, komplexen megközelített tevékenységek (módszertanilag projektnapok, hétvégék és hetek) jóval kötetlenebb módon és rendkívül sokoldalúan adnak lehetőséget a faágas fiatalok fejlesztésére. A kiindulás alapja itt is az önkéntesség és az aktív részvétel a programokban. Hasonló fejlesztési forma működik hosszú évek óta a Pécsi Gyermekotthonban, ahol rítusjátékok és ünnepek adják a tartalmi keretét a gyerekek fejlesztésének, mely egyúttal - a közös élményeken és gyökerek keresésén keresztül – a szociális kapcsolatok erősítését is szolgálják, hasonlóan a faágas programokhoz (Platthy-Lónay 2003).

7.4 Továbblépési lehetőségek

A Faág Egyesület programjai elindításánál más civil szervezetek tapasztalataira építve módszertanuk gyermekvédelemben történő adaptációjára törekedett. Mindezt a gyermekvédelmi ellátórendszerrel szorosan együttműködve, az állami (önkormányzati) intézmények infrastrukturális támogatásával tette. A faágas tevékenységek és célcsoport bővülés a civil szervezet stabilizálódását eredményezte. Így a szervezet (2001-ben) kilépett az állami ellátórendszer infrastrukturális támogatásából, de továbbra is szoros együttműködött vele. Ezzel egyidőben a faágas szolgáltatások – melyek addig csak Pécs központtal működtek – „helybe vitele” is megkezdődött. Ez azt jelentette, hogy Baranya megye 7 kistérségi pontján úgynevezett „Faodúk” alakultak, melyek a közelben lakó gyermekvédelemben élő és

hátrányos helyzetű fiatalok számára jelentettek kisközösséget, ezzel biztosítva az azonnali és elérhető segítségnyújtást. A közösségek keretét valamennyi helyen a szociális állami (önkormányzati) ellátórendszer intézményei (családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok, gyermekotthonok) nyújtották, a működést pedig Európai Unió források biztosították. A Faág az így kialakított hálózat koordinációját végezte, és a központban valamennyi fiatalt érintő programokat szervezett. A négy évig (2001-2005-ig) sikeresen működő hálózat pályázati forráshiány miatt némiképp visszaépült, azonban 3 helyszínen – civil szervezetté alakulva – jelenleg is működik.

Ez a gyakorlati tapasztalat megerősítette, hogy a faágas tevékenységek más helyszínen történő adaptációja és hosszabb távú működtetése szintén eredményeket hoz. E mellett kipróbálásra került és működőképesnek bizonyult egy olyan szervezeti struktúra, mely civil szervezeti és állami (önkormányzati) fenntartású intézmények együttműködésével a fiatalok számára helybe vitt és személyre szabott szolgáltatásokat nyújtott, a velük foglalkozó szakemberek között pedig horizontális együttműködést alakított ki. Az erőforrások becsatornázása is sokrétű: civil pályázati forrásokból kerültek finanszírozásra a szolgáltatások, melyhez az állami ellátórendszer biztosította az infrastruktúrát. A humán erőforrást együtt jelentették a civil szervezetben dolgozó munkatársak (köztük önkéntesek), az állami rendszerben dolgozó szakemberek és maga a célcsoport (gyermekvédelemben élő vagy onnan kikerült fiatalok).

Vagyis látható egy olyan – már kipróbált modell – mely az állami és civil erőforrásokat együttesen kiaknázva, közöttük szoros együttműködést kialakítva olyan szolgáltatásokat jelenít meg a gyermekvédelmi ellátórendszerben, mely az iskolai sikereket nagymértékben képes támogatni. A hálózati többlétszolgáltatások azonban éppen azért jelentenek minőségében mást a rendszerben, mert a fő hangsúlyt az érintett fiatalok saját sorsuk alakításában vállalt aktív részvételére, valamint a folyamatos sokoldalú együttműködésre helyezi. Mindez egy olyan horizontális szempontot jelent, amely mint civil szerepvállalás, hiánypótló a gyermekvédelem önkormányzati ellátórendszere számára.

8. Záró gondolatok

Az értekezés kiinduló kérdése az volt, hogy az állam, amelynek gondoskodása alá vont „gyermekeiről” van szó, mit tesz e speciális szocializációs folyamat során annak érdekében, hogy a hiányzó vagy megtépzott szociális (családi) tőkével és a nem létező vagy csak minimális gazdasági tőkével már felnőttként a társadalomba beilleszkedni kívánó fiatalok társadalmi integrációja minél sikeresebb legyen. Konkrétabban szólva az volt a kérdés, hogy a szociális ellátórendszer törvényi kötelezettsége és szakmai felkészültsége milyen mértékben járul hozzá a gyermekvédelemben élők iskolai sikereihez. Vagyis, hogy a mára kialakult gyermekvédelmi struktúra képes-e kiaknázni a benne rejlő lehetőségeket, és hogy más szektorok (oktatási, civil) miként kapcsolódnak a szociális ellátórendszerhez szolgáltatásaikkal.

A gyermekvédelemben élők tanulmányi sikereit, sikertelenségét elsőként statisztikai adatelemzés alapján tekintetem át. Egyértelműen látható, hogy a vizsgált csoportba tartozó tanulók iskolázottsági mutatói messze elmaradnak az országos átlagtól. Ezzel szemben a gyermekvédelemre vonatkozó dokumentumok (törvények, rendeletek, koncepciók) szemléletében a sikeres iskoláztatás támogatása, mégha töredezetten is, de megjelenik. Az érintettek (gyermekvédelemben felnőők és az ott dolgozók) helyzetének és igényeinek feltárásával, valamint nemzetközi és hazai innováció elemzésével váltak láthatóvá azok a problématerületek és megoldási lehetőségek, melyek a szándék és a valóság közötti távolságot növelik, illetve csökkentik.

A kiinduló hipotézisek mindegyike igazolódott a kutatás során.

1. Bizonyítást nyert, hogy a gyermekvédelem otthont nyújtó ellátási formáiban élők alacsony iskolázottsági jellemzőit, a bekerüléskor mutatkozó lemaradások és a rendszerben eltöltött időszakban hiányzó fejlesztő szolgáltatások együttesen okozzák. Vagyis igazoltnak látszik, hogy bár az átalakulóban lévő gyermekvédelmi rendszer szemlélete és struktúrája már tükrözi a sikeres iskoláztatás feltételeit, az ezt célzó szakmai szolgáltatások még hiányosságot mutatnak, a szükséges anyagi és humán-erőforrások nem állnak teljes egészében rendelkezésre.
2. A humán-erőforrás hiányának (szakmai felkészültség és együttműködés jellemzői mentén) egyik legfőbb bizonyítéka, hogy a családi szocializációt jellegénél fogva nagyobb eséllyel pótló nevelőszülői ellátás jelenleg nem vezet kimutathatóan sikeresebb iskoláztatáshoz a dolgozat kutatási adatai alapján. Ennek okaként

beazonosítható volt, hogy a nevelőszülők felkészültsége (iskolai végzettségük, szakmai továbbképzésük szerint) a gyermekvédelemben élő fiatalok speciális problémáira nem megfelelő mértékű.

3. E mellett az is igazolást nyert, hogy a különböző szektorok gyermekvédelemmel való viszonya esetleges, nincs összehangolt cselekvési terv és megvalósítás sem rendszerszinten, sem a napi gyakorlatban. Mindezt bizonyította az oktatáspolitikai elemzés és az empirikus kutatás.

A dolgozat részeként bemutatott angliai gyermekvédelmi fejlesztés és a magyarországi civil szolgáltatási kör, mint konkrét esetek, azt támasztották alá, hogy vannak olyan kipróbált megoldási utak, melyek elmozdulást eredményeznek a gyermekvédelemben élők iskolai sikerességében. A megoldások mindegyikében olyan szolgáltatások jelentek meg, melyek közös jellemzője a személyre szabottság és a sokoldalú együttműködés, vagyis olyan rendszerek működtetése, melyeket jellemzőik alapján összefoglalóan inkluzívnak nevezünk.

Mindezekből az következik, hogy a gyermekvédelemben felnövők számára a befogadás (inklúzió) szemléletének érvényesítése több szempontból is kulcsfontosságú. A személyiség kiteljesítéséhez, az önmegvalósítás eléréséhez szükség van arra, hogy az egyént minél több szegmensben befogadó közeg vegye körül. Ha a személyiségpszichológiában jól ismert, Maslow által leírt elméleti szükséglet-hierarchia egyes szintjeit vesszük alapul, akkor a befogadás első lépéseként az egyén számára a fiziológiai szükségletek kielégítését kell érvényesíteni (Carver-Scheier 1998:386). A családi közeg hiányától szenvedő gyermek számára ez azt jelenti, hogy alapvető szükségleteiben nem szenvedhet hiányt: víz és táplálékigénye megoldódik. Ez sokszor valóban az első feladat, különösen az olyan védelemben vont gyerekek esetén, akik azt megelőzően családjuk szociális helyzete vagy az elhanyagoltságuk okán rendszeresen éheztek. Úgy tűnik, ezen a területen a gyermekvédelem el tudja látni feladatait.

A következő lépcsőfok a lakhatási körülmények, mint a fizikai szükséglet biztosítása, mely az egyén biztonságérzetét alapozza meg. Ez a gyermekvédelmi ellátórendszerbe kerülés során alapvetően megoldott, hiszen az ideiglenes elhelyezési formát követően rövid idő alatt ki kell alakítani a gyermek hosszabb távú elhelyezési formáját: ami lehet nevelőszülői vagy gyermekotthoni, jogi értelemben pedig átmeneti vagy tartós nevelés. A fedél azonban, ami a családi otthont pótolja, ahogyan a bemutatott kutatás is bizonyította, sokszor változhat, ezzel csökkentve a biztonságérzetet. Vagyis a gyermekvédelemben élők, ahogyan maguk is megfogalmazták, legalább egyszer már elvesztették a biztonságot nyújtó környezetet, a családot, és legtöbbször a gyermekvédelmi ellátási formát is ideiglenesnek, bármikor

megváltoztathatónak érzékelik. Vagyis az otthonba fogadás ugyan pillanatnyi megoldást jelent a családból kikerültek számára, azonban sajátosságaiból adódóan még a legkedvezőbb elhelyezési forma sem jelent teljes stabilitást.

Mindezt felerősíti, hogy a szükségletek következő szintjén elhelyezkedő szociális terek és az ahhoz kapcsolódó igények, mint a szeretet és a valahova tartozás is bizonytalan a gyermekvédelemben kerülés során. A gyermek szociális kapcsolatrendszere eleve sérül a családból kikerüléssel, vagy a teljes családi szocializáció hiányában, és tovább fokozódik akkor, ha a gyermek kénytelen többször gondozót is váltani. Ennek oka lehet, ahogy a kutatás is mutatta, hogy a gyermek változtat helyet, vagy a gyermek gondozási környezetében cserélődnek a szereplők. Ezzel az a szoros érzelmi kapcsolat, mely a feltétlen bizalom és elfogadás kölcsönösségén alapul, nem tud kialakulni, és a gyermek szociális tőkéje csorbul. Erre épülhetnének a megbecsülés iránti szükségletek, amely során az egyén érzékeli, hogy a számára mérvadó személyek értékelik képességeit, elismerik pozitív tulajdonságait, megerősítik önbizalmát. Azonban a gyenge és folyamatosan változó szociális kapcsolatrendszer, ami a gyermekvédelemben őket jellemzi, gátat jelent az önbizalom érzésének kialakulásában, tartósságában, mivel nincsenek olyan stabil referenciapontok (személyek, csoportok), amelyek a megbecsültség érzését folyamatosan fenntartanák. Ezt az önbizalom és megbecsültség hiányt felerősíti az a negatív társadalmi megítélés, vagyis a társadalmi befogadás helyett kizárást eredményező viselkedésforma, amely az állami gondozottakat övezi, különösen akkor, ha cigány származásúak. Márpedig a szükséglet-hierarchia csúcsán lévő önmegvalósítás, amelyet értelmezhetünk sikeres társadalmi beilleszkedésként is, nem tud megvalósulni az alsóbb szinteken elhelyezkedő szükségletek pozitív kielégítése nélkül. Maslow úgy fogalmaz, hogy az alsóbb szintű szükségletek beteljesítése elsődleges, és az arra irányuló tevékenységek elvonják a figyelmet a magasabb szinten elhelyezkedő szükségletektől (Carver-Scheier 1998:386). Vagyis az alacsonyabb szinten lévő optimálisan kielégített szükségletek tehetik csak lehetővé, hogy az egyén az önmegvalósításával valóban foglalkozni tudjon.

Mindezek megerősítenek abban, hogy a gyermekvédelemben élő fiatalok számára olyan inkluzív közeg kialakítására van szükség, amely lehetővé teszi az önmegvalósítás szükségleti szintjére való minél nagyobb arányú erőbefektetést. Vagyis szükséges az a fajta környezet, mely hatékonyan segít az alsóbb szintek hiányosságainak kellemetlenségeitől megszabadulni, és a pozitív önmegvalósítás sikerélményét biztosítani.

A fiziológiai szükségletek és biztonság szintjének optimalizálásához törekedni kell arra, hogy a gyermek olyan elhelyezési formába kerüljön, amely nem csak tárgyi feltételeit tekintve

jelent megfelelő körülményeket, hanem lehetőség szerint a gyerekek állandónak tekinthesse. Világos, hogy különösen az átmeneti neveltek számára, akik családba visszakerülését folyamatosan szorgalmazni kell, nem egyszerű az állandóság érzetének kialakítása, de csökkenthető a bizonytalanság azzal, ha a gyermeknek nem kell a rendszerbe kerülés után többször lakóhelyet váltania.

A biztonságérzet szociális szegmense az a gondozói környezet, amelynek stabilitása legalább olyan fontos, mint a térbeli elhelyezés. E területen ki kell alakítani azt a szociális hálót, amely a gyermek számára stabil és állandónak tekinthető kapcsolatokat jelent, biztosítva ezzel a valahová tartozás valódi érzetét. Ezen a területen két fontos csoport jelentheti a szociális tőke alapját: a gondozó felnőttek (nevelőszülők, gyermekotthoni nevelők) és a kortárs csoport.

1. A gondozó felnőttek csoportja esetén a nevelőszülői elhelyezés nagyobb mértékben ad lehetőséget a személyesebb kapcsolatra, mint a gyermekotthoni elhelyezés, ahol egymást váltó nevelők dolgoznak. Ebből adódóan támogatni szükséges a gyermekek minél nagyobb arányú elhelyezését nevelőszülőknél. Ez azonban csak akkor lehet igazán hatékony, ha a nevelőszülők valóban felkészültek a feladatra. A kutatásból látható volt, hogy a nevelőszülők iskolai végzettsége, így pedagógiai, pszichológiai területen való tudása alacsony. Ez azt eredményezi, hogy a gyermekvédelemben bekerült, és számtalan problémával érkező gyerekek, fiatalok nevelése gyakorta kudarcba fullad, és ebből adódóan a kamaszkorban, amikor a problémák az életkori sajátosságból is adódóan leginkább felszínre törnek, a nevelőszülőktől nagy számban visszakerülnek a gyermekotthonokba a fiatalok. Ennek oka, hogy a folyamatos kudarcok egyéni feldolgozása, különösen megfelelő képzettség nélkül szinte lehetetlen. Ezért szükséges a nevelőszülők folyamatos képzése mellett olyan horizontális tanulásra épülő nevelőszülői hálózat kialakításának támogatása, mely szakmai munkájukat napi szinten tudja segíteni.
2. A másik szociális biztonságot jelentő csoport a kortárs csoport. Ahogyan az előzőekben kifejtésre került a család nélkül felnövőkhöz hasonló fiatalok közössége erős szociális tőkét, érzelmi kapcsolódást eredményezhet. Ez azonban nem feltétlenül alakul ki, különösen azon fiatalok esetében, akik érzelmi téren erősen sérültek, legtöbb esetben a szociális kapcsolataik alapját jelentő – az eriksoni fogalommal élve - „ősbizalmuk” már egészen kiskorban elveszett (Carver-Scheier 1998:291). A kutatás is azt mutatta, hogy a spontán kortárs kapcsolatok alapvetően nem erősek és tartósak. A gyermekvédelemben élők mély és stabil kortárs kapcsolatait, mint fontos szociális tőke kialakulásához is szükséges a pedagógiai tervezés és

irányítás. Ennek segítségével, ahogy a Faág mint civil példa elemzése során is látható volt, válhat a kortárs csoport olyan értékek és normák hordozójává, amely követési igénye valódi kötődést eredményez a fiatal számára.

A megbecsültség szükségleteinek kialakításához elengedhetetlen feltétel a valahová tartozás érzésének megélése. A biztos pontok (fiziológia és fizikai biztonság, valamint a szereteteli légkör) egyértelműen biztosítják a gyermek számára az elfogadást, akinek azonban szüksége van a feltétlen elfogadás mellett az olyan jellegű értékelésre, amely egyben elismerő, megerősítő. Az értékelés alapja az az egyéni teljesítmény, amely eléréséhez szintén összehangolt pedagógiai folyamat szükséges. Amennyiben a gyermekvédelemben élők gondozóira úgy tekintünk, hogy ők a családi szerepeket pótolják, akkor az ő feladatuk elsősorban a fiziológiai, fizikai és érzelmi szükségletek kielégítésére szolgáló – befogadó – környezet megteremtése. A megbecsültségnek (az egyén tulajdonságainak fejlesztése, megerősítése és pozitív értékelése) a tágabb környezetből is érkeznie kell. Vagyis szükséges, hogy a szociális szektor mellett az oktatási szektor is bekapcsolódjon a gyermek személyiségét fejlesztő munkába, ahogyan ezt az angliai példa illusztrálta.

Hasznos lenne, ha a gyermekvédelemben felnövő fiatal, az iskolában tanító tanára és a szociális szektorban érte felelős gondozója közösen alakítana ki olyan életút-tervezést (az angliai példában PEP rövidítési dokumentum), mely a folyamatos fejlesztésen, nyomonkövethetőségen, pozitív visszacsatoláson és természetesen az egyetértésen alapul.

Mindez azonban akkor lehet szakmailag megalapozott, ha a magyarországi oktatáspolitikai figyelme valóban ráirányul a gyermekvédelemben élők helyzetére, és a hátrányos helyzetű tanulók körébe valamennyi gyermekvédelmi gondoskodásban élő bevonná. Ezzel kiegészülhetne a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikereit támogató szakmai hálózat egy olyan szegmessel, amely újfajta együttműködések és pedagógiai eljárások modelljeit alakíthatná ki a (szektorközi és szektoron belüli) kölcsönös tanulás szemléletében.

Ehhez kapcsolódhatna a civil szféra nagyobb arányú bevonása (létrehozása, támogatása) azzal a jelleggel, amely a kortárssegítéssel két fontos szociálpszichológiai területet fedhetne le: a referenciacsoportot jelenthetne az érték és normaelsajátítás folyamatában, valamint önszegítő csoportmechanizmusával az önbizalom, önértékelés megerősítését, valamint a külső negatív hatások feldolgozását támogatná. E mellett a gyermekvédelemben tevékenykedők horizontális együttműködésének szakmai hálózatár erősíti a civil szféra szemléletének és tevékenységeinek bevonása.

Mindezek segítségével alakulhat ki a család nélkül felnövő gyermek körül az az inkluzív nevelési környezet, mely támogatólag hat az iskolai sikerekre, és egyben a kulturális tőke minél nagyobb arányú megszerzésére. Ebben a helyzetben nyílnak lehetőségek a pozitív önmegvalósításhoz, amikor is a sokoldalú odafigyelés tervezett, személyre szabott, az egyéni igényeket messzemenőkéig figyelembe vevő. Vagyis a gyermekvédelemben élő gyermeket olyan inkluzív közeg veszi körül, amely minden területen befogadást, biztonságérzetet, pozitív jövőképet nyújt.

Az inkluzív nevelési közeg kialakításának elengedhetetlen feltétele, hogy a gyermekvédelemben felnövő fiatal érdekében alakuljon ki a szereplők szektoron belüli és szektorok közötti együttműködése, amely során a kooperáció alapelvei (egyenlő részvétel, párhuzamos interakciók, egyéni felelősségvállalás és számonkérhetőség, építő és ösztönző egymásrautaltság) egyidejűleg érvényesülnek. Ez eredményezheti a minőségi kritériumok meglétét is, és így lehet a kooperáció mentén a gyerekre ható fejlesztési folyamat hatékonyabb, eredményesebb, méltányosabb.

- A hatékonyságot jelenti, hogy azonos időegység alatt több szereplő egyidejűleg és összehangoltan használja fel, aknázza ki erőforrásait a közös cél, gyermek sikerességének elérése érdekében. A hatékonyságot tovább erősíti, hogy az együttműködés során kialakított feladatok folyamatos aktivitásra készítik a résztvevőket, és az egymásra épülés, valamint a folyamatos kommunikáció az egyéni felelősséget is kiváltja. A hatékonyságot az is növeli, hogy a fejlesztési folyamat egyénre szabott (a fejlesztők feladatai és a fejlesztésbe bevont gyermek szempontjából egyaránt), így a tudások, lehetőségek, erősségek kiaknázásának valamennyi lehetősége megnyílik.
- Eredményesebbé attól válik a fejlesztési folyamat, hogy sokrétű és összehangolt ráhatás éri a gyermeket az együttműködésben résztvevők oldaláról. Egyúttal maga a gyermek is bevonásra, aktivizálásra kerül a saját fejlesztési folyamatába, így mélyebben beívódó, hosszabb távon érvényesülő eredmények elérésére lehet számítani. Ebben a helyzetben a közös értékelésnek valódi fejlesztő jellege van, amikor is a gyermek folyamatos visszajelzéseket kap fejlődési folyamatáról, és abban betöltött szerepéről.

- Méltányosabb lesz a fejlesztés, ha a kooperáció alapelvei mentén kialakított feladatmegosztással és feladatvégzéssel valóban képes minden résztvevő számára biztosítani az egyenlő részvétel és hozzáférés lehetőségét, alapvető demokratikus jogát. Így minden fejlesztésben résztvevő szereplő és részesülő diák személyre szabottan (képességei, irányultságai, terhelhetősége, attitűdje stb.) vállalhat feladatokat, illetve kap szolgáltatásokat. A gyermekvédelemben élő fiatalokra irányuló fejlesztési szándék gyakorlati megvalósulását a kooperatív alapelvek mentén összehangolt együttműködés teszi teljessé. Így alakítható ki a gyermek valamennyi nevelési terében az összehangoltan működő inkluzív környezet, mely egyenlő esélyeket teremt a sikeres szocializációhoz és társadalmi integrációhoz.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az értekezésben vizsgált csoport tagjai, a gyermekvédelemben otthont nyújtó ellátási formáiban felnövők családi körülményeiket tekintve speciális élethelyzetben vannak. Közös jellemzőjük, hogy rövidebb-hosszabb ideig nem családban nőnek fel, vagyis elsődleges szocializációs terük rendkívül sokrétű és speciális. Különbséget jelent élethelyzetükben, hogy születésüktől fogva család nélkül nőttek fel vagy csak később kerültek a gyermekvédelembe. Az is jelentős eltérést okozhat, hogy intézetben (gyermekotthonban) vagy családra emlékeztető közegben (nevelőszülőnél) élnek. Más területen is különbségeket találhatunk, amennyiben a gyermekvédelemben élőket nem egységes csoportként, hanem egyedi élettörténetek összességéként vizsgáljuk. Azt azonban egyértelműen kimondhatjuk, hogy elsődleges szocializációs terük és szociális tőkéjük valamennyiüknek sérült, és ez a helyzet alapvetően befolyásolja iskolai sikerességüket. Látható, hogy e fiatalok esetében nehezen tipizálható élethelyzetekkel találkozhatunk, és az egyedi élettörténetek ismerete, valamint az ehhez igazodó inkluzív közeg megteremtése és ennek gyakorlatát jelentő pedagógiai szolgáltatás nélkül aligha számíthatunk sikerre. Vagyis a gyermekvédelemben felnövő fiatalok társadalmi kirekesztődésének megakadályozása csakis egy olyan intézményi szocializációs közegben képzelhető el, amelynek alapvető szemlélete megegyezik az előzőekben leírt inkluzív pedagógiáéval, mely az egyéni adottságok és a szocializáció sajátosságaira épülve képes tekintetbe venni és biztosítani a meglévő és a pótolandó tőkéket.

Eképpen fogadtat be, fogad be a sikeres társadalmi integrációs folyamatba.

9. Mellékletek

INTERJÚKÉRDÉSEK: GYERMEKVÉDELEMBEN FELNŐTT FIATAL SZÁMÁRA

Alapadatok

- név, életkor, lakóhely, családi állapot, iskolai végzettség, foglalkozás, munkahely

Személyes életút állomásai

- születésétől kezdve lakóhely, elhelyezési formák a gyermekvédelemben okokkal

Ön szerint egy gyermekvédelemben élőknek milyen problémákkal kell szembenézni?

- érzelmi terület (családi, felnőtt, baráti kapcsolatok), fejlettségek, elmaradások területei
- iskolai sikerek és problémák, pályaorientáció
- jövőkép, jövőbeli perspektívák (család, foglalkozás, munkahely, életminőség)
- identitás (állami gondozott, roma)

Érezte-e magát hátrányosan megkülönböztetve az állami gondozotti státusz miatt?

- Ha igen, konkrét esetek ismertetésével

Kire emlékszik kiskorából, aki közel állt hozzá.

- Milyen viszonyban voltak, tartják-e a kapcsolatot

Van-e kapcsolata a szüleivel, egyéb családtaggal?

- Kivel, milyen formában, milyen az érzelmi viszony, Ha nem, akkor miért

Baráti kapcsolatok

- Hány barátja van, könnyen köt-e barátságokat, tartósak-e a barátságok,
- mit vár tőlük, mit nyújt nekik

Szabadidő

- Mit szeret és mit szokott csinálni, Mennyi idő van erre

Milyen ingóságai vannak, amit fontosnak tart?

Iskolai pályafutás

- Milyen iskolákba járt, ki döntött erről, Milyenek voltak az eredmények és miért
- Kitől kért és kapott segítséget az iskolához, Mire lenne (lett volna) még szükség
- Mi lesz, ha nagy lesz, Ki segíti, segítette a pályaválasztási döntést
- Még milyen iskolát, tanulást tervez?

Identitás

- Milyen nemzetiségűek a szüleid, te minek vallod magad
- Voltak-e hovatartozással kapcsolatos problémák (akár diszkriminációs esetek)
- Ha igen, milyen megoldási stratégiái voltak

Mesélje el egy napját 10 év múlva

- család, munka, lakóhely stb.

**INTERJÚKÉRDÉSEK:
GYERMEKVÉDELEMBEN DOLGOZÓ FELNŐTT SZÁMÁRA**

Alapadatok

- név, életkor, lakóhely, iskolai végzettség, foglalkozás, gyermekvédelemben való munkakör

Hány éve dolgozik a gyerekvédelemben?

- miként került ebbe a munkakörbe, milyen munkakörökben dolgozik, elégedett-e

Milyen gyerekvédelemhez köthető képzésekben vett részt?

- formális képzések, informális tapasztalatcsere, mikre lenne még szükség?

Sorolja fel a gyermekvédelemben élők legfőbb problémáit példákkal illusztrálva.

- érzelmi terület (családi, felnőtt, baráti kapcsolatok)
- fejlettségek, elmaradások területei
- iskolai sikerek és problémák, pályaorientáció
- jövőkép, jövőbeli perspektívák (család, foglalkozás, munkahely, életminőség)
- identitás (állami gondozott, roma)

A gyermekvédelem milyen lehetőségeket kínál a problémák kezelésére?

- Törvényi lehetőségek és korlátok
- Baranya megyei rendszer lehetőségei, korlátai (más megyékkel összevetve)

Ön milyen megoldásokat alkalmaz a fenti területeken (esetek mentén)?

- Kiket von be, kikkel működik együtt? (más kollégák, más szektor, civil-önkormányzati szféra)

Mi változott a gyermekvédelemben, amióta itt dolgozik?

- Pozitív és negatív változások

Mire lenne még szükség a gyermekvédelem javításában?

- Milyen problémákat tud azonosítani?
- Min változtatna?
- Kiknek kéne együttműködni?

Hogyan értékeli az állami gondozottak életesélyeit?

- Család, munkahely, életviszonyok tekintetében
- Mi segíti és mi gátolja a társadalmi integrációt

Saját életpályájában hogyan értékeli a munkáját?

- megbecsülés, önbecsülés, szereti-e, milyen nehézségei vannak, jövőbeli elképzelései

Kérdőív gyermekvédelmi gondoskodásban élők számára

A kérdőív kitöltése önkéntes és névtelen!

Kedves Válaszadó! Kérdőíves felmérésünkkel szeretnénk még alaposabban megismerni a tanulásra, továbbtanulásra vonatkozó szokásaidat, ill. elképzeléseidet. Szíves közreműködéssel összehasonlíthatjuk, hogy a három dél-dunántúli megyében (Baranya, Tolna, Somogy) a gyermekvédelmi gondoskodásban élők hogyan is gondolkodnak tanulmányaikról, mit is terveznek a továbbtanulás terén.

A KUTATÁST AZ OKA TÁMOGATJA.

1. Nemed: (Kérlek, jelöld X-szel a megfelelőt!)

Fiú Lány

2. Születési év:

3. Születési hely:

4. Jelenlegi lakóhely (település neve):
.....

5. Szeretnénk megtudni, hogy születésedtől kezdve hol laktál?
(Kérlek, töltsd ki a táblázatot: hány évesen kinél laktál?)

	Nevelőszülő(k)-nél laktam	Gyermek-otthonban/ lakásotthonban/ laktam	Vérszerinti családdal/ rokonokkal laktam
Hány évesen? Hány éves korodtól hány éves korodig?			

6. Érezted már magad hátrányosan megkülönböztetve azért, mert állami gondozott vagy?

Igen

Nem

7. Ha érezted magad állami gondozottként hátrányosan megkülönböztetve, írd le, mi történt veled (ha több eset is volt, válassz közülük egyet)!

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

8. Emlékszel- e arra, hogy kiskorodban (0-3 év) kit szerettél a legjobban? (Kérlek, jelöld x-szel a megfelelőt!)

Igen Nem Ha nem, akkor folytasd a 12. kérdéssel!

9. Ha igen, ki ő?

.....
.....

10. Ha igen, tartod-e vele most is a kapcsolatot? (Kérlek, jelöld x-szel a megfelelőt!)

Igen Nem

11. Milyen gyakran tartod vele a kapcsolatot? (Kérlek, jelöld x-szel a megfelelőt!)

Rendszeresen Alkalmanként

12. **Mit érzel, amikor a vérszerinti szüleidre gondolsz?** (Kérlek, az alábbiak közül húzd alá azokat, amelyek rád is érvényesek. Többet is választhatsz!)

- Álmodom velük
- Csalódtam a szüleimben
- Dühös vagyok
- Haragszom
- Hiányoznak a szüleim
- Kíváncsi vagyok a szüleimre
- Megpróbálom elfelejteni őket
- Nem akarom látni őket
- Nem érzek semmit, mert soha nem találkoztam velük
- Soha nem gondolok a szüleimre
- Szeretem a szüleimet
- Szeretnék a szüleimmel élni
- Szeretnék találkozni a szüleimmel
- Újra szeretnék a szüleimmel élni
- Utálom a szüleimet

13. **Milyen könnyen kötöz barátságokat?**

(Az alábbi felsorolás közül húzd alá azt az egyet, amelyik a számodra megfelelő!)

- Nagyon könnyen kötök barátságot
- Inkább könnyen kötök barátságot
- Részben könnyen, részben nehezen kötök barátságot
- Inkább nehezen kötök barátságot
- Nagyon nehezen kötök barátságot

14. **Hány barátod van?** (Írj számot a táblázatba!)

Barát	Szám (Hány fő?)
Nagyon jó barátom	
Barátom/Haverom	
Ismerősöm (velem egykorú)	

15. **Mennyi (hány óra) szabadidőd van egy nap?**

..... óra

16. Mivel töltöd a szabadidődet? (Kérlek, jelöld X-szel a felsorolt tevékenységek mellett, hogy milyen gyakran végzed szabadidődben!!)

Szabadidőmben végzett tevékenységeim	Leggyakrabban	Gyakran	Általában	Ritkán	Soha
<i>Buliba járok</i>					
<i>Moziba, színházba megyek</i>					
<i>Zenét hallgatok</i>					
<i>Sportolok</i>					
<i>Kirándulok</i>					
<i>Sétálok a barátaimmal</i>					
<i>Tanulok</i>					
<i>Olvasok</i>					
<i>Számítógépen játszok</i>					
<i>Internetezek</i>					
<i>Tévét nézek</i>					
<i>Egyéb és pedig:</i>					

17. Ki dönti el, hogy a szabadidődben mit csinálsz?
(Húzd alá azt az egyet, amelyik számodra megfelelő!)

- Inkább az én döntésem
- A másokkal közösen döntök
- Inkább a nevelőim döntenek róla

18. Kérlek, jelöld be azt, amivel rendelkezel!
(Kérlek, húzd alá a felsorolásból a megfelelőt! Többet is aláhúzhatsz!)

Van saját

...tévém	...könyvespolcom	...mobil telefonom
...külön szobám	...éjjeli lámpám	...e-mail címem
...íróasztalom	...számítógépem	...discman-em
...társasjátékom	...hi-fim	...walkman-em
...ruhás szekrényem	...MP3-lejátszóm	...hangszerem (pl.: gitár, hegedű, zongora)

19. Miket szeretnél a következők közül, ha neked lenne?

(Kérlek, húzd alá a felsorolásból a megfelelőt! Többet is aláhúzhatsz!)

...tévé	...könyvespolc	...mobil telefon
...külön szoba	...éjjeli lámpa	...e-mail cím
...íróasztal	...számítógép	...discman
...társasjáték	...hi-fi	...walkman
...ruhás szekrény	...MP3-lejátszó	...hangszer (pl.: gitár, hegedű, zongora)

20. Egy nap hány órát töltesz tanórán kívül tanulással? órát

21. Hogyan tanulsz? (Kérlek, húzd alá a felsorolásból a megfelelőt! Csak egyet húzz alá!)

- Leggyakrabban egyedül tanulok és soha sem másokkal
- Gyakran egyedül tanulok és csak néha mással
- Ugyanannyi időt tanulok egyedül, mint másokkal (nevelő, osztálytárs)
- Inkább másokkal tanulok, mint egyedül
- Szinte csak másokkal tanulok és soha sem egyedül

22. Vannak problémáid a tanulással? (Kérlek, jelöld a négyzetbe írt X-szel a megfelelőt!)

Vannak Néha Nincsenek Ha nincsenek, akkor ugrás a 25. kérdésre!

23. Ha problémáid vannak, kapsz segítséget mástól a probléma megoldására?

(Kérlek, jelöld a négyzetbe írt X-szel a megfelelőt!)

Igen Nem

24. Ha igen, ki segít a tanulásban?

(Kérlek, jelöld X-szel a személyek mellett, milyen gyakran segítenek a tanulásban?)

Aki segít...	Általában segít	Ritkán segít	Soha nem segít
<i>Osztálytárs</i>			
<i>Iskolában a tanár</i>			
<i>Külön tanár</i>			
<i>Testvér/rokon</i>			
<i>Barát</i>			
<i>Velem lakó gyerek</i>			
<i>Nevelőszülő</i>			
<i>Nevelőtanár</i>			

25. Szerinted mire vagy miféle segítségekre lenne még szükséged, hogy sikeresebb legyél a tanulásban? (Írj róla néhány mondatot!)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

26. Van példaképed, akihez hasonlítani szeretnél? Ha igen, miért éppen ő a példaképed? (Írj róla néhány mondatot!)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

27. Ha bármilyen problémád adódik, kinek a véleményét (tanácsát) fogadod el? (Kérlek, jelöld X-szel a számodra megfelelőt!)

Akinek a véleményét ...	Általában elfogadom a tanácsát	Ritkán fogadom meg a tanácsát	Soha nem fogadom el a tanácsát
<i>Osztálytárs</i>			
<i>Iskolában a tanár</i>			
<i>Külön tanár</i>			
<i>Testvér/rokon</i>			
<i>Barát</i>			
<i>Velem lakó gyerek</i>			
<i>Nevelőszülő</i>			
<i>Nevelőtanár</i>			

28. A pályaválasztás során kinek a véleményre (tanácsára) hallgatsz?

(Kérlek, jelöld X-szel a számodra megfelelőt!)

Akinek a véleményére ...	Teljes mértékben elfogadom a tanácsát, az alapján döntök	Meghallgatom a tanácsát, de én döntök	Nem kérem a tanácsát
<i>Osztálytárs</i>			
<i>Iskolában a tanár</i>			
<i>Külön tanár</i>			
<i>Testvér/rokon</i>			
<i>Barát</i>			
<i>Velem lakó gyerek</i>			
<i>Nevelőszülő</i>			
<i>Nevelőtanár</i>			

29. A pályaválasztásról mi alapján döntesz? (Írj róla néhány mondatot!)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

30. Milyen munkát szeretnél végezni, felnőtt korodban? (Írj róla néhány mondatot!)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

31. Mit gondolsz, a tervezett munkádhoz milyen iskolát kell majd végezned? (Írj róla néhány mondatot!)

.....
.....
.....
.....
.....

32. Kérlek, a következőkben írd le, hogyan képzeled egy napod 10 év múlva?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

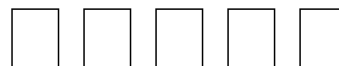
33. Mit gondolsz a kérdőívről, melyet kitöltöttél?

.....
.....
.....
.....

Együttműködésedet köszönjük!

Pécs, 2006. szeptember

PTE BTK NTI ROMOLÓGIA TANSZÉK

Kérdőív gyermekvédelmi gondoskodásban dolgozók számára

A kérdőív kitöltése önkéntes és névtelen!

Kedves Válaszadó! Kérdőíves felmérésünkkel szeretnénk még alaposabban megismerni a gyermekvédelemben élők tanulásra, továbbtanulásra vonatkozó szokásait, ill. elképzeléseit, valamint a diákokkal foglalkozó felnőttek lehetőségeit ezen a területen. Szíves közreműködésével összehasonlíthatjuk, hogy a három dél-dunántúli megyében (Baranya, Tolna, Somogy) a gyermekvédelmi gondoskodásban élők hogyan is gondolkodnak tanulmányaikról, mit is terveznek a továbbtanulás terén, valamint az itt dolgozók miként tudják mindezt támogatni.

A KUTATÁST AZ OKA TÁMOGATJA.

Az alábbi kérdőívben arra a gyermekvédelemben élő gyerekre/ fiatalra vonatkoztatva teszünk fel kérdéseket, aki a diákkérdőívet kitölti.

E mellett természetesen az Ön véleményére, szakmai pályafutására vonatkozó kérdéseket is tartalmaz a kérdőív.

1. A kérdőív kitöltőjének:

- Neme:

Férfi

Nő

- Születési éve:

- Lakóhelye (településnév):

- Legmagasabb iskolai végzettsége:

- Foglalkozása:

2. Ön melyik ellátási területen dolgozik? (Kérjük, húzza alá azt, amelyik Önre vonatkozik.)

- lakásotthoni nevelő
- gyermekotthoni nevelő
- pszichológus
- utógondozó
- nevelőszülő
- egyéb, éspedig:

3. Mióta foglalkozik gyermekvédelemben élőkkel?

.....

4. Korábban dolgozott-e gyerekekkel – a gyermekvédelmi gondoskodás keretein kívül?

Igen Nem

5. Ha igen, milyen munkakörben?

.....
.....
.....
.....

6. Milyen – a gyermekvédelemhez kapcsolódó - továbbképzéseken vett részt?

	Továbbképzés témája	Továbbképzés időpontja	Melyik szervezet hirdette meg a képzést?
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			
7.			

7. Milyen jellegű további képzést tervez?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

8. Mióta foglalkozik a diákkérdőívet kitöltő gyerekek/ fiatallal?

9. A következő táblázatban szeretnénk megtudni, hogy a diákkérdőívet kitöltő gyermek/fiatal születésétől kezdve hol lakott? Kérem, a táblázatban az életkor mellé a megfelelő helyet X-szel jelölje!

Kor	Nevelőszülő(k)nél lakott	Gyermekotthonban/ lakásotthonban lakott	Vérszerinti családdal/ rokonokkal lakott
1 éves korában			
2 éves korában			
3 éves korában			
4 éves korában			
5 éves korában			
6 éves korában			
7 éves korában			
8 éves korában			
9 éves korában			
10 éves korában			
11 éves korában			
12 éves korában			
13 éves korában			
14 éves korában			
15 éves korában			
16 éves korában			
17 éves korában			
18 éves korában			

10. Ismeri a diákkérdőívet kitöltő gyermek/fiatal szüleit?

Igen Nem

11. Kérjük, írja be az adatokat.

	Diákkérdőívet kitöltő gyermek/fiatal	
	édesanyjának	édesapjának
Legmagasabb iskolai végzettsége		
Foglalkozása		
Jelenlegi munkahelye		

12. Ismeri-e a diákkérdőívet kitöltő gyermek/fiatal származását?

Igen Nem

13. Az Ön tudomása szerint, milyen csoportba tartozik?

.....

14. Kérem, tegyen X-et azon iskolai szolgáltatások elé, melyekben a diákkérdőívet kitöltő gyermek/fiatal részt vesz.

	Heti hány órában?
Szakkör	
Sportkör	
Korrepetálás	
Fejlesztő foglalkozás	
Napközi	
Kirándulás	
Iskola által finanszírozott tanórán kívüli nyelvoktatás	
Iskola által finanszírozott tanórán kívüli számítástechnika oktatás	
Könyvtárlátogatás	
Mozi, színházlátogatás	
Egyéb és pedig:	

15. Kérem, tegyen X-et azon tanulást segítő szolgáltatások elé, melyeket nem az iskola szervez, és amelyekben a diákkérdőívet kitöltő gyermek/fiatal részt vesz.

		Heti hány órában?
	Szakkör	
	Sportkör	
	Korrepetálás	
	Fejlesztő foglalkozás	
	Kirándulás	
	Nyelvoktatás	
	Számítástechnika oktatás	
	Könyvtárlátogatás	
	Mozi, színházlátogatás	
	Egyéb és pedig:	

16. Vannak-e olyan tanulást segítő szolgáltatások, amelyeket szívesen ajánlana a diákkérdőívet kitöltő gyermeknek/fiatalnak, de valamilyen oknál fogva ezt jelenleg nem tudja biztosítani/ajánlani?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

17. Kérem, tegyen X-et azon iskolán kívüli szabadidős tevékenységek elé, amelyeket Ön tud ajánlani, biztosítani a diákkérdőívet kitöltő gyermeknek/fiatalnak?

	Általában igénybe veszi-e a gyerek ezt a szolgáltatást?
Szakkör	
Sportkör	
Kirándulás	
Találkozás a barátokkal	
Számítógép, internet használat	
Könyvtárlátogatás	
Mozi, színházlátogatás	
Egyéb:	

18. Van-e olyan iskolán kívüli szabadidős tevékenység melyet szívesen ajánlana a diákkérdőívet kitöltő gyermeknek/fiatalnak, de valamilyen oknál fogva ezt jelenleg nem tudja biztosítani/ajánlani?

.....

19. Felmerült-e a gyermekkel kapcsolatban az iskolában valamilyen probléma?

Igen Nem *Ha nem, akkor ugrás a 22. kérdésre!*

20. Ha igen, mi volt az, hogyan és kinek a segítségével tudták megoldani?

.....

21. Ha igen, és nem tudták megoldani, milyen okait sorolná fel a kudarcnak? (Kérem, tegyen X-et a megfelelő válaszlehetőség elé! Többet is választhat.)

- Nem megfelelő együttműködés az iskola és a gyermekvédelem között
- Nem megfelelő jelzőrendszer az iskola és a gyermekvédelem között
- A gyermek behozhatatlan lemaradása
- Az iskola nem veszi figyelembe megfelelően a gyermekvédelemben élők hátrányait.
- Az iskola nem képes eszközeivel kompenzálni a gyermekvédelemben élők problémáit
- Diszkrimináció
- Egyéb és pedig:

22. Kérem, a következőkben írja le, hogy Ön szerint milyen helyzetben lesz a diákkérdőívet kitöltő gyermek/fiatal 10 év múlva a következő szempontokból:

Iskolai végzettség

.....
.....
.....
.....

Családi kapcsolatok

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Munkahely

.....
.....
.....
.....
.....

Lakóhely

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

23. Kérem, a következőkben írja le, hogy elképzelései szerint milyen lesz 10 év múlva életpályája. Továbbra is a gyermekvédelemben élőkkel foglalkozik-e, vagy más területen dolgozik majd?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

24. Mit gondol a kérdőívről, melyet kitöltött, van-e további kiegészítenivalója?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Együttműködését köszönjük!

Pécs, 2006. szeptember

PTE BTK NTI ROMOLÓGIA TANSZÉK

Irodalom

Törvények, rendeletek, koncepciók

11/1994. (VI. 8.) MKM rendelet 39/D. és 39/E. §. módosítása

1993. évi LXXIX. Törvény a közoktatásról és módosításai

A Baranya megyei gyermek és ifjúságvédelem jelenlegi helyzete és lehetséges változásának koncepciója. MEDINFO Gyermek- és Ifjúságvédelmi Önálló Módszertani Osztály 1996 június-szeptember

A gyermek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kihirdetett egyezmény.

Dr Vilusz Antónia (1995 szerk.), A gyermekvédelemben alkalmazható nemzetközi vonatkozású jogszabályok, egyéb normák és irányadó dokumentumok. Nemzeti Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete, Budapest.

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény és a végrehajtásához kapcsolódó jogszabályok In: Népjóléti Közlöny különszám, 1998. május 5. és módosításai

A megyei gyermekvédelmi feladatok ellátásának értékelése (Baranya Megyei Közgyűlés 2002)

A megyei gyermekvédelmi feladatok ellátásának középtávú fejlesztési terve (Megyei Közgyűlés 2000)

Az oktatási miniszter közleménye a Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Kollégiumi Program pedagógiai rendszerének bevezetéséről. Budapest, 2005. február

Baranya megye gyermek és ifjúságvédelmének helyzete és további változásának koncepciója. Baranya Megyei Önkormányzat, Pécs 2004.

Beszámoló a Baranya megyében gyermekvédelmi gondoskodásban élők munkaerő-piaci szempontú felméréséről (BMGYK Kézirat 2006)

Beszámoló a lakásotthoni program eddigi tapasztalatairól és az elkövetkező időszak feladatairól. Baranya Megyei Önkormányzat Közgyűlése. 2001. október 30.

Faág Baráti Kör Egyesület Alapszabálya (2005) Pécs.

Felhívás a „Szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok felsőfokú tanulmányait elősegítő” programban való részvételre. Oktatási Minisztérium 2005/09

Genfi szózat (1923), Népszövetség V. ülése

Gyermekvédelmi adatok 2001–2004 (A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai c. digitális kiadvány, NCSSZI, 2006)

Jelentés a helyi önkormányzatok gyermekvédelmi szakellátási tevékenységének ellenőrzéséről. Állami Számvevőszék 0430 – 2004. június, 38 o.

Looked After Children and Young People: We Can and Must Do Better - Educational Outcomes for Looked After Children and Young People – Ministerial Working Group Report (January 2007)

Művelődési és közoktatási miniszter 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelete a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról (Magyar Közlöny 1997/95. szám 6634-6639.)

Nevelőszülői hálózat igényszint felmérése (BMGYK Kézirat 2006)

Szent István törvényeinek XII. századi kézirata. Az admonti kódex. Hasonmás kiadás. Kiadta Bartoniek Emma. 1935. 53.

Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről. ESZCSM Gyermek és Ifjúságvédelmi Főosztály, Budapest 1999-2005.

Útmutató a tanoda munkájához – gyakorlati tanácsok Franciaországból. OM Phare Iroda 2004.

Útravaló Ösztöndíjprogramról szóló 152/2005 (VIII. 2.) Kormányrendelet 3. § (1)

Hivatkozások

Andor Mihály – Liskó Ilona (1999), Iskolaválasztás és mobilitás. Iskolakultúra, Pécs.

Andorka Rudolf (1997), Bevezetés a szociológiába. Osiris, Budapest.

Arató Ferenc – Pintér Csaba – Varga Aranka (2008), Hálózat az együttnevelésért - Az integráció működőképes fejlesztési stratégiája, a lebonyolítás erősítésre szoruló területei az integrációs szempontú közoktatás-fejlesztésben. kézirat

Arató Ferenc – Varga Aranka (2004), Együttműködés az együttnevelésért. Educatio, 3.

Arató Ferenc – Varga Aranka (2005), A kooperatív hálózat működése. PTE BTK NTI, Pécs

Arató Ferenc – Varga Aranka (2006), Együtt-tanulók kézikönyve. PTE BTK NTI, Pécs

Arató Ferenc (2006), Civil szervezetek – a társadalmi integráció lehetséges eszközei In: Forray R. Katalin (szerk.): Ismeretek a romológia alapszakhoz PTE BTK NTI, Pécs.

Aratóné Györi Eleonóra (2003), Állami gondoskodású, gyermekotthonban élő cigány fiatalok etnikai identitása. PTE BTK Romológia Tanszék, Pécs

Aronson, E. (1978), The jigsaw classroom. Sage Publications, www.jigsaw.org

Bagdy Emőke (2002), Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest. 11-22 o.

Banks, J. A. (1997), Multicultural Education: Characteristics and Goals. In J. A. Banks & C. A. M. Banks, (Eds.). Multicultural Education: Issues and Perspectives. Allyn and Bacon, Boston. 3-31 o.

Bányai Emőke (2004), Intenzív családmegtartó szolgáltatások. Család Gyermek Ifjúság. 6. 6-22 o.

Bárdossy Ildikó – Dudás Margit – Pethőné Nagy Csilla – Priskinné Rizner Erika (2003), Kooperatív pedagógiai stratégiák az iskolában IV. PTE BTK Tanárképző Int., Pécs. 15-40 o.

Barka Tamás (2004), Nevelőszülői hálózat igényszint felmérése Baranya megyében (kézirat)

Barka Tamás (2006a), Baranya megye gyermekvédelme. (kézirat)

Barka Tamás (2006b), A gyermeki jogok érvényesülése a szakellátásban (Kézirat)

Bedard Tara (2007), Fenntartott érdektelenség – roma gyerekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben – kutatási jelentés. ERRC, Budapest 122.

Bodogán Istvánné (2007, szerk.), Csegei Szivárvány Tanoda Évkönyv. „Tiszacsege Ifjúságáért” Alapítvány, Tiszacsege.

- Boros Julianna – Szemenyei Mariann (2005), *Faológia*. Faág Baráti Kör Egyesület, Pécs, 80-81 o.
- Bourdieu Pierre (1978), *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest. 71-129, 268-311 o.
- Buda Béla (1995), *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 187-205 o.
- Buda Béla (2003), *Az iskolai nevelés – a lélek védelmében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 115-140 o.
- Büki Péter — Szikulai István (2002), *A gyermekvédelmi szakellátás intézményrendszere átalakulásának módszertani tapasztalatai*. Belügyi Szemle, 1.
- Cameron, R. J. – Maginn, C. (2008), *The Authentic Warmth Dimension of Professional Childcare*. *Rhe British Journal of Social Work*, London, 6.1151-1172. o.
- Carver, S. Charles – Scheier, F. Michael (1998), *Személyiségpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Coleman, J. S. (1997), *Család, iskola, szociális tőke*. (Illés Péter ford.) In: Kozma Tamás (2004, szerk.): *Oktatás és társadalom*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 152-156 o.
- Czike Klára (1997), *Gyermekvárosok*. *Educatio*. 1. 37-46.
- Csepeli György (2005), *A meghatározhatatlan állat – Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak*. József Műhely Kiadó, Budapest. 50-64 o.
- Cseres Judit (1993 szerk.), *Változások Közép-Európa nevelőotthonaiban: A fejlődés útjai Ausztriában, Hollandiában, Magyarországon, Németországban és Svájcban*. FICE Kiadványok, Budapest.
- Cseres Judit (2005) *Az utógondozotti ellátottak vizsgálata*. KAPOCS 1.
- Derdák Tibor – Varga Aranka (1996), *Az iskola nyelvezete – idegen nyelv*. Új Pedagógiai Szemle 12. 21-37.
- Derdák Tibor – Varga Aranka (2003), *A hátrányos helyzet tartósodása*, *Educatio*, 4.
- Diósi Ágnes (2002), *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal*. Pont Kiadó, Budapest. 100-112 o.
- Domszky András (1994), *A gyermek- és ifjúságvédelem rendszere Magyarországon*. In: Hazai Vera - Herczog Mária (szerk): *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*. Pont Kiadó, Budapest. 270-328 o.
- Domszky András (2004), *A gyermekvédelmi szakellátás értékhatára*. In: *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai c. digitális kiadvány*, NCSSZI, Budapest.
- Domszky András (2006), *A gyermekotthoni szakmai program rendszerszemléletű kialakítása*. In: *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai c. digitális kiadvány*, NCSSZI, Budapest.
- Dr. Gayer Gyuláné (1978), *Családpolitikai szempontok a gyermek- és ifjúságvédelemben*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Dr. Spiegl József (2006), *Somogy megye gyermekvédelme*. (kézirat)
- Dr. Szőke Judit (1998), *A Józsefvárosi tanoda*. Soros Alapítvány, Budapest.
- Erdős Kamill (1958), *A magyarországi cigányság*. Magyar Néprajzi Közlemények III.

- Farkas Péter (2000), Családszociológia és gyermekvédelem. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba.
- Ferge Zsuzsa (1972), A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In: Meleg Csilla (szerk.): Iskola és társadalom II. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszék. Pécs, 1999. 15-42 o.
- Forrai Erzsébet – Ladányi Erika (2005), Kutatási összefoglaló a gyermekjóléti szolgálatokról. KAPOCS 1.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (1998), Cigány gyerekek szocializációja. Aula, Budapest. 28-33 o.
- Forray R. Katalin – Cs. Czachesz Erzsébet – Lesznyák Márta (2001), Multikulturális társadalom – interkulturális nevelés. In: Báthori Zoltán – Falus Iván (szerk.): Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Osiris, Bp. 111-125 o.
- Forray R. Katalin - Hegedűs T. András (2003), Cigányok, iskola, oktatáspolitiká. OKI-Új Mandátum, Bp. 13-14 o.
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1999), Az oktatáspolitiká regionális hatásai. Magyar Pedagógia, 99. évf. 2. szám. 123-139 o.
- Forray R. Katalin (2000), A kisebbségi Oktatáspolitikáról. PTE BTK, Pécs. 9-23 o.
- Forray R. Katalin (2006), A kiemelkedés útjai és akadályai In: Bakos István (szerk.): Találkoztam boldog gyivisekkel is. Echo Innovációs Műhely, Székesfehérvár 13-61 o.
- Gaszó Ferenc (1976), Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 5-54 o.
- Gaszó Ferenc (1982), Az esélyegyenlőtlenségek és az iskolarendszer. In: Meleg Csilla (szerk.): Iskola és társadalom II. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszék. Pécs, 1999. 43-56 o.
- Gaszó Ferenc (1987), Társadalmi folyamatok a magyar ifjúság körében. In: Gaszó Ferenc: megújuló egyenlőtlenségek – társadalom, iskola, ifjúság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1988. 266-312 o.
- Gergely Ferenc (1997), A magyar gyermekvédelem története. Püski Kiadó, Budapest.
- Gyuris Tamás (időpont nélkül), A magyarországi gyermekvédelem történetének áttekintése 1945-1968. Kézirat
- Halász Gábor – Lannert Judit (2003, szerk.), Jelentés a magyar közoktatásról 2003. OKI, Budapest.
- Halász Gábor – Lannert Judit (2006, szerk.), Jelentés a magyar közoktatásról 2006. OKI, Budapest.
- Hanák Katalin (1978), Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002), Cigány gyerekek az általános iskolában. OKI – Új Mandátum Kiadó, Bp.
- Havas Gábor - Liskó Ilona (2004. szeptember), Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában. Kutatási záró tanulmány
- Hazai Vera-Herczog Mária (1994 szerk.), A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata. Pont Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Jolán (2003), Gyermek és ifjúságvédelem. In: Ronkoviczné Faragó, E. (szerk.): Hátrányok és stratégiák. Trezor Kiadó, Budapest. 9-39 o.

- Herczeg Róbert (2006), Gyermeki jogok a gyermekotthonokban. In: A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai c. digitális kiadvány, NCSSZI, Budapest.
- Herczog Mária (1997), A gyermekvédelem dilemmái. Pont Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Herczog Mária (2003), Gyermekvédelmi kézikönyv. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Horváth Sándor (2008), Erika és az Óriáskerék – Ifjúsági lázadás és új társadalmi identitások létrehozása az 1960-as években. In: Horváth Sándor szerk.: Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 321-354 o.
- Ifj. dr. Krajcsovics Pál (1995), Gyermek és Ifjúságvédelem. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Johnson, Roger T. és David W., (1994), AN OVERVIEW OF COOPERATIVE LEARNING. In: J. Thousand, A. Villa and A. Nevin (Eds), Creativity and Collaborative Learning; Brookes Press, Baltimore
- Johnson, Roger T. és David W., Holubec, E. (1990), Circels of learning. Interaction Book Company, Edina, Minnesota.
- Kalocsainé Sántha Hajnalka – Varga Aranka (2005), Az iskola mint társadalmi és oktatás idea. Educatio. 1. 204-208 o.
- Kaszás Marianne (1994), Az egyesületi karitástól az állami gondoskodásig. Szociális gyermekvédelem a század fordulón. Szociológiai Szemle 1, Budapest.
- Kelman Herbert C. (1997), A szociális befolyásolás három folyamata. In: Lengyel Zsuzsanna (vál.): Szociálpszichológia. Osiris, Budapest 225-233.
- Kemény István - Janky Béla - Lengyel Gabriella (2004), A magyarországi cigányság 1971-2003. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Kerényi György (2005 szerk.), Tanodakönyv – Javaslatok tanodák szervezéséhez. sulINOVA, Budapest
- Kertesi Gábor (2005), A társadalom peremén – Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. Osiris Kiadó, Budapest. 205-377 o.
- Kézdi Gábor (1999), A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. In: Glatz Ferenc (szerk.): A cigányok Magyarországon. MTA Budapest. 217-229 o.
- Kolosi Tamás (1987), Tagolt társadalom – Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon. Gondolat, Budapest. 27-80, 122-220 o.
- Kopasz Gábor (1979), A gyermekvédelem és Baranya megye. Különnyomat a baranyai Helytörténetírás 1977 c. kötetből, Pécs.
- Kozma Tamás (1981), Hátrányos helyzet. Tankönyvkiadó, Budapest. 7-100 o.
- Kozma Tamás (1994), Bevezetés a nevelésszociológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kozma Tamás (1998), Szabadság vagy igazság. Új Pedagógiai Szemle 10. 3-19 o.
- Kravalik Zsuzsanna (2004), Együttműködés a gyermekvédelmi igazgatásban Család Gyermek Ifjúság, 4 28-35 o.
- Labodáné Lakatos Szilvia – Pálmáné Orsós Anna – Varga Aranka (2002), A magyarországi cigány nyelvek. In: László János – Forray R. Katalin (szerk.): A roma közösségek kultúrája és iskola pszichológiája. PTE BTK Pécs. 201-230 o.
- Lannert Judit (2004), Hatékonyság, eredményesség, méltányosság. Új Pedagógiai Szemle, 12. 3-16 o.

- Liskó Ilona (2000), Társadalmi esélyek és iskola. Új Pedagógiai Szemle 1. 59-63 o.
- Liskó Ilona (2002a), Cigány tanulók a középfokú iskolákban. Új Pedagógiai Szemle, 11. 17-39 o.
- Liskó Ilona (2002b), A cigány tanulók iskolai eredményei. In: Andor Mihály-Reisz Terézia (szerk.): A cigányság társadalomismerete. Iskolakultúra, Pécs. 174-197 o.
- Meleg Csilla (1995), Bevezetés. In: Meleg Csilla (szerk.): Iskola és társadalom I.- JPTE BTK TKI, Pécs.
- Mérei Ferenc - V. Binet Ágnes (1997): Gyermeklélektan. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mesterházi Zsuzsa (1989), A nehezen tanuló gyerekek tanulási képessége. Kandidátusi értekezés tézisei Bp.
- Mezey Barna (1986 szerk.), A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Határozat a pankaszai cigányiskola felállításáról (1942) 1422-1985 Kossuth Kiadó Bp. 156. o.
- Mezey Barna (1986 szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Elvi jelentőségű ministeri határozat a cigánygyerekek elhagyottá nyilvánításáról (1908) Kossuth Kiadó Bp. 210 o.
- Mezey Barna (1986 szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. A kóbor cigányok gyermekeinek állami menhelyekre való elhelyezéséről szóló 86.471/1916 B.M. számú rendelet. 211. o.
- Mezey Barna (1986 szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. A Magyarországon 1893. Január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Kossuth Kiadó Bp. 1986. 155. o.
- Neményi Mária - Messing Vera (2007), Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. KAPOCS 1.
- Nemes Gáborné (1995), A gyermekvédelem története. Pedagógiai Műhely. 3. 69-79 o.
- Pálmainé Orsós Anna – Varga Aranka (2001), A beás nyelv állapota. Iskolakultúra 12. 58-65 o.
- Pap Rita (2006), Tolna megye gyermekvédelme. (kézirat)
- Papp János (1997), A hátrányos helyzet értelmezése. Educatio I.
- Pető Ildikó (2003), Inklúzió a nevelésben. Iskolakultúra 10. 3-13 o.
- Platthy István – Lónay Eszter (2003), A természet változásrendjére épülő évkörös rítusjátékok, ünnepek mint a személyiségfejlesztés eszközei. Fejlesztő Pedagógia, 4-5. szám 43-53 o.
- Potts, P. [ed.] (2003), Inclusion in the City: A Study of Inclusive Education in an Urban Setting. Routledge Falmer, London; New York. 190.
- Quandt, Siegfried (1978), Kinderarbeit und Kinderschutz in Deutschland 1783-1976; Quellen und Anmerkungen. Paderborn: Schöningh.
- Rácz Andrea - Szombathelyi Szilvia (2004), A gyermekvédelmi rendszer. KAPOCS 5.
- Rácz Andrea (2006a), A gyermekotthoni nevelés kihívásai, a nagykorúságuk előtt álló fiatalok jövőképe. KAPOCS 4.
- Rácz Andrea (2006b), Gyermekotthoni dolgozók véleménye a szakmai munka tartalmáról. KAPOCS 1.
- Rácz Andrea (2006c), Gyermekotthonokban élő nagykorúságuk előtt álló fiatalok társadalmi integrációs esélyei. A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai c. digitális kiadvány, NCSSZI.

- Ranschburg Jenő (1998), Szeretet, erkölcs, autonómia. Okker Kiadó, Budapest.
- Réger Zita (1974), Kétnyelvű cigány gyerekek az iskoláskor elején. Valóság 1.
- Réger Zita (1978), Cigányosztály, "vegyesosztály" – a tények tükrében. Valóság 8.
- Réger Zita (1984), A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásai. Szociálpolitikai értesítő 2.
- Réger Zita (1990), Utak a nyelvhez. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Réthy Endréné (2004), Inkluzív pedagógia. In: Nahalka István – Torgyik Judit (szerk.): Megközelítések – Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 231-246 o.
- Roberts, Marcus (2001), Childcare Policy. In: Foley-Roche-Tucker szerk.: Children is Society. Palgrave, New York. 52-65 o.
- Sablik Henrikné (2002), Oktatási feladatok a fővárosi gyermekvédelmi szakellátásban. In: Molnár László (szerk.): Társadalmi felelősség - gyermekvédelem. Okker Kiadó, Bp. 53-62 o.
- Sanders, Debbie – Rowley, Karen (2000), Education of Young People in Public Care. <http://www.dcsf.gov.uk/educationprotects//upload/ACF3725.pdf> (letöltés: 2008. október 10.)
- Sárics Tamás (2002, szerk.), Család nélkül. Faág Barát Kör, Pécs.
- Senftner, Renate (1995), Kinder- und Jugendhilfe im Kaiserreich (1871-1914). Diplomarbeit
- Somlai Péter (1997), Szocializáció – A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Corvina Kiadó, Budapest.
- Szikulai István – Rácz Andrea (2006), A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, különös tekintettel az otthont nyújtó ellátásokra - kézirat
- Szikulai István (2006), „Nem szeretném, hogy befejeződjön...” – A gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utógondozásának és utógondozói ellátásának utánkövetéses vizsgálata. A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai c. digitális kiadvány, NCSSZI, Budapest.
- Szilágyi Judit dr (2007), Identitás versus jog? A kisebbségi identitás megőrzéséhez fűződő jog érvényesülésének jogi aspektusai a gyermekvédelmi gondoskodás során. kézirat
- Szöllősi Gábor (1993), Szolgálja törvény a gyermeket. Népjóléti Minisztérium, Budapest.
- Szöllősi Gábor (2001), A gyermekvédelmi politika vázlatja. In: Nagy J. Endre szerk.: Szociológia, szociálpolitika, szociális munka. PTE BTK Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Pécs. 193-208 o.
- Tizard, B. – Rees, J. (1974), A comparison of the effects of adoption restoration to the natural mother and continued institutionalization on the cognitive development of 4... old children. Child Development, 45. 92-99. o.
- Varga Aranka (1999), Amrita – egy diák társadalmi szervezet. Taní-tani 9. 56-64 o.
- Varga Aranka (2002), Cigány gyerekek az oktatásban. In: László János – Forray R. Katalin (szerk.): A roma közösségek kultúrája és iskola pszichológiája. PTE BTK Pécs. 178-201 o.
- Varga Aranka (2004, szerk.), Életutak és a Faág. Faág Baráti Kör, Pécs.
- Varga Aranka (2005), Tanoda koncepció - kézirat. Faág Baráti Kör, Pécs.
- Varga Aranka (2006a), Multikulturalizmus – inkluzív oktatási rendszer. In: Forray R. Katalin (szerk.): Alapismeretek a romológia asszisztens képzéshez, PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék

- Varga Aranka (2006b), Civil közösség a gyermekvédelemben. In: Bakos István (szerk): Találkoztam boldog gyivisekkel is. Echo Innovációs Műhely, Székesfehérvár 62-90 o.
- Varga Aranka (2006c), A gyermekvédelemben élők iskolázottsági helyzete. Család Gyermek Ifjúság 4. szám
- Varga Aranka (2008), A gyermekvédelemben élők inklúziójának esélyei. Új Pedagógiai Szemle, 9. szám 16-24 o.
- Veczkó József (2000), A gyermek- és ifjúságvédelem alapjai. APC-Stúdió, Szeged.
- Veczkó József (2002), Gyermek- és ifjúságvédelem – Család- és gyermekérdekek. APC-Stúdió, Szeged.
- Veczkó József (2007), Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Veres Sándor - Brezovszky Sándor (1989), A képzettségi hátrányok okai az állami gondozottak körében. Gyermek-és ifjúságvédelem 1-2. 67-78. o.
- Veressné Gönczi Ibolya (1991), Az iskolai tanulás motívumai a nevelőotthonokban nevelkedő állami gondozott gyermekeknél. Doktori értekezés, Debrecen.
- Veressné Gönczi Ibolya (2002 szerk.), Elhanyagolt gyermekek. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Veressné Gönczi Ibolya (2004), A gyermekvédelem pedagógiája. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Volentics Anna (1999), gyermekvédelem és reszocializáció. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zsámbéki Eszter (2004), A lakásotthonokban élő gyermekek helyzete. Család Gyermek Ifjúság. 2. 5-20. o.

Honlapok

Civil szervezetek Magyarországon (letöltés 2006. december)

www.agotaalapitvany.hu

www.bastya.hu

www.csagyi.hu

www.dioiores.hu

www.faagbk.hu

www.losze.hu

www.lurkoegyesulet.hu

www.sos.hu

www.vigyazokez.hu

Nemzetközi gyermekvédelmi áttekintés (letöltés 2006. október-december)

<http://tdh.ch/website/tdhch.nsf/pages/kinderschutzD>
<http://switzerland.isyours.com/D/GE/chmap.htm>
<http://www.droitsenfant.com/france.htm>
http://www.dss.cahwnet.gov/cdssweb/ChildProte_186.htm
<http://www.globenet.org/enfant/cide.html>
<http://www.kinderschutz-zentrum.at/Download/2006.pdf>
<http://www.skppsc.ch/3/de/2vorbeugen/200index.php>
www.ch.ch/private/00093/00105/00527/00530/index.html?lang=it - 21k
www.childline.org.uk
www.kinderschutz-zentren.org
www.lavoce.info/news/view.php?id=23&cms_pk=1484&from=index - 38k
www.onuitalia.it
www.parlamento.it
www.unicef.it

Angliai Társadalmi kirekesztés elleni program és eredményei (letöltés 2008. július-október)

<http://dfes.gov.uk>
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/5273986.stm>
http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/642288.stm
<http://society.guardian.co.uk/children>
www.charity-comission.gov.uk
www.childwelfare.gov
www.dcsf.gov.uk/educationprotects/
www.dfps.state.tx.us/child_protection/about_child_protective_services
www.everychildmatters.gov.uk
www.literacytrust.org.uk/socialinclusion/youngpeople
www.parentscentre.gov.uk/educationandlearning/specialneeds/childrenincare/
www.statistics.gov.uk